

יהודית, חרדית ודמוקרטית

מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות

ידידיה צ' שטרן | נחומי יפה | גלעד מלאך | אסף מלחי

עורך הסדרה: גלעד מלאך

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

עיון

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

יהודית, חרדית ודמוקרטית מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות

ידידיה צ' שטרן | נחומי יפה | גלעד מלאך | אסף מלחי

Jewish, Haredi, and Democratic: The State of Israel through
Haredi Eyes

Yedidia Z. Stern | Nechumi Yaffe | Gilad Malach | Asaf Malchi

עריכת הטקסט: קרן גליקליך

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין

ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים

הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלום על העטיפה: עזרא לנדאו

מסת"ב: 978-965-519-374-9 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרד או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2021

נדפס בישראל, תשפ"ב/2021

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט. הדברים המובאים בספר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

מחקר זה רואה אור הודות לתרומתן הנדיבה של קרן דיאן וגילפורד גלור (The Diane and Guilford Glazer Foundation), קרן ראסל ברי (The Russell Berrie Foundation) וקרן רוזלינדה וארתור גילברט (The Rosalinde and Arthur Gilbert Foundation).

תוכן העניינים

7	רשימת התרשימים והלוחות
13	תקציר
	מבוא
21	"חרדים וערכים": אתגר קיומי לחברה הישראלית
27	שער א: החרדים והסיפור הישראלי
29	הקדמה
	פרק 1
31	מהעבר אל ההווה: המהלך האסטרטגי שבזכותו החרדיות פורחת
	פרק 2
36	ההווה: תמונת עומק של עמדות החרדים בישראל
	פרק 3
58	מההווה אל העתיד: השינויים במציאות והשלכותיהם
	פרק 4
73	סיכום: רגע עדין
77	שער ב: "יהודית ודמוקרטיה" - העמדה החרדית
	פרק 5
79	המחקר

86	פרק 6 החרדים והמדינה: אידאולוגיה ופרקטיקה
117	פרק 7 המתח בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית
127	פרק 8 סמכות ומקורות סמכות
147	פרק 9 החרדים והאחר
169	פרק 10 העמדה החרדית: סיכום
171	שער ג: סיכום ממבט היסטורי והשוואתי
173	הקדמה
175	פרק 11 ממצאי הסקר במבט היסטורי והשוואתי
185	פרק 12 תובנות מהממצאים
188	פרק 13 קריאה להמשך
191	רשימת המקורות
iii	Abstract

רשימת התרשימים והלוחות

- 87 **תרשים 1** "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ובעיותיה?"
(כלל המדגם)
- 88 **תרשים 2** "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ובעיותיה?"
(לפי הרצף שמרנות-מודרניות)
- 91 **תרשים 3** "עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת?" (כלל המדגם)
- 92 **תרשים 4** "עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת?" (לפי זרמים)
- 94 **תרשים 5** "עם איזו משתי הדעות את/ה מסכימ/ה יותר: ישראל היא מקום מגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי, או: סביבה חרדית בחו"ל היא מקום המגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי?" (לפי תחושת השייכות לקבוצה חזקה או חלשה)
- 95 **תרשים 6** "באיזו מידה מאפשרת לך מדינת ישראל לשמור על אורח חיים חרדי?" (כלל המדגם)
- 97 **תרשים 7** "באיזו מידה מאפשרת לך מדינת ישראל לשמור על אורח חיים חרדי?" (גברים לפי עיסוק)
- 98 **תרשים 8** "התנועה הציונית שהביאה להקמתה של מדינת ישראל היא התערבות השגחה אלוקית" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות)
- 100 **תרשים 9** "ביום הזיכרון לחללי צה"ל שקבעה המדינה אני מרגיש/ה חלק מהציבור המתאבל על הנופלים" (כלל המדגם)
- 103 **תרשים 10** "יום השואה הוא יום זיכרון חשוב בעיניי" (כלל המדגם)
- 105 **תרשים 11** "יום העצמאות הוא יום חגיגי עבורי" (כלל המדגם)
- 107 **תרשים 12** הזדהות עם הימים הלאומיים (כלל המדגם)
- 109 **תרשים 13** "באיזו מידה יש לך אמון במוסדות המדינה?" (קבוצה א)
- 119 **תרשים 14** "לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה רתית כלפי חילונים?",
ו"לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה אנטי-דתית כלפי חרדים ו/או דתיים?" (כלל המדגם)
- 121 **תרשים 15** מידת ההסכמה עם היכולת לקיים אורח חיים חרדי במדינה,
לפי ההתפלגות של מידת ההסכמה על קיומה של כפייה אנטי-דתית

- 122 **תרשים 16** "לצד נישואים דתיים לפי ההלכה, מדינת ישראל צריכה להכיר גם בנישואים אזרחיים למי שלא רוצים להינשא בנישואים דתיים" (כלל המדגם)
- 124 **תרשים 17** "כל חברה בעולם מתחלקת לקבוצות חזקות וחלשות. להרגשתך, לאיזו קבוצה בחברה הישראלית את/ה מרגיש/ה שייכ/ת?" (כלל המדגם)
- 125 **תרשים 18** "כל חברה בעולם מתחלקת לקבוצות חזקות וחלשות. להרגשתך, לאיזו קבוצה בחברה הישראלית את/ה מרגיש/ה שייכ/ת" (לפי מגדר)
- 129 **תרשים 19** "האם את/ה מסכימ/ה או לא מסכימ/ה עם המשפט: 'לכנסת יש סמכות להחליט על פינוי שטחים ויישובים במסגרת הסכם שלום'?" (כלל המדגם)
- 131 **תרשים 20** מידת ההסכמה על סמכות הכנסת להכריע על פינוי שטחים, לפי מידת האמון בכנסת (כלל המדגם)
- 132 **תרשים 21** "באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (כלל המדגם)
- 134 **תרשים 22** "לכנסת יש סמכות לאסור הפרדה בין גברים לנשים במקומות ובאירועים ציבוריים המיועדים לציבור החרדי" (כלל המדגם)
- 136 **תרשים 23** "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי כלכלה וחברה?" (כלל המדגם)
- 139 **תרשים 24** "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?" (כלל המדגם)
- 142 **תרשים 25** "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?" (לפי מגדר)
- 143 **תרשים 26** "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי דת ומדינה?" (כלל המדגם)
- 144 **תרשים 27** "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי דת ומדינה?" (לפי מגדר)

- 145 **תרשים 28** "באיזו מידה חברי הכנסת החרדים מייצגים היטב את עמדותיך?"
(כלל המדגם)
- 149 **תרשים 29** "האם יפריע או לא יפריע לך לקבל כחבר/ה אישית/אדם מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (כלל המדגם)
- 153 **תרשים 30** "האם יפריע או לא יפריע לך לגור בשכנות קרובה עם משפחות מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (כלל המדגם)
- 157 **תרשים 31** "האם בישראל צריכים להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים?" (כלל המדגם)
- 158 **תרשים 32** "האם מדינת ישראל צריכה לתת תקציבים שווים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים בהתאם לגודלם?" (כלל המדגם)
- 162 **תרשים 33** "לגבי עם ישראל נאמר במקורות 'כי בנו בחרת מכל העמים'. מהי בעיניך משמעותה של בחירה זו?" (אפשרות ליותר מתשובה אחת)
(כלל המדגם)
- 164 **תרשים 34** "האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת לכך שנשים חרדיות יהיו שותפות מלאות בקבלת החלטות ציבוריות שקשורות לחיי הקהילה (למשל, בהחלטות שקשורות למבנה ציבורי, גן ילדים, גינה, בית ספר)?"
(כלל המדגם)
- 165 **תרשים 35** "האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת לכך שנשים חרדיות יהיו שותפות מלאות בקבלת החלטות שקשורות לחיי הקהילה (למשל, בהחלטות שקשורות למבנה ציבורי, גן ילדים, גינה, בית ספר)?"
(לפי מגדר, זרם, הכנסה והרצף שמרנות-מודרניות)
- 167 **תרשים 36** שיח חובות ושיח זכויות ביחס לאנשים עם מוגבלויות
(מתוך קבוצה א וקבוצה ב)
- 176 **תרשים 37** מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה, 2003-2019
(חרדים וחילונים)
- 178 **תרשים 38** סבורים שהרכיב הדמוקרטי בהגדרה יהודית-דמוקרטית
חזק מדי, 2016, 2019-2020 (חרדים וחילונים)

- 179 **תרשים 39** סבורים שהרכיב היהודי בהגדרה יהודית-דמוקרטית חזק מדי, (חרדים וחילונים) 2019-2020
- 181 **תרשים 40** נותנים אמון בבית המשפט העליון, 2003-2004, 2019 (חרדים וחילונים)
- 183 **תרשים 41** שיעור הסבורים שליהודים במדינת ישראל מגיעות זכויות יתר בהשוואה לערבים, 2009, 2016, 2019 (חרדים וחילונים)
- 89 **לוח 1** "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ובעיותיה?" (לפי זרם, רמת הכנסה, וסביבת עבודה)
- 93 **לוח 2** "עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת" (לפי הרצף שמרנות-מורדניות ומגדר)
- 101 **לוח 3** "ביום הזיכרון לחללי צה"ל שקבעה המדינה אני מרגיש/ה חלק מהציבור המתאבל על הנופלים" (לפי זרם, הרצף שמרנות-מורדניות, מגדר וסביבת עבודה)
- 110 **לוח 4** "באיזו מידה יש לך אמון בבית המשפט העליון?" (לפי הרצף שמרנות-מורדניות, זרם, מגדר וסביבת עבודה)
- 111 **לוח 5** "באיזו מידה יש לך אמון במשטרה?" (קבוצה א לפי מגדר, סביבת עבודה, זרם והרצף שמרנות-מורדניות)
- 113 **לוח 6** "באיזו מידה יש לך אמון בכנסת?" (קבוצה א לפי מגדר, סביבת עבודה, זרם והרצף שמרנות-מורדניות)
- 114 **לוח 7** רמת האמון במוסדות המדינה (לפי נוסח א ונוסח ב)
- 120 **לוח 8** "לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה אנטי-דתית כלפי חרדים ו/או דתיים" (לפי הרצף שמרנות-מורדניות)
- 130 **לוח 9** "האם את/ה מסכימ/ה או לא מסכימ/ה עם המשפט 'לכנסת יש סמכות להחליט על פינוי שטחים ויישובים במסגרת הסכם שלום'?" (לפי זרם)
- 133 **לוח 10** "באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (לפי הרצף שמרנות-מורדניות)

- 133 לוח 11 "באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (לפי סביבת עבודה)
- 135 לוח 12 "בידי מי לדעתך יש להפקיד בישראל את הסמכות לאסור הפרדה בין גברים לנשים חרדים במקומות ציבורים?" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות)
- 137 לוח 13 "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות)
- 138 לוח 14 "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?" (לפי זרם)
- 138 לוח 15 "בידי מי לדעתך יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?" (לפי מגדר)
- 140 לוח 16 "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?" (לפי זרם)
- 141 לוח 17 "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות)
- 151 לוח 18 "האם יפריע או לא יפריע לך לקבל כחבר/ה איש/ת אדם מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (לפי זרם, הרצף שמרנות-מודרניות, סביבת עבודה ומגדר)
- 154 לוח 19 "האם יפריע או לא יפריע לך לגור בשכנות קרובה עם משפחות מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים, עובדים זרים?" (כ-%, לפי זרם, סביבת עבודה, הרצף שמרנות-מודרניות ומגדר)
- 159 לוח 20 "בישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות, זרם, סביבת עבודה ומגדר)
- 160 לוח 21 "מדינת ישראל צריכה לתת תקציבים שווים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים, בהתאם לגודלם" (לפי הרצף שמרנות-מודרניות, זרם, מגדר וסביבת עבודה)

תקציר

בעשור השמיני למדינת ישראל נהפך המפגש בין החברה החרדית ובין שאר אזרחי המדינה לנושא מרכזי וחיוני בחברה הישראלית, והשלכותיו ניכרות בכל הזירות החשובות של סדר היום הציבורי: הפוליטיקה, החברה, הכלכלה, החינוך, התקשורת והתרבות. למפגש זה השלכות רוחב ועומק על החוסן הלאומי של מדינת ישראל, ויש התולים בתוצאותיו את עתידה של המדינה ואת חוסנה הכלכלי-חברתי.

אפשר לראות באזרחותם של רוב החרדיות והחרדים בישראל "אזרחות רזה", אינסטרומנטלית ומינימלית, שבמסגרתה הם תורמים במידה מוגבלת ומוכחנת למשק, לכלכלה ולחברה הישראלית, ובמידה מצומצמת אף יותר לשירות הצבאי

או האזרחי. בעיני הציבור הרחב החרדיות והחרדים אינם נתפסים כשותפים מלאים באתוס הציוני הקולקטיבי, אלא בעיקר כצופים מן הצד הנהנים מיתרונותיה של מדינת הרווחה הישראלית.

הגידול הדרמטי של הקהילה החרדית בעשורים האחרונים, שכיום היא כשמינית מכלל האוכלוסייה, משנה במהירות את פניה של המציאות הישראלית ומציב בפני המדינה והחברה אתגרים מעשיים וערכיים. אמונותיה ואורחות חייה של הקהילה החרדית מובחנים ושונים בבירור מאלו של יתר היהודים הישראלים, ועל כן יש הסבורים שהחומות בין הקהילה החרדית ובין מי שמחוצה לה גבוהות. מנגד, בשני העשורים האחרונים מתרחשים גם תהליכים של שילוב חרדיות וחרדים בחברה הכללית, בייחוד במעגלי התעסוקה וההשכלה. מחויבותם הקפדנית של החרדים למערכת ערכים ייחודית להם ויחסם השונה מרוב החברה הישראלית לשורה של ערכי יסוד דמוקרטיים, משפיעה, ובעתיד תשפיע אף יותר, על חיי היום-יום ועל אופיו של המרחב הישראלי.

הכתיבה על החברה החרדית, על היחסים בינה ובין החברה הישראלית ועל מידת השתלבותה בה בשלושת העשורים האחרונים ענפה מאוד. ואולם נושא חשוב אחד, העומד במרכזו של מחקר זה, לא זכה למחקר מספק ושיטתי עד כה, והוא יחסם של החרדים למדינת ישראל ולערכיה כמדינה יהודית ודמוקרטית. גם שאלה זו איננה כמובן לוח חלק. בשנים האחרונות ערכו שורה של מכוני מחקר וחוקרים, בכללם המכון הישראלי לדמוקרטיה, סקרים שבחנו מגוון היבטים שנוגעים לערכיהם הלאומיים והאזרחיים של בני הקהילה החרדית. עם זאת, המחקר המובא כאן הוא המעמיק והמקיף ביותר בנושא.

כדי להבין היטב את ההווה, נדרש מבט היסטורי אל העבר הקרוב שבו התעצבו יחסי החרדים עם המדינה ועם מוסדותיה. הקהילה החרדית השתקמה לאחר השואה והתבססה על ארבעה אדנים: הראשון הוא היבדלות קפדנית וממושכת מהחברה הכללית בכל תחומי החיים: אזורי המגורים והמרחב הגאוגרפי, אוטונומיה חינוכית שמתקצבת על ידי המדינה, חיץ תרבותי שבא לידי ביטוי בלבוש, בשפה, במנהגים, בתקשורת ייעודית ועוד, הצבעה פוליטית נפרדת, והתכנסות פנימית-קהילתית ביחסים הקהילתיים; ההיבט השני הוא הציות להנהגה הרבנית החרדית. רוב הציבור החרדי קיבל עליו ללא עוררין את סמכותם של "גדולי

הדור" להכריע ולנווט את הקהילה בכל תחומי החיים, מה שסייע לחברה החרדית לשמור על "שורות צפופות". ההיבט השלישי הוא משמעות רוחנית ומרכזיות הערך של לימוד התורה. היבט זה הקנה לקהילה חוסן קולקטיבי ואישי גם יחד, שכן הקהילה כולה ממוקדת במשימה רוחנית וגשמית זו על בסיס אתוס עוצמתי מלכד ומגייס לפעולה. וההיבט האחרון – מרכזיות מוסד המשפחה והרחבתה שלא על בסיס שיקולים חומרניים מידיים (דיור, פרנסה וכיו"ב). התרחבות זו היא הישג נוסף של הקהילה, שכן בכל משפחה חרדית יש היום בממוצע כמעט שבעה ילדים, מצב דמוגרפי שבזכותו הקהילה החרדית מכפילה את עצמה בכל 16 שנים.

אסטרטגיות אלו נתנו לחרדים כוח רב בספרה הפוליטית והציבורית, כוח המסייע להם, גם כיום, לשמר אורח חיים קהילתי זה על בסיס משאבים חיצוניים. זאת ועוד, בעת האחרונה נהפכו החרדים מקהילה שמבקשת לשמר ולחזק את ענייניה הפנימיים, לקהילה שמעוניינת להשפיע על המרחב הציבורי הכללי. קהילה זו מעמידה אתגר עצום למדינה ולחברה הישראלית.

מסמך זה מבקש לשקף את יחסם הערכני של החרדים לשאלות יסוד מהותיות המלוות את הקיום המשותף בישראל. הבחינה כללה בירור יחסם של חרדיות וחרדים למדינה ותחושת השייכות שלהם אליה מבחינה אידאולוגית ומעשית, עמדותיהם בעניינים הנוגעים לערכי הדמוקרטיה במדינה היהודית, עמדותיהם כלפי סמכותה של הכנסת וכלפי מקורות סמכות אחרים, ויחסם לקבוצות מיעוט. החלק הארי של המסמך – המבוסס על סקר ייעודי שנערך בדצמבר 2019 וכלל 861 חרדיות וחרדים, שהם מדגם מייצג של הציבור החרדי הבוגר – מספק תמונת מצב מקיפה של סוגיות אלו ושל מעגלי התודעה החרדית במפגשם עם הישראליות. הממצאים והתובנות, שעיקריהם יפורטו להלן, מלמדים על המורכבות הרבה ביחסם של רוב החרדים למדינה ולקבוצות שונות המרכיבות את הפסיפס הישראלי:

- הזדהות, שייכות ואמון. כמחצית (56%) בלבד מהחרדיות והחרדים מרגישים שייכים למדינה ורובם (70%) גאים בהיותם ישראלים. בו בזמן הם מפגינים חוסר אמון בולט במוסדות המדינה: בית המשפט, הכנסת והמשטרה (93%, 80% ו-79% בהתאמה).

- **היחס לימים הלאומיים.** יחסם של רוב החרדיות והחרדים לימים אלו אמביוולנטי. אף שהרוב (כ־80%) מזדהים עם הציבור הישראלי ביום הזיכרון לחללי צה"ל ופעולות האיבה, שיעור דומה שלהם (75%) אינם רואים ביום העצמאות יום חג.
- **חוסן הקהילה.** אף שהקהילה החרדית היא קבוצה פריפריאלית מובהקת מבחינה כלכלית-חברתית, רוב (70%) הנמנים עימה מרגישים כמי שמשתייכים לקבוצה חזקה בחברה הישראלית.
- **קיום אורח חיים חרדי בישראל.** בעיני החרדיות והחרדים ישראל היא מקום שנוח וטוב לחיות בו. רק מיעוט קטן (14%) מהציבור החרדי סבור כי לחרדים עדיף לחיות בחו"ל ולא בישראל. עם זאת, כ־40% מהציבור החרדי מדווחים כי מדינת ישראל איננה מאפשרת להם לקיים את אורח חייהם במידה מספקת. רוב החרדים (82%) גם חשים כי יש כפייה אנטי-דתית בישראל.
- **סמכות וריבונות.** ככלל, החרדיות והחרדים כופרים במידה רבה בסמכות המדינה בעניינים שנוגעים לחברה החרדית ושואפים להגביר את סמכות הרבנים, בעיקר בנושאי דת ומדינה, אך גם בתחומי כלכלה, חברה וביטחון. למשל 83% מהחרדים אינם סבורים שלכנסת סמכות הכרעה בסוגיית גיוסם של בני ישיבות לצבא. במידה דומה רוב החרדיות והחרדים (92%) סבורים כי לכנסת אין סמכות לאסור הפרדה מגדרית בין נשים לגברים באירועים ציבוריים שמיועדים לציבור החרדי.
- **נישואים כהלכה.** למרות היותם מיעוט בציבור הישראלי, החרדיות והחרדים תובעים שהמדינה וחוקיה יהיו חוקי התורה וההלכה היהודית, שהם בעיניהם הבסיס החוקי המחייב. למשל רוב מוחלט (92%) שולל מכול וכול נישואים אזרחיים לצד נישואים דתיים לפי ההלכה.
- **ערכים דמוקרטיים והיחס ל"אחר".** ככלל חרדיות וחרדים אינם דוגלים בערכי השוויון. כשלושה רבעים מהם מאמינים כי ליהודים מגיעים זכויות רבות יותר מלערבים. כמו כן, 65% מהם אינם מוכנים להיות ביחסי חברות עם ערבים או עם יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר שאינם יהודים. שיעור נמוך יותר,

כמחצית מהם, אינם סבורים שנשים יכולות להיות שותפות מלאות בקבלת החלטות ציבוריות.

• **התבדלות חברתית ומרחבית.** רק מיעוט מהחרדיות והחרדים סבור ששכנות עם אוכלוסייה שרחוקה מאורח החיים החרדי – חילונים, יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר וערבים – לא תפריע להם (29%, 8%, ו-6% בהתאמה).

עמדות אלו נבחנו גם לפי מאפיינים של זהות והשתייכות חרדיים פנימיים מובחנים, כגון זרמים חרדיים (מזרחי, ליטאי וחסידים), מצב תעסוקתי (סביבת עבודה חרדית, סביבת עבודה מעורבת וסביבת עבודה לא־חרדית) ומיקום על הרצף שבין שמרנות למודרניות (חרדית/אולטרה שמרנית, חרדית/שמרנית, נגיעות מודרניות וחרדית/מודרנית). נמצא כי המשיבות והמשיבים מהציבור המזרחי, חרדיות וחרדים עובדים (במקומות תעסוקה מעורבים) וחרדיות וחרדים מודרנים הביעו ברוב המקרים עמדות מתונות יותר מחרדיות וחרדים שמרנים וכן מהציבור הליטאי. בני ובנות הקבוצות האלה בולטים בקו שמרני יותר, אנטי־ממלכתי, אנטי־ציוני ומתבדל מהחברה הכללית.

מבט מחקרי וציבורי בעיקרי ממצאים אלו מבהיר כי החרדיות והחרדים מזדהים עם הרכיב היהודי של מדינת ישראל אך מסויגים בנוגע לרכיב הדמוקרטי שלה. חלקם, נשים וגברים, מרגישים חלק מהמדינה, גאים בה ומציינים שהמדינה היא מקום טוב לחרדים לגור בו, אבל בו בזמן מתנערים מהמוסדות הפורמליים הדמוקרטיים שלה, כגון בית המשפט, הכנסת והמשטרה, הן מבחינת האמון הניתן בהם והן מבחינת הלגיטימציה שלהם. מהסקר גם עולה כי מאפיינים דמוקרטיים נוספים של המדינה, כגון שוויון זכויות לקבוצות לא־יהודיות, קבלת ה"אחר" וזכויות נשים לא קנו שביתה בליבם. עוד מצאנו כי החרדיות והחרדים מרגישים קבוצה חזקה במדינה, אבל מחויבותם הראשונה היא להלכה היהודית ולאורח חייהם הייחודי, וכי הם מאמינים שהסמכות להכריע בעניינים מרכזיים במדינה צריכה להיות בידי הרבנים, אפילו בנושאים כגון נושאי חוץ וביטחון וכלכלה.

מתמונת מצב זו עולות גם שאלות בנוגע לעתיד, שמחייבות מבט השוואתי ושיטתי אל העבר. מבחינת מגמות העבר עולה כי בכל הנוגע לתחושת השייכות של החרדים למדינה ולאתגריה חלה ירידה, ואולם בכל הנוגע לגאווה של הציבור החרדי בישראליותו נמצאה יציבות. בכל הנוגע לאמון במוסדותיה הלאומיים-

ממלכתיים של המדינה נמצאה בקרב החרדיות והחרדים ירידה חדה במידת האמון, בדומה לירידה באמון שנמצאה גם בציבור הכללי. עם זאת, מקרב כלל המגזרים בציבור היהודי, החרדים מביעים את האמון הנמוך ביותר כלפי מוסדות אלו. בפרספקטיבה היסטורית חלה עלייה בשיעור החרדים הסבורים שליהודים מגיעות זכויות יתר במדינת ישראל בהשוואה לערכים, שינוי שעשוי לבטא את נטייתו של הציבור החרדי לאמץ עמדות ימניות ולעיתים לאומניות.

ניתן היה לשער שבטווח של כעשרים שנה יתקרבו עמדות החרדים בכל התחומים לעמדות האוכלוסייה הלא-חרדית, משום שבאותן שנים השתלבו חרדיות וחרדים רבים בתחומי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה. ואולם מהממצאים עולה שעצם התעסוקה איננה במתאם עם עמדות דמוקרטיות יותר, ועמדות אלו ניכרות רק בקרב חרדיות וחרדים שעובדים במקומות תעסוקה שאינם חרדיים בלבד.

כדי לנסות ולחזות התפתחויות עתידיות בפניה המשתנות של החברה החרדית, יש להתחקות אחר תמורות מהותיות שמתרחשות בקהילה זו בשני העשורים האחרונים. החברה החרדית הולכת וגדלה ובהתאם לכך גם מתגוונת. מקהילת מיעוט זניחה בראשית ימי המדינה נהפכו החרדים לציבור המונה יותר ממיליון נפש שמקורות הכנסותיו מידלדלים. צרכיה המתרחבים של הקהילה החרדית בכל תחומי החיים – דיור, בריאות, חינוך, פרנסה ותעסוקה – מטילים עול ועלויות כבירות על המשק הישראלי, שאין לדעת כיצד הוא יעמוד בו בשנים הבאות. גם אידאל הלימוד התורני של "חברת הלומדים" החרדית, המסלילה את מיטב ומירב בניה ללימודי קודש אינטנסיביים מחייבים וממושכים, נפגע במידה ניכרת בעקבות גידולה המהיר של הקהילה. הפער המתרחב בין האידאל למציאות, שבה אלפי נערים חרדים בכל שנה מתקשים להתמיד בעולם הישיבות ונושרים ממנו, נעשה לאבן ריחיים על צווארם של מנהיגי הקהילה ופרנסיה. מצב זה גם מגדיל את חוסר הלגיטימציה של המפעל מצד הציבור הישראלי, הנושא בעיקר נטל העלויות של לימודי התורה. סוד הצלחתה של הקהילה החרדית עלול אפוא לפגוע בסופו של דבר בה עצמה ובחברה הישראלית, פגיעה שבעקבותיה יאלצו ההנהגה החרדית והציבור החרדי לשנות אסטרטגיות.

בהיעדרה של הנהגה רוחנית-רבנית כריזמטית ומקובלת על כלל זרמי הקהילה, ברמותם של מנהיגים כמו הרב שך והרב עובדיה יוסף, הולך הציבור החרדי

ומתפצל לתתי-קבוצות ולקהילות משנה. במצב זה השפעתם של גורמים קיצוניים ושל "הרחוב החרדי", המובל בידי עסקנים ואינטרסנטים מטעם עצמם, עשויה לגבור, שכן אין מנהיג שיכול להטיל עליהם מגבלות ורסנים. משבר הקורונה המחיש ביתר שאת כי בהיעדר מנהיגות מוסכמת שמייצגת את רוב הקהילה ושעימה אפשר להגיע להסכמות ולנהל משא ומתן, יש חשש ממשי לשלום הציבור, בריאותו ורווחתו.

למרות תמורות דרמטיות אלו, שינוי מהותי בתפיסות הדמוקרטיות ובשאלת תפקידם האזרחי של החרדיות והחרדים כפרטים וכקהילה טרם התחולל. החברה החרדית כאמור רואה עצמה שייכת לקבוצה חזקה ומשפיעה אף יותר מבעבר, והמשך המגמות המתוארות עלול להביא לפגיעה מהותית באופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל כולה. מחלוקות בין חרדים לחילונים בדבר אופייה של מדינת ישראל ימשיכו להתקיים גם בעתיד הנראה לעין, ואולם המודעות לאתגרים חיונית כדי לקדם הסכמה על כללי המשחק בסוגיות טעונות אלו. האם הדבר אפשרי? כדי שהקרע יימנע, עלינו להכיר – ולהפנים – את תמונת המציאות שתוארה בתמצות כאן ולנקוט פעולה שתאפשר שילוב פונקציונלי של החרדים בסיפור הישראלי, ללא השאיפה להביא לידי איבוד הזהות הייחודית של קבוצת המיעוט.

מערכת היחסים בין החרדים ובין החברה הישראלית מצויה ברגע עדין, שברירי ומסוכן. האסטרטגיה שהובילה את החרדים מהעבר אל ההווה ועיצבה את עמדותיהם בהווה לא תוכל לשרוד לנוכח השינויים הגדולים במציאות שבתוכה הקהילה מתקיימת. לפיכך יש חשיבות קריטית הן למדיניות הציבורית שתנקוט המדינה כלפי החרדים, והן לאסטרטגיה החדשה שינקטו החרדים במפגשם עם כלל החברה בישראל בדור הבא ובשנים הקרובות. רק כך ניתן יהיה להבטיח את חוסנה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

מבוא

"חרדים וערכים": אתגר קיומי לחברה הישראלית

שוקי פרידמן

הגידול הדרמטי של הקהילה החרדית בעשורים האחרונים משנה במהירות את פניה של המציאות הישראלית ומציב בפני מדינת ישראל והחברה הישראלית אתגרים פרקטיים וערכיים ניכרים. אמונתיה ואורחות חייה של הקהילה החרדית מובחנים ושונים מאלו של יתר היהודים הישראלים, וכך הולכות וגובהות החומות בין הקהילה ובין מי שמחוצה לה. מגפת הקורונה, שחידדה מתחים חברתיים, העמיקה עוד יותר גם את התהום הזאת.

* שוקי פרידמן הוא סגן נשיא המכון למדיניות העם היהודי; לשעבר מנהל מרכז דת, לאום ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה.

יחסם של החרדים לשירות צבאי או אזרחי, אופייה של מערכת החינוך החרדית לבנים וגם לבנות, ונכונותם המוגבלת של גברים חרדים להצטרף אל מעגל העבודה יוצרים מציאות שבה קהילה שכבר כיום מונה כשמינית מאוכלוסיית ישראל נושאת רק באופן מוגבל ב"נטל הישראלי", הביטחוני והכלכלי. להשתלבותם של החרדים במעגלי העשייה בישראל, הנוכחית והעתידית, השפעה רבה ביותר על הישראליות כפי שהתגבשה בשבעים שנות קיומה של המדינה. מחויבותם של החרדים למערכת ערכים ייחודית להם ויחסם השונה מזה של רוב החברה הישראלית לשורה של ערכי יסוד דמוקרטיים, משפיעה, ובעתיד תשפיע עוד יותר, על חיי היום-יום וכן על אופיו של המרחב הישראלי. היקפה של הקהילה החרדית לצד אורחות חייה ומאפייניה הערכיים צפויים אפוא להשפיע על הישראליות ולשנות את פניה של החברה הישראלית ככל שילכו החרדים וישתלבו במידה רבה יותר במעגלי העשייה הרחבים.

מקומם הגדל של החרדים בחברה הישראלית מקבל ביטוי ברור גם במחקר העוסק בהם. הכתיבה על החברה החרדית, על היחסים בינה ובין החברה הישראלית ועל מידת השתלבותם בה בשלושת העשורים האחרונים רבה מאוד. חוקרים באקדמיה, אנשי מדיניות ציבורית ויחידות מחקר במשרדי ממשלה עוסקים באמצעות מגוון של דיסציפלינות מחקר כמעט בכל היבט שנוגע לקהילה החרדית. מחקרים רבים אלה מבקשים לתאר את הקהילה החרדית, להבין אותה ואת אורחותיה, ולבחון את מידת השתלבותה במעגלי החיים בישראל. חלק מהכתיבה תיאורית, חלקה נורמטיבית, ובמקובץ היא יוצרת פסיפס רב-גוני של החברה החרדית, המאפשר למתעניינים, למקבלי החלטות ולמעצבי מדיניות להיטיב להבין את הקהילה ואת האתגר שהיא מעמידה לפני הישראליות.

ואולם נושא חשוב אחד דומה שלא זכה למחקר מספק עד כה, והוא יחסם של החרדים למדינת ישראל ולערכיה כמדינה יהודית ודמוקרטית. מדוע? הסבר אפשרי אחד הוא חוכמת המעשה. מחקרים רבים שעוסקים בחרדים מונעים מן הרצון לשלבם בחברה הישראלית. העוסקים במדיניות ובעשייה זו מודעים היטב לרגישות הרבה של הקהילה החרדית באשר לערכיה, ועל כן סברו לא פעם כי נכון להשקיע את משאבי המחקר בהיבטים הפרקטיים של שילוב חרדים: שירות צבאי ואזרחי, מערכת החינוך וההשכלה הגבוהה, שוק התעסוקה, דיור וכן הלאה. העיסוק בהיבטים הערכיים של שילוב החרדים בחברה הישראלית, אתגר מורכב

הרבה יותר, נדחה אפוא. הסבר אפשרי אחר הוא שמדובר במשימה רגישה מבחינה מחקרית ומבחינת הנחות היסוד של המתבונן והחוקר, ואולי בשל כך חוקרים נרתעו ממנה.

שאלת יחסם של החרדים למדינת ישראל ולערכיה איננה כמובן לוח חלק. בשנים האחרונות ערכו שורה של מכוני מחקר וחוקרים סקרים שבחנו מגוון של היבטים הנוגעים לערכיהם הלאומיים והאזרחיים של בני הקהילה החרדית, וליחסם לסמליה ולמוסדותיה של מדינת ישראל. כך למשל המכון הישראלי לדמוקרטיה סוקר את הקהילה החרדית ואת יחסה למדינת ישראל במסגרת "מרד הדמוקרטיה" השנתי, לצד סקרים ומחקרים אחרים שהוא עושה. גם גורמים אחרים ערכו בשנים האחרונות מחקרים וסקרים שבחנו את השאלות הללו. ועם זאת, דומה שהמחקר שלפניכם הוא המקיף והמגוון ביותר שנכתב על סוגיה זו עד כה.

בשלושת חלקיו מבקש המחקר לשקף את יחסם של החרדים למדינה ולערכיה הדמוקרטיים ולהציג את עמדותיהם בשאלות יסוד שמלוות את הקיום המשותף במדינת ישראל, וביתר פירוט: מה תחושת השייכות שלהם; אם הם גאים בישראליותם; כיצד הם תופסים את חייהם כחרדים בישראל; מה יחסם לימים הלאומיים, למוסדות המדינה ומה מידת האמון שלהם בהם; כיצד הם רואים את חירותם שלהם לשמור על אורח חייהם; כיצד נתפסת בעיניהם ההיררכיה הנורמטיבית בהכרעה בשאלות ציבוריות; מה יחסם לאיזון בין יהודיותה של המדינה ובין היותה דמוקרטית; מה יחסם לקבוצות מיעוט בישראל, ועוד.

השער הראשון, שכתב ירידיה שטרן, מבקש להציג את התמונה הכוללת של היחסים בין החרדים לחברה הישראלית, להסביר את דרך התפתחותה של החברה החרדית, את יחסה לישראליות ואת האפשרויות לקיום משותף של חרדים לצד שאר הישראלים ובתוכם, מתוך מתן פשר גם לנתונים המובאים בהמשך החיבור. בשער זה מנתח שטרן את הנתונים העולים מהסקר וקושר אותם למגמות ההתפתחות של החברה החרדית מהקמת המדינה ועד היום.

השער השני של המחקר, שכתבה נחומי יפה, הוא תיאורי ומתבסס על סקר מקיף שכלל 860 משתתפים מכלל הזרמים החרדיים. הסקר והפרקים שנכתבו על בסיסו משרטטים תמונה ערכנית ומהימנה באשר ליחסם של החרדים לישראל ולערכיה, בשלל היבטים. שער זה פורש תמונה פנורמית של ערכי החברה

החרדית, אבל גם מעמיק ומתאר אותה בקווים דקים ומתוך בחינת השפעתם של ערכי הפרטים בחברה החרדית על השתלבותם בחברה הישראלית, למשל בשוק העבודה.

השער השלישי, שכתבו גלעד מלאך ואסף מלחי, מציג ניתוח של נתוני הסקר על סמך סקרי העבר. בחלק זה בוחנים מלאך ומלחי את המגמות שניתן לזהות ביחסם של החרדים למדינה ולערכי דמוקרטיה ושוויון, ומציעים מבט על העתיד ועל האפשרויות שיש לחברה הישראלית ולקהילת החרדים לגשר על הפערים הערכיים ביניהם.

לישראלים שעתיד החברה ולכידותה חשובים להם הקריאה במסמך זה מדיאגה. חלקיו, כל אחד לעצמו, ושלושתם יחד, מציבים בפני החברה הישראלית מראה שהניבט ממנה אינו מחמיא לה. תמונת המציאות הערכית הנשקפת ממנה ממחישה את המרחק הקיים בין הקהילה החרדית לרוב הישראלים, והמגמות שהיא משקפת אינן מנבאות בהכרח שיפור במציאות זו.

המאמץ שנעשה בעשורים האחרונים, מראשית שנות האלפיים, לשלב את החרדים במעגלי הישראליות, התמקד ברובו הגדול בשילובם במעגלי הנטל הביטחוני – גיוס לצבא ולשירות הלאומי; וכן במעגלי הנשיאה בנטל הכלכלי – השתלבות בשוק התעסוקה, רכישת השכלה גבוהה וחיזוק לימודי הליכה. מאמץ מקביל לשילובם במרקם הערכי של מדינת ישראל כמעט שלא נעשה מכמה סיבות – עקרוניות ומעשיות. במישור העקרוני מקובלת תפיסה ליברלית, ולפיה עצם הרצון להביא לשינוי בתפיסות ערכיות של הזולת התרבותי, באמצעות מדיניות מכוונת של המדינה ומוסדותיה, איננו ראוי. במישור המעשי התפיסה הרווחת בקרב רבים מהעוסקים בשילוב חרדים בחברה הישראלית היא שהסיכוי להביא לשינוי בסוגיות ערכיות, שהם ליבת קיומה של החברה החרדית, קטן. החשש היה שמאמץ כזה, לצד כישלוננו האפשרי, יסכל גם את המאמצים לשילובם החומרי של החרדים ויגרום לקהילה החרדית להתכנס בתוך עצמה.

המחקר שלפניכם מראה שאף שיש שונות מסוימת בתפיסות הערכיות בין חרדים שמשולבים במעגלי העשייה הישראלית ובין מי שספונים בארבע אמותיה של הקהילה ומסתגרים מאחורי חומותיה, מדובר בהבדל קטן. "המספרים הגדולים" מלמדים ששינויים בהיבטים הללו, אם התרחשו, הם מינוריים, והתמונה הכללית

ברורה: הפערים הערכיים בין החרדים ובין שאר היהודים בישראל גדולים ומשמעותיים. עם זאת, הזדהותם של החרדים עם המדינה, לפחות בכמה מובנים, מנבאת אפשרות לשינוי.

מסמך זה הוא אפוא מראה ברורה. הוא משקף לישראלים הלא־חרדים, לחרדים החיים בישראל, למעצבי המדיניות ולמי שמנסים לאחות את שבריה של החברה הישראלית, את ערכיה העכשוויים של החברה החרדית. כדי לשנות את המציאות דרושה הבנה שלה, שעל בסיסה ניתן יהיה למצוא דרכים להביא לשינוי – להגות יחד בסיס ערכי משותף שיאפשר לחברה הישראלית להכיל ולשלב את הקהילה החרדית הצומחת, ולשאר הישראלים לחיות ולשגשג יחד אלו לצד אלו גם במאה השנים הבאות.

שער א: החרדים והסיפור הישראלי

הקדמה

בעשור השביעי למדינת ישראל הפך המפגש בין החברה החרדית ובין שאר אזרחי המדינה לנושא העיקרי בחיים הלאומיים, שהשלכותיו ניכרות בכל הזירות החשובות של סדר היום הציבורי: פוליטיקה, חברה, כלכלה, חינוך, תקשורת ותרבות. שיח הזהות הישראלי עוסק בו באינטנסיביות משום שהחרדים (לצד הערבים אזרחי ישראל) הם ה"אחר" המשמעותי ביותר בחברה הישראלית; וכך גם שיח הזכויות המקומי, משום שהחרדים מציגים חלופה עקרונית למגילת זכויות האדם המקובלת בעולם המערבי. למפגש עם החרדים יש השלכות רוחב ועומק על החוסן הלאומי של מדינת ישראל, ויש התולים את עתידה של המדינה באחריתו של מפגש זה.

בשער זה אשרטט את תמונת המפגש של החרדיות עם הישראליות כמחזה ובו שלוש מערכות:

בפרק 1, "מהעבר אל ההווה", אתאר בקצרה את הדרך שבה בחרו החרדים להתנהל מאז קום המדינה ועד ימינו אל מול המדינה והחברה בישראל. אנתח את המהלך האסטרטגי שהוביל את הקבוצה אל המקום המרכזי שהיא מחזיקה בו כיום.

בפרק 2, "ההווה", אעמוד על מעגלי התודעה של החרדים באשר למפגשם עם הסיפור הישראלי. ייחשפו לפנינו העמדות והערכים המאפיינים את החברה החרדית בישראל כמו שאלה משתקפים בסקר העומק שבחן את ערכי החברה החרדית ונעשה ביוזמת המכון הישראלי לדמוקרטיה בתחילת שנת 2020 (להלן: "הסקר"). הסקר (המובא במלואו בשער השני של המסמך) מלמד על מורכבות היחס של החרדים אל המדינה ואל החברה הישראלית, ויש בו כדי לעורר את השאלה לאן פניה של הקבוצה מועדות. כפי שיוסבר, זהו רגע מורכב ושברירי בגן השבילים המתפצלים של התודעה החרדית בנוגע לסיפור הישראלי, ומנהיגי הציבור בישראל, חרדים ושאינם כאלה, חייבים להכיר בכך ולפעול בהתאם.

בפרק 3, "מההווה אל העתיד", אצביע על מסכת השינויים המתרחשים הן בקהילה החרדית והן מחוצה לה, שאם יימשכו יסכלו לדעתי את המשך ההתנהלות החרדית בהתאם לאסטרטגיה הקיימת. אין טעם להסתכן בניכוי העתיד, אך מהניתוח עולה בכירור כי מה שהיה הוא לא מה שיהיה, וקפיאה על השמרים היא מתכון לאסון חברתי הן לחרדים והן לחברה הלא-חרדית. מטרתי לעורר את המחשבה ולדרבן לעשייה שתפעל באחריות לטיוב מערכת היחסים הטעונה בין החרדים ובין החברה והמדינה.

פרק 1

מהעבר אל ההווה: המהלך האסטרטגי שבזכותו החרדיות פורחת

—

מרכזיותם של החרדים בהווה הישראלית היא התפתחות מפתיעה: עם קום המדינה מנתה הקהילה החרדית בישראל קומץ קטן, שעיקרו בני היישוב הישן ועולים מעטים, פליטי חרב משואת אירופה. הם לא היו גורם משמעותי בחיים הלאומיים; וההנהגה הציונית הפוליטית של אותם ימים צפתה שכוחו של ציבור זה תש, ועתידו מאחוריו. אורח החיים החרדי עזר בשימור הייחוד היהודי במציאות החיים שבגולה, אך – כך הייתה ההנחה – תפקידו ההיסטורי הושלם, ועם כינוס הגלויות וייסודה וביסוסה של הריבונות היהודית, ידעו היהודים להשיל אותו מעליהם ככלי אין חפץ בו. עם המעבר מהשטעטל המזרח-אירופי אל חולות הזהב של פלשתינה נעשתה לכאורה החרדיות לא רלוונטית: את הפסיכיות הגלותית אמור היה להחליף אקטיביזם חלוצי; הזהות הדתית, כך צפו, תשודרג לזהות לאומית; האמונה התמימה תתפכח לנוכח הישגי המדע וההשכלה; וההנהגה הרבנית תפנה את מקומה להנהגה פוליטית, אזרחית, "ככל העמים". במדינת

ישראל הצעירה והדינמית במחצית השנייה של המאה ה-20 שוב לא היה מקום להתנהגות שעיצבו יהודים קשי יום במזרח אירופה במאה ה-18. לפיכך סביר היה להניח שהחרדיות תשרוד, אם תשרוד, רק במסגרת "שמורות טבע" מצומצמות; אי פה, אי שם.

גם בשנות השבעים, בעת המהפך הפוליטי בישראל שהעביר את הגה ההובלה הלאומי מהשמאל הסוציאליסטי אל הימין המסורתי-שמרני, לא עלה על הדעת שהציבור החרדי עתיד להגיע לעמדת השפעה ולנוכחות בולטת כל כך ברחוב הישראלי. הערכת חסר זו, וכן שיקולים פוליטיים, הם שהניעו את ממשלת בגין הראשונה לפעול בנדיבות כלפי הציבור החרדי ולאפשר דחיית גיוס גורפת לכל גבר חרדי שהיה מעוניין בלימוד תורה. לו היה עוזר ויצמן, שר הביטחון באותה עת, מעריך שמשמעות המהלך תהיה שכעבור חמישה עשורים ייגרע מכל מחזור גיוס של צה"ל כחמישית מכוח האדם המגיע לגיל גיוס, סביר להניח שהוא היה מתנגד לו מתוך ההבנה שהדבר חותר תחת הלגיטימיות של האפיון המקובל של צה"ל כצבא העם. ואולם המציאות התפתחה אחרת: החברה החרדית הצליחה להשתקם מנוראות השואה ומאובדן עולם הישיבות המפואר באירופה, ובחלוף כמה עשרות שנים נעשתה שחקן מרכזי במציאות הישראלית. עוף החול קם מאפרו.

הישג ייחודי זה התבסס על אסטרטגיה ובה ארבעה אדנים: היבדלות, הנהגה, משמעות ומשפחה.

1.1

ארבעת האדנים

1.1.1 היבדלות החרדים עסוקים בציפוף שורות של בני ובנות הקהילה, כמעט בכל המובנים, במטרה לשמר את הקהילתיות, המגוננת על הפרט מפני הכוחות שבחוץ. הם השכילו להקים אוטונומיה בתוך המדינה, שבה הם מפתחים ומטפחים את אורח חייהם הייחודי, מתוך פרישה מודעת ומתוכננת מרשות הרבים הישראלית. לאוטונומיה יש

היבטים מרחביים – רוב החרדים מתגוררים במקומות שבהם הם רוב התושבים (כגון הערים בני ברק, ביתר עילית, מודיעין עילית וכן שכונות חרדיות הומוגניות בערים הטרוגניות); **היבטים חינוכיים** – החרדים לומדים במוסדות חינוך נפרדים, שם מיושמות תוכניות לימוד ייחודיות להם; **היבטים תרבותיים** – לחרדים לבוש ייחודי, שפה פנימית עשירה, כלי תקשורת משל עצמם ואיסור להישחף לתכנים אחרים; **היבטים פוליטיים** – רוב החרדים מצביעים למפלגות חרדיות בלבד; **היבטים בין-אישיים** – רבים מהחרדים, בוודאי בגיל הצעיר, נמנעים מלהיפגש עם מי שאינם חלק מהקהילה ואינם מקיימים יחסי חברות עם לא-חרדים. כך, במהלך מתמשך של התכנסות פנימה הצליחו החרדים לבודד את עצמם מהציבור הישראלי הרחב ולבנות את מה שהם מכנים "חומות של קדושה", שאמורות להגן עליהם מפני השפעות זרות, שמבחינתם הן הרסניות.

1.1.2 הישמעות להנהגה
את האוטונומיה החרדית הנהיגו רבנים רבי-השפעה, שהציבור החרדי קיבל עליו את סמכותם מרצון וללא עוררין. אלו הם ה"גדולים", שעיקר תפארתם בהתערותם האינטלקטואלית-רוחנית בתורה, ולעיתים גם באורחות חייהם הסגפניים. הללו לא נבחרו, ולא היו זקוקים להצבעות אמון. סמכותם נבנתה במהלך חיים ארוכים של דוגמה אישית, ובאה לידי ביטוי בהכרה ציבורית רחבה בכישרונם הייחודי בלימוד תורה ובפסיקת הלכה, וכן ביכולת המיוחסת להם לגבש "דעת תורה" – סוג של השראה רוחנית משמים – בנושאים שעל סדר היום. באחדות מהקהילות החרדיות, בעיקר החסידויות, ההנהגה היא גם עניין של ייחוס משפחתי למנהיגות מדורות קודמים – ייחוס שמבטא תכונות רוחניות ייחודיות שעוברות בתוך משפחה מסוימת. עד השנים האחרונות הייתה ההיררכיה המנהיגותית הכריזמטית מקור עיקרי למשמעת שאפיינה את הקהילה, והיא שאפשרה גיוס נרחב של הציבור למטרות שונות.

1.1.3 לימוד תורה במשמעות הקיום
האסטרטגיה החרדית ביקשה להפוך את החברה החרדית ל"חברת לומדים", שבה ההתנהגות הנורמטיבית של גבר חרדי היא אחת בלבד –

לימוד תורה כעיסוק מרכזי כל חייו. האידאל הוא תלמיד חכם שפטור מכל עיסוק אחר, ולכן איננו נדרש להיות משכיל ב"שוק החיים" ואיננו עובד לפרנסת משפחה. אם פעם היה אורח חיים כזה ייעוד של מעטים, מתמידים רבי-כישרון שהקהילה הייתה מוכנה לפרנס אותם, במדינת ישראל, משנות השישים ואילך, כל גבר חרדי צעיר נדרש לחבוש את ספסלי בית המדרש מינקות ועד שיבה: ישיבה קטנה בצעירותו, ישיבה גדולה בבחרותו, ו"כולל" לאחר הנישואים. בפועל, בממוצע, הגבר החרדי ממשיך בלימודיו כעיסוק עיקרי עד גיל 40. האישה החרדית נתבעת למלא את החסר בהספקת צורכי הבית, ולכן לצד אחריותה הבסיסית לגידול הילדים ולניהול צורכי הבית השוטפים, היא גם אמורה לצאת לעבודה ולפרנס את המשפחה. כך הקהילה כולה ממוקדת במשימת ענק, שמוסכמת על הכול כתכלית הקיום. זהו אתוס מלכד רב עוצמה, מגייס לפעולה, שדורש את מסירות הנפש של כל הפרטים למען מטרה "גדולה מהחיים".

החרדים אינם מסתפקים בקיום המצווה של "פרו ורכו" – לפחות בן ובת לכל משפחה, אלא מבקשים להגדיל את המשפחה ככל האפשר בלי

1.1.4 הערך של הרחבת המשפחה

להתחשב בשיקולים אחרים דוגמת קשיי פרנסה או היעדר דיור מתאים. לאחר הידלדלות השורות הטרגית בשואה, האידאל החרדי הוא "ופרצת" דמוגרפי, כך שכיום במשפחה חרדית ממוצעת קרוב לשבעה ילדים, יותר מכפול מהממוצע הכללי-ישראלי. בעקבות זאת, הקהילה החרדית נהנית מהישג עולמי: מחצית מהחרדים הם ילדים עד גיל 16, וכשני שלישים הם צעירים עד גיל 30. חרדים בני יותר מ-65 הם מיעוט קטן. השורה התחתונה היא שבהינתן המשך קצב הגידול הנוכחי – אם מה שהיה הוא שיהיה – הקהילה החרדית עתידה להכפיל את עצמה מדי 16 שנים.

בתחילת שנות האלפיים ניכר היה כי האסטרטגיה על ארבעת נדבכיה הצליחה הצלחה יוצאת מן הכלל: מקבוצת שוליים זניחה במספריה ובהשפעתה, נהפכו החרדים לקבוצה הצעירה

1.2 סיכום ביניים – הצלחה

והצומחת בישראל, המתנהלת במשמעת גבוהה תחת הנהגה ריכוזית ונחושה, המצליחה לשמר את אורח החיים הייחודי לה, להגן על זהותה הנבדלת ואף לטפחה ולהעצימה, כשבמרכז הווייתה – לפחות, במובן התודעתי – שקידה אינסופית על טקסטים תורניים קדומים.

מרתק לגלות כי אף שמנקודת ראות חיצונית לקהילה חיייהם של החרדים (ברמה של הפרט, המשפחה והקהילה) קשים ואף מדכאים – היעדר יכולת של הפרט לכתוב את סיפור חייו על פי בחירתו, כפיפותו לסדר נורמטיבי התנהגותי מהודק שמתערב בנוקשות בכל היבטי הקיום, פרנסה מצומצמת שמכתיבה חיי דחק חומרי ועוד – מנקודת ראות פנימית, של החרדים עצמם, התמונה שונה: פעם אחר פעם סקרים מגלים כי החרדים מדווחים על היותם מאושרים במידה העולה על זו של שאר הישראלים. ניתן כמובן לפקפק באמינות הדיווח העצמי, אך נראה שההזדהות עם המטרה העליונה – חיים שנתפסים כמממשים אידאל דתי – והחיבוק הקהילתי האינטנסיבי מעניקים לקיום החרדי משמעות שמפצה על כל השאר.

ההצלחה מזינה את עצמה: הריכוז הטבעי, הריכוז המנהיגותי, החלופה הזהותית הברורה והמשמעת הפנימית הצליחו לגבש את החרדים ככוח פוליטי וחרתי שאין להתעלם ממנו – והם ניצלו וממשיכים לנצל כוח זה כדי לספק לעצמם, ממקורות חיצוניים לקהילה, משאבים שמאפשרים את המשך הפיתוח שלה בתנאיה. יתר על כן, החרדים החלו מודעים לכוחם, ובתהליך מתמשך הם מבקשים להשתמש בו לא רק לקידום האינטרסים הפנים-קהילתיים במובן של הקצאת משאבים לקהילה ו"תפירה" של חליפת הסדרים נורמטיביים שמתאימים לה במגוון נושאים, אלא גם לשם השפעה על המרחב הציבורי הישראלי הכולל. מציבור מתגונן – דייר משנה במדינה, על פי תודעתו משכבר הימים – נהפכו החרדים לציבור מעורב ודעתן בחלק לא מבוטל מענייני המדינה. ידם כמעט בכול ויד כול במ. השפעתם מנותבת לחתירה לממש, במידת האפשר, את העדפותיהם הערכיות הטיפוסיות, שבחלקן אינן תואמות את עולם הערכים הליברלי המקובל על הרוב הישראלי, גם מחוץ למקומות מגוריהם המובהקים. זה הרקע למאבקים המתגלעים מעת לעת בין החרדים לשאר אזרחי המדינה בהקשרים מגוונים.

פרק 2

ההווה: תמונת עומק של עמדות החרדים בישראל

–

תמונת העומק שתשורטט כאן עולה מהסקר שערכנו. הניתוח המפורט של תוצאות הסקר יובא בשער הבא של החיבור. במאמר זה בחרתי להסתכל על התוצאות במבט כולל, שאף שאיננו יכול להחליף את העיון המדוקדק, הוא מספק תובנות חשובות. העיון המדוקדק חשוב משום שבאמצעות הפרטים מתאפשר לראות את הגוונים בתוך הציבור החרדי – שבניגוד לתדמיתו החיצונית איננו הומוגני – וללמוד על מאפייניהם הייחודיים. כך יש להבחין בין שלוש תת־קבוצות עיקריות – הליטאים, הספרדים (או המזרחים) והחסידים – שכל אחת מהן היא בקירוב שליש מכלל הקבוצה החרדית. ייחודה של כל תת־קבוצה משפיע על העמדות האופייניות לחברים בה באחדים מההיבטים שנבדקו בסקר, ובהתאם לכך, לעיתים, יש מקום להקצות ניתוח נפרד לכל אחת מהן. הבחנה אחרת שהמלומדים עומדים עליה לאחרונה, מחלקת את הקבוצה החרדית לפי מיקומה על הציר שבין שמרנות

למודרניות. ואכן הסקר חושף ומאושש את דבר קיומם של הברלים חשובים בין עמדותיהם של חרדים בהתאם לאורחות חייהם על ציר זה.

ואולם למרות חשיבות זו, בניתוח בשער זה אתעלם מהגוונים ואתייחס אל החרדים כאל קבוצה אחת, שכן המגמה כאן היא לצייר את התמונה הכוללת של "החרדים והסיפור הישראלי". מי שמעוניין להביט באופן פרטני ורגיש יותר בתמונת המציאות או לקבל החלטות של מדיניות ציבורית ביחס אליה, איננו יכול להסתפק בניתוח הנוכחי ועליו לצרף אליו את ניתוח הסקר עצמו.

הסקר נערך לפני שהחל משבר הקורונה בשלהי הרבעון הראשון של שנת 2020. אף שהווירוס הערמומי איננו מבחין בין קבוצות בני אדם על פי זהותם והשקפותיהם, הוא הצליח להצית מתחים גדולים בין החרדים לשאר האזרחים והמדינה. אורח חייהם הייחודי של החרדים המבוסס על קהילתיות אינטנסיבית, צפיפות המגורים האופיינית לקהילה, ריחוקה ממקורות מידע והאי־אמון הרב שלה במוסדות המדינה – כל אלה הביאו לידי תחלואה גבוהה יחסית בקרב החרדים בשלבים שונים של המגפה. כתוצאה מכך מצד אחד השמיע הציבור הישראלי ביקורת חריגה על החרדים, ומצד שני החרדים פיתחו ניכור כלפי המדינה, וחלקם אף בחרו, לא רק כפרטים אלא גם באופן ממוסד, שלא להישמע להוראות החוק שנועד לאפשר התמודדות עם המגפה. עם זאת אינני חושב שמשבר הקורונה ישנה את התמונה הכוללת של "החרדים והסיפור הישראלי". עם חלוף הזמן יתברר שזהו עוד אירוע, אומנם משמעותי, אך לא משנה מציאות, בסאגה המתמשכת זה עשרות שנים של היחסים המתוחים בין הקבוצות בישראל. לפיכך, לדעתי, הממצאים של הסקר משרטטים תמונת מצב תקפה ומהימנה, אף שנאספו לפני התרחשות אירוע הקורונה. אדרבא, הממצאים בסקר יכולים להסביר את הסיבות להתנהגותם של החרדים בתקופת המחלה.

ולסקר עצמו. במסגרת הסקר הוצגו לחרדים, במדגם מייצג על פי חתכים שונים, עשרות שאלות. בניתוח זה אתאר את העולה מהן מתוך מסגור התשובות שהתקבלו לשלושה אשכולות נושאים: החרדים והמדינה, החרדים וערכים, והחרדים והחברה הישראלית.

2.1

החרדים והמדינה

האם החרדים "ישראלים"? במובן הפורמלי, האזרחי, התשובה כמובן חיובית. אבל האם הם ישראלים במובנים תודעתיים? עובדתית, תשעה מכל עשרה חרדים הם "צברים", נולדו כאן ואין להם כל זיכרון או חוויה אישית של קיום במציאות חלופית, מחוץ לגבולות המדינה. אבל האם הם רואים את עצמם כישאראלים? מה יחסם אל המדינה? נראה כי בהקשר הזה ראוי להבחין בין שני סוגי התייחסות של החרדים אל המדינה: המדינה בעולם המעשה והמדינה בעולם האידאולוגי.

2.1.1 המדינה כישות ריאלית

מי ששואב את המידע שלו על החרדים מהכרוניקה התקשורתית, עלול להתרשם שהחרדים שוללים את החיים הישראליים מכול וכול, וכי מבחינתם הם נמצאים כאן בגלות. זה רושם מוטעה: טבעה של התקשורת שהיא מעצימה את רגעי העימות, שהם "חדשות", ומגלה אדישות להתנהלות היומיומית. ואכן, במקרים של חיכוך – למשל סביב משבר הקורונה – הוצף האוויר הישראלי בקולות קצה חרדיים שמשווים את מדינת ישראל למשטרים שונאי יהודים, החל ביוונים, שאסרו על קיום מצוות, וכלה בסטאלין, שאסר על הזיהוי כיהודים. לפעמים אלו רק צעקות של נוער חרדי משולהב, ולפעמים מצטרפים אליהם פוליטיקאים מהמגזר ואף רבנים של קבוצות קיצוניות. הפגנות סוערות מצטלמות היטב; דברים נסערים מעוררים עניין. ואולם הסקר מלמד כי בפועל, רוב גדול של החרדים (77%) סבור שמדינת ישראל היא המקום הטוב ביותר לחרדי לחיות בו כחרדי. החרדים אינם בגדר "אסירי ציון"; הם בוחרים לחיות פה מרצונם, וסיבותיהם הטובות עימם. רק מעטים (14%) סבורים שמקום אחר כלשהו, על פני הגלובוס, יכול להציע להם חיים טובים יותר כחרדים. בכך אגב הם דומים מאוד לכלל הישראליים, המעדיפים לחיות כאן גם לו הייתה להם אפשרות זמינה להגר. מתברר שמילות השיר הידוע – "אין לי ארץ אחרת... כאן הוא ביתי" – נכונות בנוגע לכלל היהודים בישראל, בכללם החרדים.

אין מדובר בשטיפת מוח או באי-הכרת המציאות. במדינת ישראל החרדים הננים מתנאי חיים נוחים במיוחד: הם גם חלק מקבוצת הרוב היהודית, מציאות

ייחודית שאיננה זמינה להם בשום מקום אחר בעולם, והם גם, בו זמנית, חלק מקבוצת מיעוט דתית שנהנית מהגנה על ייחודה התרבותי והדת, בהיותה של ישראל מדינה דמוקרטית ליברלית. אומנם מעת לעת מתעוררת מחלוקת סביב עניין כלשהו שנמצא על סדר היום ביחסי חרדים ואחרים, והרגשות – משני הצדדים – מתפרצים בעוצמה, אך זה החרגי. התמונה הגדולה, היום-יום שבו מתנהלת המדינה, היא של דו-קיום בין תרבות הרוב הליברלית ובין תרבות המיעוט החרדית, שאיננה ליברלית, מתוך זרימה משותפת של החיים אלו לצד אלו (ולאו דווקא אלו עם אלו).

חלק מאורח החיים הייחודי של החרדים מסתייע, ולעיתים אף מבוסס, על מנגנונים, מוסדות ונורמות שהמדינה מקיימת. בכך אין כל רבותא: מדינה ליברלית מחויבת לשמור על כבוד האדם, על חופש הדת ואף על הזכות לתרבות של כל אדם וכל קבוצת מיעוט. גבולות הגזרה של כל ערכי היסוד הללו נתונים כמובן לדיון חברתי ומשפטי, אך עצם המחויבות להם מכתיבה למדינה – ולא רק מאפשרת לה – את צורת ההתנהלות הבסיסית שלה מול החרדים: בזרועות פתוחות לרווחה. הוויכוח עם החרדים הוא על הסייגים והמגבלות של המחויבות הבסיסית כלפי המיעוט החרדי ועל המחויבות החרדית המקבילה כלפי המדינה, אך הטון המרכזי, מוסיקת הרקע של היום-יום, הוא של חיים משותפים.

זאת ועוד: בהיות החרדים קבוצת מיעוט גדולה יחסית, הם יודעים לנצל את כוחם במישור הפוליטי, ולטייב את מעמדם בהקשרים מגוונים, מעבר למתחייב מהמדינה על פי ערכי היסוד הליברליים. הדוגמה הבולטת היא בהיבט התקציבי: אמירה ידועה, קנטרנית, קובעת שמכלל ה"גבירים" המאפשרים לקהילה החרדית לקיים את אורחות חייה המתבדלים, מדינת ישראל היא הגביר הנדיב ביותר, לא רק כאן ועכשיו, אלא מאז ומעולם. כדוגמה אחת, חשובה במיוחד, ראוי לציין את המימון שהמדינה מספקת למוסדות החינוך החרדי: רק מיעוט קטן של המוסדות החרדיים לבנים מלמדים את כל לימודי הליכה הקבועים בחוק חינוך חובה, והמדינה מממנת אותם, כמו את שאר מוסדות החינוך הלא-חרדיים, במלואם. שאר התלמידים החרדים, יותר מ-200,000 צעירים, אינם לומדים לימודי ליכה מלאים, ובכל זאת משרד החינוך מממן אותם. חלקם לומדים ברשתות החינוך העצמאי ומעין החינוך התורני, והמחצית השנייה במסגרות המכונות "מוכר שאינו רשמי" ו"פטור" המתוקצבות בהיקף שבין 55% ל-75%. היקף המימון

תלוי בהיקף לימודי הליבה, אך התמונה הכוללת היא שתקציב מדינת ישראל הוא המממן העיקרי של מערכות החינוך המתבדלות של הרור הבא של חרדים, אף שהללו מתנהלים מבחינה עקרונית (התכנים) ומבחינה מעשית (הנהלים) שלא על פי המקובל בשאר מערכת החינוך בישראל.

אחרי כל אלה אין לתמוה על שמהסקר עולה שרוב החרדים (60%) סבורים שמדינת ישראל מאפשרת להם לשמור על אורח החיים החרדי במידה רבה או די רבה.

ואולם היחסים בין החרדים למדינת ישראל אינם רק "נישואי נוחות" תועלתניים. הטענות שמשמיעים החרדים וגם נשמעות נגדם ולפיהן הם כביכול רואים עצמם רק כאורחים או כדירי משנה בפרויקט הישראלי, אינן תואמות את העובדות. ואולי זה הנתון החשוב מכולם: כשלושה רבעים (74%) מהחרדים מעידים שהם גאים בהיותם ישראלים, או במילים אחרות גם בעולמם הרגשי החרדים נמצאים בישראל ב"בית". שיעור קטן יותר של חרדים, אך עדיין רוב (54%), רואה עצמו חלק ממדינת ישראל ובעייתיה במידה רבה או די רבה.

אינני מציע לבטל את פוטנציאל הנזק האפשרי העלול להיגרם בעתיד לרקמת החיים המשותפת אם התכיפות והחריפות של הורדת הידיים בין החרדים למדינה ולשאר הקהילות יגברו. קיים חשש שכחלק מההתלהמות המתעצמת של מלחמת התרבות הישראלית החריג ייעשה שכיח כל כך עד שהנורמה תשתנה. אפשרות כזאת עלולה לארוב לפתחנו בהינתן ההחרפה, בישראל ובעולם, של פוליטיקת הזהויות וירידת האתוס הליברלי. ואולם כמו שעולה מהסקר, כיום רוב החרדים, בתודעתם, הם בשר מבשרה של הישראליות בכל הנוגע להיבטים הריאליים של החוויה הישראלית. הם גאים בכך ומזדהים ככאלה.

2.1.2 המדינה כאידיאה למרות יחסם החיובי של החרדים אל המדינה

כמסגרת מעשית שהם מתקיימים בה, החרדים מסתייגים ממדינת ישראל כשהם בוחנים אותה מנקודת ראות עקרונית, אידיאולוגית. ביטוי חשוב לכך הוא יחסם המסופק והחשדני עד מאוד כלפי מוסדות המדינה. הרוב הגדול של הציבור החרדי מביע אי-אמון במוסדות השלטון

העיקריים: כך כלפי המשטרה (78%), הכנסת (80%) ובית המשפט (94%). רוב החרדים גם סבורים שהכנסת איננה מייצגת היטב את הדעות של כלל הציבור (64%) וכי המשטרה ובית המשפט אינם פועלים בהוגנות ובשוויוניות (85%) ר-90% בהתאמה).

קשה לכאורה ליישב את העובדה שהחרדים גאים במדינה ורוצים לחיות בה עם חוסר האמון העמוק שלהם במוסדות המדינה. איך ציבור גדול כל כך יכול לעצב עמדה שלילית מובהקת ומוצקה כלפי מוסדות המדינה כשהוא סבור שאותה מדינה היא המקום הטוב ביותר לחיות בו את חייו כחרדי? נראה כי את הסתירה לכאורה אפשר להבין באמצעות ההבחנה היסודית בין החיים למעשה ובין השתקפותם בעולם הרעיונות. מוסדות המדינה מייצגים את הסמכות שלה, שניצבת מול מקורות הסמכות האחרים של החרדים. מוסדות המדינה נבחנים לא רק על פי פועלם המעשי, אלא גם, ואולי בעיקר, על פי חשיבותם כחלופה אידאולוגית לעולם הפנימי של הקבוצה החרדית, על האתוס הנבדל שלה ועל מקורות הסמכות הייחודיים לה.

קל לראות זאת כשבוחנים את יחסם של החרדים אל הכנסת: הכנסת היא הזירה שבה החרדים מצליחים לקדם עד מאוד את האינטרסים שלהם בהשוואה לשיעורם באוכלוסייה. ברוב ההרכבים הקואליציוניים שנהגו בישראל בעשורים האחרונים היו החרדים מרכיב מפתח, ומכך נגזרו גם העמדות והתפקידים שבהם החזיקו. כך למשל בכנסת הקודמת (הכנסת ה-23), עמד בראשותה של ועדת החוקה, חוק ומשפט, שהיא כור ההיתוך הערכי הבולט ביותר בכנסת, נבחר ציבור חרדי, וכך גם בראשותה של ועדת הכספים, שבה נחתך גורל התקציב המשפיע על כלל החיים הישראליים. ובכל זאת ארבעה מכל חמישה חרדים אינם מאמינים במוסד זה.

המתח בין ראיית המדינה כישות ריאלית חיובית ובין ראייתה הביקורתית מתוך תשקופת אידאולוגית בא לידי ביטוי יפה ביחסם החצוי, השונה כל כך, של החרדים אל שני הימים הלאומיים – יום העצמאות ויום הזיכרון לחללי צה"ל: "יום העצמאות" הוא יום סמלי, בעל משמעות אידאולוגית המבטאת את הצלחתה של התנועה הציונית, שהכוח המניע שלה היה חילוני. דוד בן-גוריון ובני דורו, אדריכלי העצמאות המדינית, ראו במהלך כולו מהפכה בחייו של העם היהודי:

לאחר שבאלפיים שנות גלות היה המרכיב העיקרי של הזהות היהודית המחויבות הדתית, ששימורה הוא שייחד את היהודים מהסביבה שחיו בה, הצלחתה של התנועה הציונית הייתה תלויה, לדעתם, בזניחת הדת ובהחלפתה בזיהוי של היהדות עם "לאום". לדידם, הדת עשתה את היהודים בגלות פסיביים ותפקדה כמשקולת על צוואר העם, שכן היא מנעה ממנו ליטול את גורלו בידו ולהיות "ככל העמים". התנועה הציונית – החל בתיאודור הרצל, שביקש לשמר את הדת ואת הרבנים בבתי הכנסת; עבור בזאב ז'בוטינסקי, שדגל בהפרדת הדת מהמדינה וסבר שהדת היא עניין פרטי בלבד; וכלה בדוד בן-גוריון, שהרחיק לכת ונמנע מלקבוע מזוזה במשקוף ביתו ומלשאת את פולה, זוגתו, כדת משה וישראל מסיבות עקרוניות – חתרה לפעולה נגד הדומיננטיות של הדת בזהות היהודית, מתוך ההערכה שהמרד יעורר את הכוחות האקטיביים של העם, והם שיאפשרו לו להקים את מדינת הלאום. אין פלא אפוא שהכרזת העצמאות מדגישה מאוד את ההיבט הלאומי של המדינה שבדרך ומסתירה את ההיבט הדתי-מסורתי של הקיום היהודי, עד כדי כך ששם האל אינו נזכר בה כלל (אף שהוא נרמז, כפשרה, בכיטוי "צור ישראל").

מנקודת ראות זו יום העצמאות הוא חגיגה שהחרדים אינם חלק ממנה. כל ישותם מקדשת את העבר ואיננה מבקשת למרוד בו. תפארתם וגעגועיהם מופנים אל הישיבות הגדולות בליטא, אל החסידויות המפוארות במזרח אירופה, אל גדולי המסורה בצפון אפריקה ובפאתי מזרח. שיח של חירות מדינית לא היה רלוונטי לעולמם ואף לא לחלומותיהם. מודל החיקוי של החרדים הם תלמידי חכמים שיצרו בגלות וחיו בה חיים רוחניים עשירים ומלאים. אליהם יש להידמות, ובדרכיהם יש לדבוק. בניגוד לציונות האידאולוגית, המרימה על נס את החלוץ המגשים, החרדיות מקדשת את העולם היהודי העתיק על סך מופעיו – לא רק במונח הדתי החמור ("חדש אסור מן התורה"), אלא גם במונח התרבותי הרחב יותר ובכלל זה לבוש, שפה ומנהגים.

יתר על כן, עצם הרעיון של עצמאות תולדת החלטות ומעשים של בני אדם, בבחינת "כוחי ועוצם ידי", מצוי במתח עם תפיסות היסוד של החרדיות באשר למקומו של האדם היהודי בעולם. חלק (אומנם לא גדול) מהחרדים רואים בשלילה את הציונות משום שהיא מבקשת למרוד בגזרה שגזר הקב"ה על יהודים – שהרי "מפני חטאינו גלינו מארצנו". לדידם, מי שהגלנו צריך להחזירנו, ולא יד אדם.

אבל גם קבוצות הרוב החרדי, שאינן אנטי-ציוניות, אלא לכל היותר א-ציוניות, מחזיקות בסנטימנט מופנם שמייחס להשגחה העליונה את האחריות ליציאתנו אל הגלות וממנה, ורואה בסמלים של הציונות החילונית משום התרסה כלפי שמיא. ובאופן כללי יותר, בניגוד לציונות – שיום העצמאות הוא יום חגה – שביקשה חירות מדינית ליהודים; החרדים מבקשים עבדות לבוראם. כמאמרו של יהודה הלוי, איש הגלות שהתגעגע אל ארץ הקודש: "עבד ה' הוא לברו חופשי". אפילו שמה של הקבוצה, "חרדים", מנכיח את הריחוק התודעתי שלה מניפוח החזה הקולקטיבי שמביע "יום העצמאות".

לנוכח כל אלה מובן מדוע רק רבע מהחרדים (25%) חשים שיום העצמאות – יום הקמת המדינה ויום הכרזת העצמאות על ידי בן-גוריון – הוא יום חגיגי מבחינתם.

עם זאת נראה שבשנים האחרונות גם במישור האידאולוגי מתחילה להירשם תזווה לכיוון הציוני: למרות ההסתייגות הרחבה מיום העצמאות, הנתפס כסמל אידאולוגי של ההתרסה החילונית כלפי שמיא, התנועה הציונית עצמה מקבלת לאחרונה הכשר נרחב יותר בדעת הקהל החרדית. הדרך לעשות זאת היא באמצעות ניתוק הזיהוי בין התנועה ובין מחולליה הארציים, הציונים החילונים, וייחוס הצלחתה ליד ה'. בהקשר זה עולה מהסקר ממצא מרתק, שנחשף כאן לראשונה, ולפיו קרוב למחצית מהחרדים (45%) סבורים שהתנועה הציונית היא יד ההשגחה העליונה. דעת למבין: ככל שהתנועה הציונית נתפסת יותר כמי שמניבה פירות מוצלחים ליהודים מהבחינה המעשית – וכך סבורים רבים מהחרדים, שכאמור גאים במדינה וחיים בה בטוב – כך נדרש יותר פשר להצלחה זו, גם מנקודת הראות החרדית. שאר החרדים (52%) אינם רואים בתנועה הציונית יד ההשגחה העליונה ועדיין מנוכרים כלפיה, אך מספרם של החרדים המצטרפים אל הציונות הדתית בקישור שהם עורכים בין המעשה הלאומי ובין הנרטיב הדתי הולך וגדל.

שונה בתכלית הוא היחס אל יום הזיכרון לחללי צה"ל. אף שעיקר הציבור החרדי איננו מתגייס לצבא והרטוריקה כלפי הצבא נוטה לפעמים להיות מתריסה, החרדים בוודאי מבינים את חשיבותו המעשית, שנוגעת לעצם הקיום. כאן אין מדובר באידאולוגיות, אלא בחיים עצמם, או מדויק יותר – בחשש מפני אוברנס. לכן רוב מכריע של החרדים (82%) מעידים על עצמם שהם מתאבלים ביום הזיכרון. התמונה של חרדי שאינו עומד בצפירה ביום זה, שערוצי התקשורת

מתמידים להקרין מדי שנה בשנה כביטוי לחוסר ההזדהות של החרדים עם המפעל המשותף, מטעה. אדרבה, יום הזיכרון לחללי צה"ל הוא נקודה בזמן שבה מתממש ביטוי חזק של שייכות חרדית אל ההיבט הקיומי של המדינה, שעומד במתח, אך לא בסתירה, עם יחסם של החרדים לקוממיות ולריבונות במובנם הסמלי.

יום נוסף שמדינת ישראל מציינת במסגרת הימים הלאומיים שלאחר חג הפסח הוא יום השואה והגבורה. החרדים היו הקבוצה היהודית שנפגעה מהשואה, יחסית לגודלה, יותר מכל קבוצה אחרת. מאחר שרוב החרדים באירופה בחצי הראשון של המאה ה-20 לא היו ציונים, חלקם בקרב אלו שעזבו את אירופה לפני מלחמת העולם השנייה היה קטן. היו שהיגרו לארצות הברית וגם למקומות נוספים, אבל רובם נלכדו באירופה, והנאצים ועוזריהם השמידו המונים מהם. לפיכך הדעת נותנת שהחרדים יציינו את יום השואה באדיקות רבה, ולא היא. רק כמחציתם (53%) סבורים שזה יום זיכרון חשוב.

לכאורה מוזר שהחרדים מייחסים ליום הזיכרון לחללי צה"ל, שהם אינם חלק ממנו, חשיבות רבה יותר מאשר ליום הזיכרון לשואה, שפגעה ברבים מאוד מהם. נראה שגם כאן ההסבר טמון בהבדל שבין המערכת המעשית ובין המערכת האידאולוגית והסמלית: כנסת ישראל לא הסתפקה בציון השואה ביום אבל מיוחד, אלא צירפה לשואה גם את הגבורה וכינתה את יום הזיכרון "יום השואה והגבורה". בכך הדגישה המדינה את האתוס הציוני, האקטיביסטי, של גבורת לוחמי גטו ורשה, כמשקל נגד לתחושה הקשה ששררה בשנים הראשונות של המדינה כלפי העובדה שיהדות אירופה הובלה באופן סביל כצאן לטבח. המדינה גם חתרה להדגיש את גבורתם של המעטים כסממן מבשר של הדור החדש של היהודים, אלה שאוחזים בנשק להגנה עצמית ומממשים את הרעיון הציוני באמצעות מדינת לאום שהאתוס שלה הוא "לעולם לא עוד".

החרדים מתקשים לקבל זאת. הם אינם בזים כמוכן לגבורת היהודים המעטים שאחזו בנשק מול הנאצים, אך הם מבקשים להדגיש סמל אחר: את גבורת הרוח של היהודים. השואה ביקשה לסכל את עולם התורה היהודי ולהשמיד את העם, והתשובה לכך היא ריבוי תורה והגדלת המשפחה. במילים אחרות, הציונים מזכירים את השואה כדי ליצור נרטיב חדש של יהדות של גבורה, ואילו החרדים מזכירים את השואה כדי להמשיך נרטיב קודם של חיי רוח. זאת ועוד, בחירתה

של הכנסת לקבוע את הזיכרון באחד מימי חודש ניסן מחריפה את המאבק הסמלי, שהרי ההלכה קובעת שבחודש זה אין מספידין. כך התקבעה בציבור החרדי הסתייגות מיום השואה שאיננה מכוונת כמובן לזיכרון השואה עצמו, אלא לדרך שבה ניכסה המדינה את השואה לנרטיב הציוני.

את יחסם של החרדים אל המדינה אפשר לסכם באמצעות ההבחנה שערך הרב יוסף דב סולובייצ'יק בין "ברית גורל" ובין "ברית ייעוד": החרדים שותפים לברית הגורל שבין אזרחי מדינת ישראל ועושים זאת, ברובם, מתוך הזדהות והפנמה שבאות לידי ביטוי, בין היתר, בתחושת גאווה באשר לישראליותם. מנגד הם אינם שותפים לברית הייעוד, שכן הם חולקים על החזון שהציונות החילונית מבקשת שהמדינה תממש. לפיכך בצד האידאולוגי והסמלי הם מהווים סממן עיקש ומשמעותי של התנגדות, שבאה לידי ביטוי בין היתר באי־האמון שלהם במוסדות המדינה.

2.2

החרדים וערכים

מיהו חרדי? הגדרות שונות עולות על הדעת: עדות עצמית של אדם, מוסדות החינוך שלמד בהם בבחירתו ובהם עוצבה אישיותו, סממנים חיצוניים כמו לבוש אופייני או מקום מגורים, מחויבות להתנהגות מסוימת (הקפדה יתרה על שמירת מצוות ההלכה), כפיפות למקור סמכות דתית בכלל ענייני "שוק החיים" ועוד.

לצד ההגדרות האישיות־קיומיות (עדות עצמית), הדתיות־משפטיות (רמת המחויבות להלכה), החברתיות־קהילתיות (השתייכות לקבוצה והתנהגות אופיינית לה), אפשרית גם הגדרה מהותית של החרדיות, הנגזרת מהשקפת עולם ייחודית לחרדים. על פי הגדרה זו החרדים ניכרים בכך שהם ממעטים לייחס חשיבות למשנה ערכית ולעולמות תוכן שמקורם בתרבויות ובחברות זרות, חיצוניות לעולמם הדתי. כידוע, מקור השם "חרדיות" בדברי הנביא "שָׁמְעוּ דְבַר ה', הַחֲרָדִים אֶל דְּבָרוֹ" (ישעיהו סו, ה). אדם שמפרש את "דבר ה'" כמקור היחיד של תכנים וערכים בעלי חשיבות הוא "חרדי". מנגד, מי שמוכן להיחשף לערכים שמקורם אחר ואף לקבל אותם כבעלי משמעות וראויים להפנמה – איננו "חרדי". השקפתו – "פך השמן" שלו – שוב איננה "טהורה".

הגדרה מהותית זו עשויה לשמש לא רק לזיהוי החרדים, אלא גם קבוצות אחרות בחברה היהודית בישראל: חילונים ורתיים. רבים מבנות ובני הקבוצות הללו מצויים במצב קבוע של שניות תרבותית: הם מזדהים ברמות שונות של הפנמה ושל מודעות הן עם התרבות המערבית-ליברלית והן עם התרבות היהודית-מסורתית. זו גם זו משמשות כמרכיבים בזהותם, מעצבות את אורחות חייהם ואת התנהגותם. הייחוד של כל אחת מהקבוצות בא לידי ביטוי ביחס המאפיין את השדרה המרכזית שלה באשר לאסטרטגיה שבאמצעותה היא מנהלת את החיים בשניות התרבותית.

הקהילה הדתית-לאומית אימצה אסטרטגיה של מידור זהויות – הם בני בית בשני העולמות גם יחד, אך מחויבות כפולה זו איננה הרמונית ולא תמיד מתקיימת אינטגרציה בין העולמות. הציבור החילוני, בהכללה, אף שאיננו מוותר על זהות יהודית מרובדת (הן במובן הלאומי והן במובן התרבותי) בכל זאת מהסס לעשות שימוש חי וחוויתי באוצרות הניסיון, הזיכרון והמשמעות של התרבות היהודית. הוא בוחר לחיות בשניות תרבותית שבה יש דומיננטיות להשפעה המערבית-ליברלית, ואילו התרבות היהודית-מסורתית איננה מקור מרכזי לעולמו הערכי.

מנגד החרדים בוחרים מינון הפוך. מבחינה מעשית ברור שגם החרדים אינם יכולים להתבדל לחלוטין מהחברה הכללית, ולכן גם הם מושפעים מערכים שמקורם בתרבות המערבית. אבל מהבחינה העקרונית, כפי שהיא מבוטאת בעולם הרעיונות החרדי, החרדים בוחרים לנער את חוצנם מ"חדש" ומבכרים להתנכר לתרבות שנתפסת "זרה". מה שלא נחצב מהררי קודש, על פי פרשנותם, הוא בגדר "התייונות" פסולה, שיש לדחותו. זה הפן המהותי של ההיבדלות וההתבצרות מאחורי "חומות של קדושה". בשבילם עולם המשמעות כולו חייב להיות פנימי; ה"יהדות" היא שלמות שעומדת לעצמה, ורק בה וממנה אפשר לתת פשר למציאות.

בסקר ביקשנו לבחון את יחסו של הציבור החרדי אל שני סוגים של ערכים שלתפיסתם של החרדים מיובאים מעולמות חיצוניים: העולם הליברלי והעולם הדמוקרטי. האם יחסם של החרדים לערכים אלה מצדיק את תיוגם כ"חרדים" במובן המהותי האמור?

2.2.1 החרדים וערבים ליברליים

דוגמה חשובה לקושי החרדי לאמץ ערכים שנתפסים חיצוניים היא יחסם אל ערך ה"שוויון". בתרבות ליברלית השוויון הוא ערך יסודי, זכות-על, נדבך עיקרי לקיומה של החברה. הכתרים הנקשרים לראשה של הזכות לשוויון מבהירים את חשיבותה העצומה לקיום חיים אנושיים טובים יותר במובנים מגוונים. הזכות לשוויון, כמו כל זכות אחרת, אומנם איננה זכות מוחלטת. כלומר לא בכל מקרה השוויון יכול להתממש, ולפעמים אין ברירה והוא ניגף מול זכויות אדם וערכים אחרים שראויים להגנה ולהעדפה על פניו. אבל השוויון נתפס כמצב טבעי שאין צורך להצדיקו. אדרבה, הסטייה ממנו היא שדורשת הצדקה, והיא תותר רק כשיוכח שעמידה על השוויון עלולה לגבות "מחירים" של פגיעה באינטרסים ציבוריים, שאין הצדקה לשלמם. כמובן, ככל שהשלכותיה של הפגיעה בשוויון גדולה יותר, כך גם ההצדקה לפגיעה בו צריכה להיות בעלת משקל כבד יותר. האם החרדים מקבלים עמדה זו?

בהקשר הלאומי שוויון אזרחי בין פרטים הוא עקרון יסוד שמקובל ללא סייג במדינות ליברליות דמוקרטיות. השיוך הלאומי של האזרח – בהקשר הישראלי היותו ערבי או יהודי – איננו רלוונטי כשאנו באים לרונן בזכויותו האישיות. אמת, המציאות הישראלית איננה מקיימת במלואה את המצווה הליברלית של אי-הפליה של אזרחים ערבים, כפרטים. אבל הדעה המקובלת היא שהמדינה מבקשת לפעול למען שוויון זכויות שכזה, וכך ראוי לנהוג. והנה מתברר כי עמדה זו כלל איננה מקובלת על בנות ובני הקהילה החרדית. רוב גדול מאוד של חרדים (76%) סבור שיש לתת לאזרחים יהודים זכויות רבות יותר משל ערבים. זאת ועוד: ביקשנו לבודד את שאלת היחס השוויוני לערבים מהקשר זהותי וערכי ישיר, ולכן התמקדנו בנושא שנתפס "ניטרלי". שאלנו אם על המדינה לאמץ מדיניות של יחס שוויוני כלפי הערבים בחלוקת תקציבים. מתברר כי לא פחות משני שלישים מהחרדים (66%) מתנגדים לחלוקה שוויונית של תקציבים בין יישובים יהודיים וערביים.

הוא הדין בהקשר המגדרי. דיני ההלכה באשר לנישואים וגירושים אינם נותנים לנשים ולגברים שוויון זכויות במובן הליברלי. ובכל זאת ברור מאליו שהחרדים (ולא רק הם) תומכים במונופול שמדינת ישראל נותנת לבתי דין רבניים, שמיישמים את ההלכה בנושאים אלה כלפי כלל האזרחים היהודים. ואומנם

כמעט כל החרדים (95%) מתנגדים להכרה של המדינה בנישואים שלא על פי הדת – נישואים אזרחיים. אבל האם החרדים מתנגדים לשוויון מגדרי גם בנושאים אחרים שבהם הרכיב ההלכתי, שהוא נוקשה ואינו מותיר לאדם החרדי אפשרות בחירה, מתאיין? כדי לבדוק זאת שאלנו אם החרדים סבורים שבהחלטות ציבוריות שקשורות לחיי הקהילה, כמו החלטות הנוגעות למבני ציבור, יש לשתף נשים, שיתוף מלא, בציבור המחליטים. מתברר שבנושא הזה הציבור החרדי חלוק בדעותיו. אף שהשאלה איננה עוסקת בהחלטות שהן בעלות אופי דתי, אפילו לא בעקיפין, מחצית החרדים אינם מוכנים לשתף נשים בשאלות אלו. המחצית האחרת תומכת בכך. ישפטו הקוראים אם חצי הכוס ריקה או מלאה.

האם אותם חרדים שאינם מקבלים את ה"שוויון" כערך מרכזי בשני ההקשרים האמורים – הלאומי והמגדרי – דוחים אותו דחייה גורפת גם בהקשרים אחרים שאינם נמצאים במוקד תשומת הלב של החיכוך שלהם עם החברה הישראלית? נראה שהתשובה על כך שלילית. מצאנו שהחרדים כולם (98%) סבורים שאין להפלות אנשים עם מוגבלויות. הם מעגנים עמדה זו, במידה שווה, הן בנימוקים פנימיים ליהדות המסורתית (על פי המסורת כל בני האדם נבראו ממקור אחד – "בצלם אלוקים ברא את האדם" – ולכן הם זכאים לכבוד וליחס זהה) והן בנימוקים שנתפסים כחיצוניים לה ולקוחים משיח הזכויות של עולם הערכים הליברלי (לכולם מגיעות זכויות שוות). יודגש כי למרות האמור לעיל השוויון לאנשים עם מוגבלויות איננו ברור מאליו כשמתכוננים בקורפוס הדתי המשפטי. על פי ההלכה "בעלי מומים" אינם כשרים לפעילויות דתיות מסוימות שמתאפשרות (ואף מתחייבות) לאחרים, השלמים בגופם. כך למשל בבית המקדש לא היו בעלי מומים רשאים לגשת אל המזבח כדי לחלל את הקודש. עד היום כוהן בעל מום אינו רשאי לעלות על הדוכן ולברך את הקהל. כלומר בתוך עולם ההלכה והמחשבה הדתית קיים מתח בין נטייה להדרה של אנשים עם מוגבלויות ובין ראייתם כשווים לכל דבר בהיותם ברואים בצלם האל; ובכל זאת כיום החרדים דוגלים כולם באי-הפליה של אנשים עם מוגבלויות. האם ניתן לייחס עמדה רווחת זו להדירה של ערכים ליברליים אל לב הציבור החרדי?

2.2.2 החרדים הדמוקרטיה

הדמוקרטיה, בפרשנות עשירה ורחבה המכונה "דמוקרטיה מהותית", מדגישה מצרף של ערכים שהם חלק מהותי מהמחויבות הדמוקרטית. בכלל אלו מצויים גם ערך השוויון שנדרון לעיל וכן הגנה על זכויות האדם. אבל יש המצמצמים את מוטת הכנפיים המיוחסת לדמוקרטיה, ומסתפקים בדמוקרטיה רזה, המכונה "דמוקרטיה פורמלית", שמדגישה הליכים ולא תכנים. על פי תפיסה זו הדמוקרטיה מחייבת התנהלות על פי כללי משחק שבראשם עקרון שלטון הרוב, ובכך היא מתמצה.

אילולא הכרנו את המציאות היה מקום לשער שמכיוון שהקהילה החרדית היא קבוצת מיעוט בחברה הישראלית, היא תאמץ אל חיקה את הדמוקרטיה המהותית, שהרי הדמוקרטיה הפורמלית עלולה לשמש מכשיר בידי הרוב לדיכוי מיעוטים ולפגיעה בזכויותיהם. מיעוטים, באשר הם, אמורים לחשוש מכוחו הכופה של הרוב בדמוקרטיה, ולכן הם מבקשים להגן על עצמם באמצעות מגילת זכויות אדם ומיעוט, שמגבילה את כוחו של הרוב. ואולם בישראל המציאות הפוכה.

עולם הערכים ההומניסטי-ליברלי המאפיין את הדמוקרטיה המהותית מאיים על הזהות החרדית. כאמור למעלה החרדים מתנגדים ל"יבוא" הערכי המסיבי מתרבות המערב, ומתברר שחששם מפני עריצות אפשרית של הרוב הישראלי קטן מהחשש מפני נפילתן של חומות הקדושה. הם מסתמכים, ולעת עתה בצדק, על העובדה שאף שהם מיעוט ששיעורו רק שמינית מהאוכלוסייה, מעמדם כלשון מאזניים וכקבוצה נחושה מגן עליהם מפני השימוש לרעה שהרוב עלול לעשות בכוח המופקד בידיו. יתר על כן, החרדים אינם מוכנים לקבל אפילו את הפרשנות הרזה של הדמוקרטיה – זו שממוקדת בקביעת כללי משחק מוסכמים לקבלת הכרעות בחברה הטרוגנית.

החרדים אומנם משחקים במגרש הדמוקרטי הפורמלי: הם משתתפים בבחירות בשיעורים גבוהים מכל מגזר אחר בישראל; מייצגות אותם מפלגות שמתנהלות בהתאם לאתוס החרדי ומצליחות להשיג הישגים גדולים בשביל הציבור ששולח אותן; הם ממלאים תפקידים חשובים ברשות המבצעת ומהווים שותף ראשון לכל קואליציה מימין (בעשורים האחרונים) ומשמאל (בעבר) ועוד. ואולם מקסום הישגיהם במשחק הדמוקרטי איננו מאציל, בעיניהם, סמכות בלתי מעורעת

לעצם כללי המשחק. מבחינתם, לצד הסמכות האזרחית של רשויות המדינה קיים מקור סמכות אחר, כביר כוח – הרבנים. כל עוד מדובר בנושאים שבין אדם למקום ובין אדם לחברו (בעניינים שבהם החוק איננו כופה), קיומו של מקור הסמכות החלופי, שמבסס את הכרעותיו על פרשנות ההלכה, איננו מפר את כללי המשחק הדמוקרטיים. אך בתודעה החרדית השכיחה, הסמכות הרבנית מתפרשת הרחק מעבר לכך אל כלל התחומים, בכללם הנושאים שמשפטנים מכנים "משפט ציבורי".

ואכן, כשם שמשפטנים בכירים סבורים ש"מלוא כל הארץ משפט", במובן זה שכל התנהגות אנושית היא מושא לנורמה משפטית, גם האתוס הדתי גורס ש"הפוך בה והפוך בה דכולא בה" (מסכת אבות ה, כב). אמירה זו אומנם איננה מתייחסת להכרעות הלכתיות, אך היא חלק מתשתית הגותית שתומכת בתפיסה הלכתית כולית ומפרנסת אותה. אין אתר פנוי ממנה; אין "חלל הלכתי". ביטוי נוסף למוטת הכנפיים הרחבה, למעשה האין סופית, של הסמכות הרבנית מצוי ברעיון של "דעת תורה", שעוצב במהלך המאה ה-20. על פי רעיון זה הרב הפוסק, "הגדול", ניחן בהשראה רוחנית מיוחדת שמאפשרת לו להכריע בכל שאלה שהיא, גם אם אין בקוד ההלכתי הסדרה או התייחסות לנושא המועלה לפניו.

עניין זה חשוב במיוחד משום שההלכה התפתחה בעידן שבו שהו היהודים בגלות, ולכן ההלכה הפסוקה, הן בקוד ההלכתי (ה"שולחן ערוך" ופרשניו) והן בפסיקה תקדימית (שאלות ותשובות), איננה עשירה בפסיקה שנוגעת ליחסים שבין אדם למדינה, והיא ממעטת להסדיר, אפילו בעקיפין, סוגיות חברתיות, שהן לב העיסוק במשפט הציבורי. ואולם הדעה החרדית השכיחה איננה מודעת לעובדה זו ואיננה מייחסת לה חשיבות. בעיניים חרדיות ברור שמערכת ההלכה, שמקורה ברצון האל, אמורה להסדיר את כל חלקי המציאות, ובכלל זאת גם את המרחב הציבורי של מדינת ישראל. פסיקה כזאת אפשר להפיק הן ממהלכי פרשנות אקטיביסטיים של ההלכה והן, ובעיקר, מהפעלת שיקול דעתו של הפוסק במסגרת יכולותיו לזהות ולהדהד את רצון האל – "דעת תורה".

ביטוי ברור לכל אלה עלה בסקר שחשף כי החרדים סבורים שלכנסת ישראל לא אמורה להינתן סמכות הכרעה בשורה של נושאי מפתח – בניגוד חזיתי לעקרון שלטון הרוב, אבן הראשה של הדמוקרטיה. מתברר שעמדה זו מקובלת

על רוב חרדי גדול מאוד בנושאים ספציפיים שקשורים לשלוש סוגיות עיקריות: בהקשר הלאומי – יותר משני שלישים מהציבור החרדי (71%) סבור שאין לכנסת סמכות להחליט על פינוי יישובים ושטחים בארץ ישראל; בהקשר הדתי – רוב מכריע (90%) סבור שאין לכנסת סמכות להחליט באשר לגיוס בני ישיבות לצבא; ובהקשר המגדרי – כמעט כל החרדים (93%) קובעים שאין לכנסת סמכות להטיל איסור על הפרדה מגדרית במקומות ובאירועים שמיועדים לחרדים. נוסף על נושאים ספציפיים אלה, החרדים גם נותנים מקום מרכזי ביותר להכרעה הרבנית, הנמצאת מחוץ למסגרת הדמוקרטית, בכלל הנושאים המעסיקים את החברה הישראלית. הסקר מלמד כי לדעת רבים מהחרדים רבנים אמורים להיות חלק מתהליך קבלת ההחלטות ומההכרעה במדינת ישראל (ולא רק בעניינים הנוגעים לחרדים) – בנושאים של כלכלה וחברה (46%), חוץ וביטחון (49%) ובאופן נחרץ בנושאים של דת ומדינה (91%).

נתונים אלו מלמדים על הקושי של החברה החרדית לקבל את המהלך הדמוקרטי, הן במובנו התהליכי והן במובנו הפורמלי, כשהדבר נוגע לקבלת החלטות על ידי הרוב באמצעות כללי משחק שוויוניים. הכנסת היא אומנם הזירה הריאלית שהחרדים מתפקדים בה, אך לצידה מתקיימת, בעולם הרעיונות החרדי, זירה חלופית, רבנית, שבאחדים מהנושאים הכרעותיה אמורות להיות מעל דין הכנסת, ובנושאים אחרים היא אמורה לשמש כשחקן נוסף שמשותף בהכרעה הלאומית.

2.3

החרדים והחברה הישראלית

מה טיב היחסים בין קבוצת המיעוט, החרדית,

ובין קבוצת הרוב, שאר היהודים אזרחי ישראל?

בהכללה אפשר לקבוע כי אלו גם אלו אינם

מכירים דיים את הצד האחר, והתוצאה היא שכל

אחד מהם מאמץ יחס סטראוטיפי כלפי הזולת. הלקות שבראיית האחר לגופו,

הבערות ההרדית, היא תולדה של ההצלחה הפנומנלית של אסטרטגיית ההיברלות

של החרדים.

2.3.1 החרדים בעיני הישראלים

קול בולט בציבור הישראלי מתייג את החרדים תיוג שלילי מובהק. התקשורת הכללית, שמטבעה מתעניינת באי־ההסכמות בין חלקי החברה, והפוליטיקה הישראלית, שנבנית מחידוד המחלוקות ומהצגה חדר־ממדית של מורכבויות – מתעדות את החרדים כמי שאינם שותפים למסע הישראלי, כביכול לא רק שאינם שותפים לברית הייעוד, אלא גם מתנכרים לברית הגורל.

כך, כאשר החרדים אינם מתגייסים לצבא במדינה שבה הצבא הוא המוסד שהציבור נושא על כפיים הן מבחינה מעשית והן מבחינה סמלית, דמותם הציבורית מושהית; כאשר הם מתבצרים בעמדות האופייניות להם בנושאים של דת ומדינה – שבהקשרים מסוימים כגון דיני נישואים וגירושים או אופי השבת הישראלית הציבור הרחב חווה אותם ככפייה דתית – הם נתפסים ככוחניים; כאשר הם נשענים בכבודות על משלם המיסים הישראלי כדי לקיים את אורח חייהם הנבדל, הם נתפסים כנצלנים; כאשר הם מפגינים ויש בהם שנוקטים שפה קשה במיוחד כלפי האחר וכלפי רשויות החוק, הם נתפסים כקיצוניים; כאשר הם נמנעים מלימוד מקצועות בסיסיים ומרכישה של ידע בסיסי, הם נתפסים כפרימיטיביים. והרשימה עוד ארוכה.

בו זמנית, ובאופן מרתק, בקרב הישראלים קיים גם תיוג הפוך של החרדים, כביכול הם הנשאים האמיתיים, האותנטיים, של מסורת ישראל סבא, ואין בלתם. הם אלו שמחויבים לגרעין של אמת לא מתפשרת, שבלעדיו היהדות של כולנו תתמוסס ותיעלם. בחרדיות, כך אומרת ההכללה, גלומה ההבטחה המיסטית שעם ישראל ישרוד את כל משברי העיתים. ה"צומוד" שלהם למנהגים קדומים, ההתרחקות מכל "חרש", היא תעודת ביטוח להמשך הקיום הנבדל של יהודים גם בעתיד.

ראיה לכאורה לכך נמצאת ביהדות הגולה: החיבוק שמחבקות מדינות ליברליות את היהודים ורידוד זהות היהודית בקרב דורות חדשים של יהודים בגלות מפעילים תהליך נרחב של היטמעות תרבותית של היהודים בעמים שבקרבתם הם יושבים – התבוללות, שבעקבותיה נתחים גדולים מהעם היהודי מתנתקים ממנו, חלקם ללא שוב. מולם, הקהילה החרדית שחיה בתפוצות שומרת על זהותה ומרחיבה את שורותיה, בעיקר בדרך של גידול טבעי מואץ. התמשכותם של תהליכים אלו – הידלדלות ניכרת מכאן והתרחבות מואצת משם – מגדילה

עד מאוד ובמהירות את חלקם של החרדים בקרב הקבוצה של מי שמזהים עצמם כיהודים בתפוצות.

ההטיה התודעתית כלפי החרדים כשומרי גחלת היהדות מגיעה לעיתים לכדי התבטלות בפניהם, התבטלות שמאפיינת אפילו ישראלים שרחוקים מאוד מהשקפת עולם דתית. דוגמה לכך היא ראש הממשלה המנוח אריאל שרון, שכמה וכמה פעמים קבע שבלי עולם התורה החרדי לא יתקיים עם ישראל בדורות הבאים. גם חלק מהדתיים-לאומיים מנמיכים את קומתם לנוכח החרדים, כביכול דתיותם של האחרונים יש בה גרעין של אמת ועומק שאין בציונות הדתית, שדתיותה נחזית להיות מחויבת פחות – דתיות למחצה, שלישי ורביעי. אין לתמוה אפוא על העובדה שציונים דתיים רבים מתייחסים אל הפוסקים החרדים כ"גדולי הדור", ומקבלים במשתמע את קיומה של הייררכיה בינם ובין פוסקי הלכה מהציונות הדתית. גם התפתחות הקבוצה החרד"לית, שעימה נמנים רבנים ציונים דתיים רבים, מסמנת את אותה מגמה בדרך של אימוץ חלק מהמאפיינים של החרדיות.

בשני המקרים – הדמוניזציה הגורפת של החרדים מצד אחד, וההתבטלות בפניהם מן הצד השני – מדובר בסטראוטיפים שמקשים על פיתוח שותפות עניינית בין החרדים לחברה הישראלית. התיוג הדמוני מקשה על פתיחת השערים וקבלתם, כפי שהם, בחברה הכללית גם כאשר הם נכונים לכך כגון בשוק העבודה ובהשכלה הגבוהה. כתוצאה מכך מתגלה רפיון ידיים מצד החרדים ששוקלים לחצות את הגשר אל החברה הכללית בלי לזנוח את זהותם החרדית המלאה. הדמוניזציה משחקת לידיהם של גורמים חרדיים קיצוניים, שמבקשים לחזק את ההתבדלות, ותוצאתה היא התקפדות פנימה, חזרה אל הגטו. ומנגד, התיוג המתבטל כלפי החרדים, שמבטא רגשי נחיתות סמויים כלפיהם, מחליש את הנחישות הנדרשת לעיתים מהמדינה ומחלק מהציבור הישראלי בהתייחסות אל החרדים בהקשרים מגוונים, כשהבולט בהם הוא אי-עמידה על אכיפת החוק בקרבם במקום שהאינטרס הציבורי הכולל מחייב זאת.

לסיום, בצד התיוגים הסטראוטיפיים המזיקים, חשוב לציין כי העין הציבורית בישראל איננה עיוורת לתרומתו של הציבור החרדי לחברה האזרחית בהקשרים מסוימים ולהתגייסותו המרשימה לטובת הכלל במסירות רבה. מעטים הישראלים שאינם פונים לארגונים דוגמת "יד שרה" ו"עזר מציון" כשהם נזקקים לעזרה

משלימה לזו שמספקת מערכת הבריאות הממלכתית. "איחוד הצלה" וגם רבים מהמתנדבים של מגן דוד אדום באים משורות החרדים. דומה שרבים יסכימו שהנכונות של החרדים לגמול חסד ולסייע לזולת הלא-חרדי היא דימוי שכיח, מיטיב, של החרדי מן השורה.

2.3.2 הישראלים
בעיני החרדים
 רוב בנות ובני הציבור החרדי (70%) חיים את חייהם בסביבת מגורים חרדית, וגם מידת השתתפותם בשוק העבודה הכללי, מחוץ לקהילה, נמוכה. לכן אינטנסיביות המפגש של חרדי מהשורה עם מי שאינם חרדים מוגבלת יחסית. לכך יש להוסיף את העובדה שהצעירים החרדים, הלומדים במוסדות משלהם, מנותקים ממגע עם הציבור שאיננו חרדי, ולכן בתקופה שאישיותם מתעצבת חסרות להם הזדמנויות משמעותיות לחוות נגישות בלתי אמצעית לשאר חלקי החברה בישראל.

זאת ועוד, מכיוון שהחרדים צורכים את כלי התקשורת של המגזר ומנותקים מכלי תקשורת כלליים, המציאות שהם נחשפים אליה מתווכת באופן מסוים. השפעתם של כלי תקשורת על עמדותיו של ציבור איננה מיוחדת כמוכח לציבור החרדי, אבל בהקשר החרדי ההשפעה גדולה יותר מזאת המקובלת בתקשורת הכללית משלוש סיבות עיקריות: המידע שאחדים מכלי התקשורת החרדיים מפזרים עובר צנזורה גורפת שמטרתה לעצב את התודעה של הצרכנים בדרך מסוימת בנוגע לכל רובדי המציאות; מידת הגיוון במסר בין כלי התקשורת האלה מוגבלת; רבים מהחרדים אינם צורכים כלי תקשורת שאינם חרדיים. הבלעדיות, האחידות, הכוליות והמסר הממוקד המאפיינים את התקשורת החרדית הם אפוא מכשיר רב כוח בהבניה ובעיצוב של עמדות הקהל החרדי.

על רקע כל אלה ניתן להבין את ההבדלים הניכרים בתפיסת המציאות החברתית בין החרדים ובין שאר האוכלוסייה. כך בנושא הרגיש של כפייה דתית: בניגוד לציבור הכללי, הסבור שבישראל מתקיימת כפייה דתית כלפי החילונים (כ־80%, על פי סקרים שונים), החרדים חולקים על כך לחלוטין. ממצאי הסקר הערכני עולה כי רוב מכריע של החרדים (95%) סבור שאין כפייה דתית בישראל. תמונת המציאות ההפוכה משתקפת גם בשאלה בדבר קיומה או היעדרה של כפייה אנטי-

דתית בישראל: בעיניים לא-חרדיות ברור לחלוטין שמדינת ישראל איננה דוגלת בשום כפייה אנטי-דתית הן מנימוקים עקרוניים – כפייה בעיניים של דת סותרת את ליבת הזהות של מדינה ליברלית; והן מנימוקים מעשיים – לחרדים ולדתיים כוח פוליטי רב. והדברים פשוטים: לא עולה על דעתו של ישראלי שאיננו חרדי שיש להתערב בפרקטיקות הדתיות של הזולת ולכפות עליו התנהגות או מציאות שסותרת את אמונותיו. ואולם בתודעה החרדית ההפך הוא הנכון: רוב החרדים (82%) סבורים שבישראל מתקיימת כפייה אנטי-דתית.

כיצד ניתן להסביר את הפער העצום בין שתי קבוצות האזרחים בהערכת אותה מציאות? האם מי מהן טועה לחלוטין? נראה שהתשובה מצויה בעצם קיומן של נקודות מוצא שונות ביחס לסיפור הישראלי הכולל: חילוני מניח "מצב הטבע" של מדינת ישראל כדמוקרטיה ליברלית הוא חופש מדת, ולכן כשהוא נתקל בהסדרים שחורגים מכך ונוגעים לרגעים חשובים בחייו (כמו הקמת משפחה או מוות), לדרך שהוא מבלה את רגעי הפנאי שלו (אופייה של השבת), להתגייסות לשמירה על המדינה (גיוס) וכדומה, הוא חש שהדת נכפית עליו באופן ממשי מאוד. לחרדי עמדה הפוכה, ולפיה "מצב הטבע" של מדינת ישראל כמדינה יהודית הוא שהאופי הכולי של הדת יכתיב את אורח החיים בה. כך למשל על פי הסקר, רוב מכריע מקרב החרדים (91%) סבור שהמדינה איננה צריכה להכיר בנישואים אזרחיים למי שאינם רוצים להינשא בנישואים דתיים. מנקודת הראות החרדית אין בכך כפייה דתית, אלא התנהלות ברורה מאליה של מדינה יהודית. מנגד החרדים סבורים שיש כפייה אנטי-דתית משום שהסדרי דת ומדינה הם היוצא מהכלל. הכלל הוא שהמרחב הישראלי מממש את אורח החיים הליברלי, הסותר את אורח החיים הראוי על פי התפיסה הדתית-שמרנית שעליה הם אמונים. כך, כאשר אזרח חרדי נוסע בנתיבי אילון ומול עיניו מתנוססים שלטי ענק ובהם דוגמנים ודוגמניות מעורטלים למחצה, הוא חווה כפייה אנטי-דתית.

שאלה אחרת, מעניינת, בוחנת את התפיסה העצמית של החרדים באשר למיקומם בחברה הישראלית, כקבוצה: רוב גדול מקרב החרדים (70%) סבור שהם חלק מקבוצה חזקה בציבוריות הישראלית. ניתן לפרש תפיסה עצמית זו כמתייחסת לחוסן החברתי שהם חווים פנימה – מעין גאוות יחידה, שלדעתם היא חזקה בהשוואה לחוסן החברתי של קבוצות אחרות בישראל; וניתן לפרש אותה כמתייחסת לעובדה שהחרדים מצליחים לממש את אסטרטגיית העל שלהם

שהביאה לידי פריחתם המטאורית, ותוארה בפרק 1. כך או כך מעניין להשוות תפיסה עצמית זו של החרדים עם העולה מסקרים שונים באשר לחברה החילונית בישראל שמחציתה (50%) חשה שהדת מאיימת על אורח חייה החילוני.

ולבסוף, חשוב לעמוד גם על היחס האופייני של החרדים כלפי הישראלים האחרים, כפרטים. בעניין זה ניכר הבדל גדול בנכונותם של החרדים ליחסי חברות עם אזרחים יהודים ("הם בטוחים שהיא לא תפריע להם") אל מול נכונותם לקיים יחסי חברות עם אזרחים שאינם יהודים. קרוב לשני שלישים מהחרדים מוכנים לחברות עם דתיים לאומיים (63%) ועם יוצאי אתיופיה (64%), ומעט יותר מחצי (53%) נכונים לחברות עם יהודים חילונים. מגנר, ובפער ניכר ביותר, רק פחות מחמישית מהחרדים נכונים לחברות עם אזרחי ישראל שהם ערבים (17%) או יוצאי ברית המועצות שאינם מוכרים כיהודים (16%).

עניין נוסף, קרוב אך נבדל, הוא נכונותם לחיות בשכנות עם האחר. בניגוד לנכונות לחברות, שמבטאת בחירה מתוך רצון חופשי לפתח יחסים ולהשקיע בהם, ויש בה אלמנט אישי מובהק, שכנות איננה מחייבת יחס אישי, קרבה או נכונות לקבלת האחר. לכן לכאורה ניתן היה לצפות שנכונותם של החרדים ליחסי שכנות עם אחרים תהיה גבוהה יותר מנכונותם לפתח חברות עם הזולת. אבל בפועל המצב הפוך: רק מחצית מהחרדים מוכנים לקבל כשכנים את הדתיים-לאומיים (50%) ואת האתיופים (51%) – "בטוחים שהשכנות עמם לא תפריע להם"; ורק מעט יותר מרבע מהם (29%) מוכנים לגור בשכנות לחילונים. דחייה גורפת רבה יותר, כמעט מקיר אל קיר, מוצגת כלפי שכנות עם מי שאינם יהודים – יוצאי ברית המועצות שאינם מוכרים כיהודים, ערבים אזרחי ישראל או עובדים זרים. רק מיעוט קטן בטוחים ששכנות עימם (8%, 6%, 6% בהתאמה) לא תפריע להם.

נראה כי הבחירה החרדית הגורפת להיבדל מהאחר במגורים, שכאמור עולה על העדפתם להיבדל בהקשר של חברות אישית, נובעת מההפנמה של חשיבות ההיבדלות להמשכיותו של אורח החיים החרדי, בהתאם לאסטרטגיה החרדית שתוארה בפרק 1. השכנות עם האחר מציבה על יד הבית החרדי דגם חלופי לחיים, שהם מבקשים שלא לחשוף את עצמם ואת בני משפחתם אליו. גם אם שכנות איננה מבטאת בחירה אישית ליצירת יחסים, היא מאיימת על החרדים משום שהיא מייבאת אל תוך הקהילה את החלופה האפשרית להתנהלות אחרת

בעולם, ובכך מערערת את תפיסת המציאות האחודה (האינטגרלית) המאפיינת את הציבור החרדי.

2.4

סיכום - תמונת ההווה

ארבעת נדבכי האסטרטגיה החרדית – היבדלות מלאה מהסכיבה, הישמעות גורפת להנהגה רבנית כריזמטית, קביעת לימוד התורה כמרכיב המשמעות העיקרי בחיי הכלל, והרחבת התא המשפחתי מעבר לכל שיקול מעשי אחר – שתוארו בפרק 1 והביאו לידי פריחתה של החרדיות בחברה הישראלית, הם גם הכוחות העומדים מאחורי עיצוב עולם הערכים החרדי שתואר בפרק זה. הערכים האופייניים לחרדים שונים מאלה המקובלים על שאר הישראלים בכל הנוגע ליחס למדינה במובן ההשקפתי והסמלי, לערכים ליברליים דוגמת שוויון ולערכים דמוקרטיים דוגמת מתן הלגיטימיות להכרעה רובנית, וכן ביחס לשאר חלקי החברה הישראלית. אבל האם לעולם חוסן? האם תמונת ההווה נמצאת במצב של שיווי משקל יציב? בכך יעסוק הפרק הבא.

פרק 3

מההווה אל העתיד: השינויים במציאות והשלכותיהם

—

המציאות הישראלית דינמית. שינויים גדולים בחברה החרדית ומחוצה לה, שבחלקם בלתי-נמנעים, יוצרים אתגרים "שלא שערום אבותינו", ומתבונן חד עין יכול לזהות סדקים שהולכים ומתרחבים ב"חומות של קדושה". כתוצאה מכך אפשר שעתידי היחסים בין החרדים ובין הישראליות הסוכבת אותם יהיה שונה מניסיון העבר, ופרקי העתיד של "החרדים והסיפור הישראלי" יסמנו מפנה חד בעלילה.

מנהגו של עולם הוא שהצלחה יתרה של דרך פעולה מסוימת משנה את סביבת הפעולה ולבסוף חותרת תחת האסטרטגיה המקורית עד קריסתה. כשם שהצלחתה של הציונות הדתית בהשתלבות במרחב הישראלי הביאה לידי התמוססותה כיום

כקבוצה מאורגנת, כך גם עתידה החברה החרדית לגלות שהצלחתה, בסופו של דבר, חותרת תחת האפשרות להמשיך ולהתנהל מתוך האסטרטגיה הנוכחית.

הנה כמה מהשינויים הללו, שכל אחד מהם, כשלעצמו, מציב אתגר גדול באשר לקיימות האסטרטגיה החרדית בעשורים הקרובים. נדון בהם מתוך הבחנה בין התרחשויות פנים קהילתיות ובין התרחשויות כלל ישראליות.

3.1

שינויים בקהילה החרדית

3.1.1 כמות עושה איכות
ההיבדלות והקיום אוטונומי של הקהילה החרדית התאפשרו כשממדיה של הקהילה היו צנועים יחסית. שונים הדברים בקהילה הענקית המונה כיום כ-1.2 מיליון איש ואישה, שהם כשמינית מאוכלוסיית המדינה. ההבדל ניכר בסוגיות רבות, כשהעיקריות שבהן היא סוגיית המשאבים הכלכליים והסוגיה המרחבית.

השילוב בין רכיב המשמעות – שמקדש את הלימוד ומעדיף אותו על העיסוק היצרני; ובין רכיב המשפחה – שמקדש את ריבוי הילדים בלי תלות בנסיבות, יוצר ביקוש עצום למקורות כלכליים שהולכים ותופחים, אך מהיכן הם יסופקו? הקיום האידאלי על פי האסטרטגיה הנוכחית היה אפשרי כשהקהילה מנתה כמה מאות אלפים בודדים, שצורכיהם סופקו, אומנם בדוחק, מחסכונות שצברו דורות קודמים, מתרומות של נדבנים המתגוררים בחו"ל ומתשלומי העברה גדולים מהמדינה. אבל הצלחתה המתמשכת של האסטרטגיה מרחיבה את הפער בין הצרכים המתרחבים ובין המקורות באופן מעריכי. בסופו של דבר יש גבול לעומק הכיס של המקורות הקיימים: הדור הקודם של החרדים כבר פיזר את רוב נכסיו לקיום דור הבנים והנכדים, ועתה אנו מגיעים לדור הנינים, שנותרו לו רק שאריות; התרומות מחו"ל אינן יכולות להכפיל את עצמן ללא סוף כל כמה שנים;

וגם משלם המיסים הישראלי לא יוכל להסכין להקצאה מסיבית של תשלומי העברה בממדים הנדרשים לשם קיום שמינית מהאוכלוסייה בכבוד הנדרש.

הבעיה מתחדדת כאשר מתברר כי גם בכיוון ההפוך – השתתפות הקהילה החרדית בנטל הכלכלי הציבורי – לא נשמר יחס הוגן: ההוצאה הממוצעת של משק בית חרדי על תשלומי חובה (מס הכנסה, ביטוח לאומי, ביטוח בריאות) היא כיום כ-34% מההוצאה הממוצעת של משקי בית לא-חרדיים. הדעת נותנת שלא ניתן לשמר לאורך זמן חיים משותפים שבהם קהילה ענקית צורכת משאבים מהקופה הכללית מעבר לחלקה היחסי, אך תורמת לקופה זו שליש בלבד מחלקה היחסי. ואכן, המשוואה של גידול כמותי גדול כל כך של הקהילה מתוך שימור עולם המשמעות שאיננו מאפשר לה להתפרנס, איננה יכולה להתקיים לאורך זמן.

כך גם בסוגיה המרחבית: הריבוי העצום של הקהילה החרדית מחייב מתן פתרונות דיור ריאליים. על פי הערכה בעשרים השנים הקרובות יידרשו כ-200,000 דירות חדשות עבור חרדים בדור הבא. גם כאן הכמות איננה רק עניין סטטיסטי, אלא יש לה השלכות על עצם האפשרות להמשיך באסטרטגיה של היבדלות. כדי לשמר את ההיבדלות יש להקים ערים חרדיות חדשות או לפתח במידה רבה מאוד ערים חרדיות קיימות בפריפריה. ואולם ערים חרדיות מתקשות מאוד לקיים את עצמן. אין להן הכנסות מספקות מארנונה משום שתושביהן חסרי אמצעים, ואין בהן עסקים גדולים ואזורי תעשייה. כדי לקיים רמת חיים מינימלית, יידרשו החרדים למקם את עצמם בתוך ערים לא-חרדיות, שם יוכלו ליהנות מהשירותים שהעירייה תוכל לספק הודות לתשלומי המיסים של אחרים. תהא אשר תהא העמדה המוסרית ביחס לבחירה כזאת, לענייננו חשוב לציין כי היא מערערת את המהלך האסטרטגי ליצירת אוטונומיה חרדית.

את הביטוי "כמות עושה איכות" הזכיר נשיא בית המשפט העליון אהרון ברק בהקשר של סוגיית גיוס החרדים לצבא. ואכן, נכונותו של הציבור הכללי בישראל לשאת במשמעויות הלא-שוויוניות של שמירת הזהות הייחודית של החרדים מאותגרת בעוצמה גדלה והולכת ככל שהקבוצה עצמה גדלה. לא הרי אי-גיוס של מאות עם קום המדינה, ואפילו אי-גיוס של אלפים בשנות השבעים, כאי-גיוס של עשרות אלפים – בין חמישית לכרבע ממחזור הגיוס השנתי – בשנים הקרובות. דעת למבין שגם כאן ניתן למתוח את החבל רק עד גבול מסוים, שמא ייקרע.

משבר הקורונה הדגים קשיים אלה היטב: לו היו החרדים קבוצה קטנה יחסית, אי־הציות (של חלקם) לכללי ההתנהגות שקבעה המדינה כדי להתמודד עם המחלה היה אולי נסבל, משום שנוזקו היה מוגבל. אבל גם כאן הכמות עשתה איכות: כשצעיירי הקהילה – שהם כאמור כשני שלישים ממנה – המשיכו בחייהם התורניים במאות מוסדות הפזורים ברחבי הארץ, הם הוציאו את שד המגפה מהבבוק באופן שפגע, בעקיפין, בשאר האוכלוסייה. המספרים חשובים כאן, משום שההכרעות הלאומיות נגזרות מהם. בתי החולים היו מתוחים עד קצה גבול יכולתם, עסקים ומפעלים נסגרו וחלקם לא שב להיפתח מששבה השגרה, מטה לחמם של מאות אלפים נשבר, והמשק נכנס למיתון – וכל זאת כשבשיא המגפה הגיע מספר החרדים המאומתים כחולים לכדי יותר משליש מכלל החולים בישראל.

הקהילה החרדית היא הראשונה לשאת בתוצאות של בחירותיה, לטוב וגם למוטב. אך אין לכחד שבעקבות האסטרטגיה החרדית הוטלו על החברה הישראלית כולה חלק מהעלויות של אורח החיים החרדי. ככל שהקהילה גדלה, כך גדלה גם הדרישה מהחברה הישראלית לשאת בעלויות אלו. תהליך זה לא יוכל להימשך ללא הגבלה, והוא יבוא לידי סיום באחת משתי דרכים: שינוי האסטרטגיה של החרדים או "הורדת ידיים" בין אזרחי ישראל, שסופה מי ישרנו.

3.1.2 לימוד תורה הבחירה החרדית להתגבש כ"חברת לומדים"

שניצבת מאחורי דגל אחד של עיסוק בתורה הוכחה כמוצלחת בשימור הזהות החרדית בשני הדורות האחרונים. אם לימוד התורה הוא תמצית הקיום, אפשר לגייס את הציבור למסור עליו את הנפש. המטרה הרוחנית מצדיקה את ההקרבה הנדרשת ביום־יום החרדי. אבל דומה שגם אצל החרדים הולכת ומחלחלת ההכרה שקיים פער בין האידאל למציאות.

לימוד רציף של דפי הגמרא – יום אחר יום, כל היום, במשך שנים ארוכות – איננו מתאים לכל אחד. החברה החרדית היא רקמה אנושית שמבחינת כישוריה איננה שונה משאר הציבור. חיי לימוד דורשים יכולות אינטלקטואליות ייחודיות וכושר ריכוז גבוה. תכונות אלה אינן יכולות להיות הסטנדרט הנדרש מרבים. כשם שלא כל אדם מתאים לחיים אינטלקטואליים ולקריירה של פרופסור באוניברסיטה, כך

גם בקרב החרדים: רוב החרדים אינם יכולים להקדיש את כל אונם ללימוד תורה והעמקה בה. מוטיבציה, תחושת מטרה ורדיפה אחר משמעות – גבוהות, כנות ונאצלות ככל שהן – אינן יכולות לחפות על חסרים ריאליים ועל אי-התאמה בכישורונות ובתכונות האישיות. אין זו אלא אשליה, שלא לומר שקר מוסכם, להניח שכל זכר שנולד למשפחה חרדית יכול להיות תלמיד חכם או אפילו להיות חיים מספקים מתוך עזיבת עולם העשייה והתמסרות לחיים של לימוד עיוני מופשט. "והגית בו יומם ולילה" הוא אידאל רוחני – מימושו כפשוטו לא התקיים בעולם היהודי מעולם, אלא במעטים, בעלי מעלה. לפיכך הציבו חז"ל סטנדרט אחר, ריאלי, שעל פיו נדרש שילוב בין חיי תורה, קביעת עיתים לתורה, ובין חיים ארציים שעוסקים ביישובו של עולם: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" (מסכת אבות ב, ב).

להסללה הנוהגת בנוגע לכל הגברים החרדים יש תוצאות קשות – לפרט ולכלל. דיווחים אמינים מהקהילה מעריכים שרק כרבע מהגברים החרדים בגיל הישיבה והכולל אכן מתנהגים כמצופה. הרוב מתקשים בכך, כולל אלו שמזדהים עמוקות עם המשימה, והם בוחרים בדרכי התמודדות מגוונות: יש שמבקשים מעקפים ופונים לעיסוקים נוספים מחוץ לאולם בית המדרש (גם אם הדבר מפר את חוקי המדינה, מאחר שהצהירו כי "תורתם – אומנותם"). יש שנעשים מתוסכלים וצינייים ולבסוף מתרחקים מהדרך החרדית, ורכים ממשיכים להימנות עם לומדי התורה, אך עושים זאת באופן חלקי, כדי לצאת ידי חובה, ומתוך תחושות קשות של רגשי אשמה בשל האכזבה שנולדת מהפער שבין החיים לדוגמה שהם נדרשים אליהם, ובין החיים המעשיים שהם חווים.

גם הכלל החרדי ניזוק, שהרי רמת הלימוד בישיבות נפגמת כשרבים מהמשתתפים אינם מתאימים למשימה: בהקשר זה הכמות פוגעת באיכות. יש להיזהר מהכללות ומסטראטיפים, אך אין להכחיש כי חיי בטלה סמויה בגיל צעיר גובים מחיר לא רק מהפרט, אלא גם מהקהילה כולה. ריבוי מתמשך של לומדי תורה במירכאות גם מעורר סכנה של דה-לגיטימציה של המפעל כולו. אם הציבור הישראלי הרחב נדרש לשאת בחלק מעלויות הנטל של לימוד תורה – ובעיני הדבר סביר בהיות ישראל "מדינה יהודית" ולא רק "מדינה דמוקרטית" – עליו להשתכנע שהשקעתו הגדולה מנוצלת למטרה שלשמה היא מתבקשת.

באחת, הצבת רף התנהגות תובעני עד הקצה ולא ריאלי לקהילה שמונה כשמיינית מאוכלוסיית המדינה איננה אפשרית לאורך זמן. גם אם נקבל את הטענה שבעבר הדבר נדרש לשם גיבוש הזהות הקהילתית לאחר השואה ולנוכח ההשכלה, המודרנה והלאומיות הציונית-חילונית, כיום השתנו יחסי הכוחות, ונדרשת התאמה של האתוס למציאות.

3.1.3 ביזור ההנהגה

החברה החרדית מרוממת דמויות של מנהיגים דתיים שנתפסים "גדולים מן החיים". כל דמות מופת כזאת ניחנה באופי אישי ובסגנון הנהגה משל עצמה, אך הצד השווה לכל המנהיגים הללו – ובהם גם ליטאים, גם ספרדים/מזרחים וגם חסידים – הוא קיומה של כריזמה עוצמתית, שהמתבונן מבחוץ מתקשה להכיר באינטנסיביות שלה ולהבין את מקורה. מוצא שפתייהם של החזון אי"ש, הרב אליעזר מנחם ש"ך, הרב עובדיה יוסף או האדמו"רים הגדולים מגור, מבעלז וחב"ד הוא "דבר מלכות" למאות אלפים; צו בל יעבור. כך עד לאחרונה נהנה הציבור החרדי מהנהגה סמכותית שאפשרה ריכוז של הכוח החרדי במאבקים כלפי חוץ מצד אחד, ושליטה על בני הקהילה כלפי פנים מן הצד השני.

עם הליכתם של הרב עובדיה יוסף, המזרחי, ושל הרבנים יוסף שלום אלישיב ואהרן לייב שטיינמן הליטאים, אחרוני המרנ"ים (כינוי השמור לגדולי דור ומקורו בשפה הארמית – "מר" בלשון רבים, וראשי התיבות הם מפי רבנים נסמך), לא נמצאו אחרים שממלאים את מקומם באופן דומה. גם כיום ניתן להצביע על דמויות הנהגה רבניות, אך יש הבדל של ממש בין מקומם הציבורי של האחרונים יחסית לקודמיהם בשלושת הדורות האחרונים. אפשר שהדבר הוא ביטוי של "ירידת דורות", ואפשר, במובן ארצי יותר, שזה ביטוי נוסף לגידול הכמותי האדיר של הקהילה, שמקשה לגבש הסכמות גורפות סביב דמות אחת. אפשר גם שזו תולדה של החלחול – גם אל החברה החרדית, מבעד חומות הקדושה – של הלכי רוח כלליים בישראל (ובעולם) של חתירה תחת סמכויות, כמובן בשינויים המחויבים. כך או כך כיום אין לקהילה החרדית הנהגה מרכזית, אלא ריבוי של מקורות סמכות והנהגה מבוזרת. בניגוד לחלקים אחרים של האסטרטגיה החרדית שעדיין

תקפים, כאן השינוי כבר קורה, והשלכותיו ניכרות בבירור: החרדים מתנהלים כעדר ללא רועה, או, מדויק יותר, כעדרים רבים שלכל אחד מהם רועה משלו.

כיום אין תחליף להנהגה הרבנית משכבר – לא במנהיגות הפוליטית של החרדים (שחבריה נתפסים כ"עסקנים"), לא במנהיגות אזרחית או מקצועית (שכמעט אינה בנמצא), ולא במנהיגות מקומית (שערכה המרכזי הוא ביצועי). התוצאה היא שאף על פי שמנקודת ראותו של הציבור הכללי החרדים נחזים להיות קהילה אחת מוזהה, מנקודת ראות פנימית מדובר בריבוי של קבוצות, שההסכמות ביניהן אינן ברורות מאליהן בשורה ארוכה של נושאים. הפיצול חוגג. לריק המנהיגותי הריכוזי תוצאות חשובות שכבר ניכרות בשטח.

ראשית, קבוצות קצה אידאולוגיות, שבעבר עמד מולן מנהיג מרכזי כריזמטי, מתחזקות ונראותן גוברת. טבעו של עולם שקיצונים ומעשייהם מושכים תשומת לב רבה יותר מאחרים – הם יצרני החדשות וצורבי התודעה. ציבור צעיר ושמרני שחי מתוך אידאליזציה של היבדלות מהכלל הוא טרף קל יחסית להשקפות קיצוניות, בייחוד בעיתות משבר. כך למשל במשבר הקורונה צעירים חרדים מהזרם המרכזי נסחפו אחר עמדות הקצה של "הפלא הירושלמי" ושל החסידויות במאה שערים, ויצאו למאבק פיזי במשטרה ובכוחות הביטחון. בעבר, כשעמד מולם "גדול דור", כוחם הציבורי של הקנאים היה מוגבל והשפעתם מתוחמת; כיום אין מי שיטיל עליהם רסן או יגנה את פעולתם בתוקף הנדרש.

שנית, לצד הזליגה של ציבור מהזרם החרדי המרכזי אל קבוצות הקצה האידאולוגיות, אפשר גם שתתרחש זליגה לכיוון ההפוך, אל קבוצות שיש להן נגיעות מודרניות ומעוניינות להשתלב בחברה הכללית, מתוך שימור זהותן החרדית הבסיסית. בעבר שימשה המנהיגות הכריזמטית של הזרם המרכזי – שהייתה מקובלת ללא עוררין גם על החרדים המודרניים – חסם להליכים אלו. כיום החסם הוסר, ואפשר שהדבר יאפשר את העצמתה של התופעה. במקובץ, תום עידן ההנהגה הריכוזית, שעיצבה את הזרם המרכזי של החרדים, עתיד להביא לידי צמצום היקפו של זרם זה. חלק מבניו יצטרפו לקבוצות קיצוניות ומתבדלות, וחלק אחר יצטרפו לקבוצות ששואפות להשתלב בחברה הישראלית.

שלישית, בהיעדר מנהיגות ריכוזית כוחו של "הרחוב החרדי" הולך ומתעצם. יש בכך היבט מבורך של דמוקרטיזציה של דעת הקהל החרדית, שעשויה להניב

חברה פתוחה יותר ומגוונת בדעותיה ובהליכותיה. אך מנגד "שלטון הרחוב" גם עלול להאיץ תהליכים של התפרקות מאחריות.

ולבסוף, מנקודת ראות חרדית פנימית קריסת ההנהגה החרדית עלולה להשפיע גם על ההיבטים האחרים של האסטרטגיה החרדית – הקפדה על ההיבדלות, לימוד התורה כערך עיקרי ומשפחה גדולה ככל מחיר. בו בזמן מנקודת ראותה של המדינה אם בעבר ניתן היה לאתר "כתובת" חרדית כדי לגבש הסכמות מחייבות בשגרה ובעת משבר, כיום אין בנמצא מקור סמכות שיכול לייצג את הקהילה כולה – להשמיע ולשמוע, לשאת ולתת, להסכים ולממש הסכמות. את הסיפור הישראלי המשותף נצטרך לחבר ללא מתווכים – ציבור מול ציבור.

3.1.4 נגישות למידע ולידע

ההיבדלות הפיזית של החברה החרדית נועדה

להשיג היבדלות תודעתית. לשם כך בחרו מנהיגי

הקהילה להחזיק במונופול קשוח על מקורות

המידע שהיו זמינים לציבור החרדי. כל ניסיון לזליגה לא מבוקרת של מידע

"מבחוץ" "פנימה" נתקל בהתנגדות תקיפה: כך היה למשל בנוגע לטלוויזיה,

שפרצה אל המרחב הציבורי בישראל בתחילת שנות השבעים ונהפכה למדורת

השבת, אבל נשארה מחוץ לתחום החרדי. היא כונתה "שטן". הוא הדין באשר

לכלי תקשורת המוניים כלליים שאסורים לצריכה בקהילות החרדיות. את מקומם

ממלאים עיתונים מגזריים רבים ותחנות רדיו "קדושות".

אך לא רק במידע מדובר, אלא גם בידע. מידע בידי אדם חסר השכלה רלוונטית

אין בו תועלת (ואולי הוא אף מסוכן). ההשכלה היא הפלטפורמה התרבותית-

אינטלקטואלית שנותנת לבעליה את היכולת לעשות שימוש מיטבי במידע.

ואולם ילדים ומתבגרים חרדים (אך לא הבנות החרדיות) הורחקו מלמידה של

מקצועות הבסיס (ליבה), וכך נחסמה מהם נגישות לידע. מסננת הידע (בחינוך

הפורמלי) ומסננת המידע (במרחב הציבורי והאישי) צמצמו את מרחב הבחירה

של החרדים באשר לחלקים חשובים של מה שיש לעולם להציע והצליחו לעצב

באופן מרשים את התודעה החרדית המתבדלת.

ואולם המהפכה הטכנולוגית שאנו חווים בעת הזאת חותרת תחת ה"חומות של קדושה". בתוך גן העדן החרדי, התמים והמוגן נשתל "עץ הדעת טוב ורע" – האינטרנט ומכשירי הקצה שלו. כמו אדם וחוה, גם לחרדים אסור לטעום מפרי העץ, אך כמוהם, גם הם נכשלים ואינם עומדים בפיתוי: הם נוגסים בהמוניהם בתפוח (גם באמצעות מכשירי אפל). יותר ממחציתם מחזיקים את מכשירי הקצה – מחשב או טלפון חכם – שמאפשרים להם בכל רגע נתון נגישות מלאה לכל פיסת מידע. רבים עושים זאת בעל כורחם, שהרי באחדים מהעיסוקים זה מכשיר שאין בלתי. רבים גם נזהרים מלחשוף את ילדיהם לאינטרנט, אך בשגרת הקורונה גם מחסום זה נפרץ בחלקו בשל ההכרח לעבוד מן הבית.

ניסיון נואש לחסום את הנגישות למידע לא יצלח. כאשר במחיר שווה לכל נפש אפשר לקבל בלחיצת כפתור את כל המידע שבעולם – השימושי, לעיתים עד כדי הצלת חיים; המסקרן ללא גבול; שיש לו גם יתרונות תורניים-למדניים – אי-אפשר מבחינה מעשית למנוע זאת. מאבק מאסף מתבצע, אך כבר עכשיו אפשר לקבוע שהסוסים ברחו מהאורווה ורכים מהחרדים מחוברים לאוטוסטרדת המידע. דומה שעל הציבור החרדי להפנים את העובדה שהאסטרטגיה של היברלות תודעתית, כיום, צריכה להניח קיומו של מידע, ולא לשגות באשליות שאפשר להסתירו או להתעלם ממנו. במובן זה האתגר שהנגישות האינסופית למידע מציבה לציבור החרדי אינו שונה במהותו מהאתגר שהיא מציבה לכל תרבות פרטיקולרית. צנזורה אינה אפשרית עוד; נדרשת התמודדות מהותית.

הנגשת המידע לעולם החרדי שאיננה מלווה בהנגשת ידע היא החמצה גדולה. ברוב תולדות האדם המשאב העיקרי שמכוחו תפקדה האנושות היה האדם עצמו. כל הפרויקטים הגדולים של העולם העתיק – החקלאות, המלחמה, ההתיישבות – היו עתירי כוח אדם. לאחר המהפכה התעשייתית הפך ההון הכלכלי למוקד המפעיל את העשייה האנושית. זו התקופה הקפיטליסטית, שבה הכסף אפשר את הפיתוח. ואולם בעשורים האחרונים השתנה המוקד, ומשאב היסוד של החברה המערבית (וגם חברות נוספות) הוא הידע האנושי. זו התקופה הפוסט-קפיטליסטית, שבה השתכרות סבירה תלויה ברמת ההשכלה, ולכן גריעת הידע (החוץ-תורני) מהחברה החרדית מוציאה אותה אל מחוץ למרכז הכובד של המעגל הכלכלי היצרני. ואכן אלפי חרדים נוהרים למוסדות אקדמיים שאחדים מהרכבים מכנים "אשוויץ רוחני". הנשים החרדיות, שנושאות בעיקר נטל הפרנסה,

משכילות, במוכן החוץ־תורני, יותר מהגברים. אך עדיין התמונה הכללית היא של חברה שאיננה שותפה לדמוקרטיזציה של הידע המאפיינת את התקופה. בהיעדר בעלי ידע בקהילה החרדית, נמנע ממנה להתנהל באמצעות ערכות הרדית בין מי שלומדים תורה כעיסוק העיקרי ובין מי שתומכים בהם כלכלית. המודל השותפתי הקלסי בין יששכר – לומד התורה, ובין זבולון – שמפרנס אותו, לא יכול להתקיים אם יישאר זבולון החרדי מחוץ למעגל הידע.

נכון להיום הקהילה החרדית ממשיכה לבצר את שליטתה במסגרת הידע באמצעות התנגדותה הנחרצת ללימודי ליבה לגברים. המנהיגות החרדית חוששת מדמוקרטיזציה של הידע, שכן הידע הוא גורם מהותי בערעורה של כל סמכות. הוא משנה את התודעה העצמית מאחר שהוא מעצים את מי שמחזיק בו להיות ריבון בקבלת הכרעות אישיות. מעניין יהיה לברוק אם הדמוקרטיזציה של הידע, המאפיינת את כל העולם המערבי, תחדור גם לחברה החרדית לאחר שזו תיחשף לאורך זמן לזרם השוטף, שאינו ניתן לעצירה, של המידע.

3.2

שינויים בחברה הישראלית

לצד שינויים אלה, המתרחשים בקהילה החרדית

פנימה, מתרחשים גם שינויים רבי חשיבות

בחברה הכללית, המשפיעים גם הם כמוכן על

החרדים ועל הסיפור הישראלי. אציג בקצרה שתי תמורות עומק בחברה הישראלית בדור האחרון: האחת נוגעת להיבט החברתי ולשאלות של שיח זהות, והאחרת להיבט המוסדי ולשאלות של שיח הזכויות. לכל אחת מתמורות אלה השלכות חשובות על עתיד היחסים בין החרדים לחברה הישראלית.

3.2.1 ההיבט החברתי: ירידה ברמת ההסכמיות למידע ולידע

בעבר כתבה את הסיפור הישראלי קבוצה עיקרית

אחת, שהחזון והאידאולוגיה שלה הכתיבו את

סדר היום הציבורי. הייתה פה הגמוניה ברורה

של קבוצה חברתית מובחנת (הסוציולוג ברוך

קימרלינג כינה את חבריה אחוס"לים – אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים,

לאומיים), ולצידה קבוצות חברתיות נוספות (בכללן החרדים) שקיבלו כמובנת

מאליה את שוליותן ביחס אליה. מלחמת יום הכיפורים והמהפך הפוליטי בשנת 1977 בישרו תהליך מתמשך, שסופו עדיין לא ברור, של ירידת הקבוצה ההגמונית משליטתה במרכזי הכוח במדינה, וכיום החברה הישראלית היא מרובת מרכזי כובד ומפולגת. ישראל עשויה ארבעה שבטים שאף אחד מהם איננו מחזיק בהגמוניה, ואף אחד מהם איננו עתיד להיעלם או להידחק לעמדת שולית בעתיד הנראה לעין. לצד השבט החרדי מתקיים כאן שבט חילוני, שהוא הגדול מכולם אך איננו קבוצת רוב; שבט ערבי, שמחזיק כחמישית מהאוכלוסייה; ושבט ציוני-דתי, שהוא אומנם הקטן מכולם, אך בעל השפעה מרובה על החיים הלאומיים.

לכל אחד משבטים אלה חזון ייחודי, אופייני לו, כאשר למדינה – והחזונות אינם מתיישבים זה עם זה. את המחלוקת אפשר להמחיש באמצעות בחינה של המשמעות והפרשנות האופייניות לכל שבט בנוגע להגדרה החוקתית של ישראל כ"מדינה יהודית ודמוקרטית": בעיני החילונים המדינה יהודית במובן הלאומי, ואופייה הדמוקרטי אמור לבוא לידי ביטוי במארג של ערכים ליברליים או שמרניים. בעיני החרדים המדינה יהודית במובן הדתי, והדמוקרטיה היא רק שיטת ממשל (ולא הצעה תרבותית או משנה ערכית). בעיני הציונות-הדתית המדינה יהודית במובן משולב – דתי-לאומי, והיחס אל ה"דמוקרטיה" שנוי במחלוקת בין דתיים ליברלים ובין חרד"לים. הערכים אזרחי ישראל, לעומת זאת, אינם מוכנים לקבל את הגדרת המדינה כיהודית ורוצים שתהיה דמוקרטית בלבד, מדינת כל אזרחיה.

בעבר הייתה מסגרת התפקוד הכללית של החברה הישראלית הסכמית באופייה, ולכן תפקוד פרגמטי משותף באווירה הפוליטית התומכת שיצרה הקבוצה ההגמונית היה תחליף להתמודדות רעיונית עקרונית בין השבטים לנוכח החזונות הסותרים. ההסכמיות הבסיסית יצרה קו הגנה חיצוני, עמיד ויציב למדי, שבחסותו שרדו השבטים יחדיו בעודם מתחמקים מדיון גלוי בשאלות היסוד של הזהות. ואולם משהלכה התמונה הקבוצתית והשתנתה והחברה נעשתה מפולגת, הקושי הסמוי פרץ החוצה. נטיית הלב הראשונית איננה עוד לחפש אחר מכנה משותף, פשרה או פיוס, אלא לחתור להישג, למצות את האמת, לחדד את ההבדלים ולהוקיע את הליקויים שאנו מוצאים בזולת. הגיוון והשונות המאפיינים את החברה הישראלית היו יכולים להנביט צמיחה והתפתחות של כל אחת מההצעות התרבותיות הקיימות כאן, לו היו הקבוצות בחרות להתמודד עם

האתגר שהתרבות האחרת מציבה להן. בפועל מתרחש תהליך הפוך: זהו עושר השמור לבעליו לרעתו. אי-ההסכמה משמש זרו לגידולה של תחרות ממאירה על בכורה תקציבית, על השפעה רעיונית ועל כוח פוליטי.

בעקבות תהליכים אלה הסולידריות החברתית פחתה לטובת העדפות מגזריות. הדמוקרטיה ההסדרית שנהגה כאן בעבר פינתה את מקומה לדמוקרטיה משברית תאבת חידודים וחיכוכים. כך למשל בזמנו הנחה דוד בן-גוריון, שבאופן אישי היה מנוכר לדת, את המערכת הפוליטית לפעול במישור יחסי הדת והמדינה על בסיס הסדרי. הוא הבין את החשיבות הלאומית שיש להשגת סטטוס-קוו בעניינים אלו, והיה מוכן שהרוב החילוני ישלם את המחיר היקר של ויתור על חלקים מאורחות חייו כדי להשיג קונצנזוס. ברם מערך הסכמות זה מתפורר. עם הירידה ברמת ההסכמיות חישובי הישראליים מתרופפים. כיום רשות הרבים הישראלית צבועה בצבעי מלחמה, מלחמת תרבות, ואחת החזיתות הדלוקות ביותר – אולי הקשה מכולן – היא החזית שמצידה האחד נמצאים החרדים ומהצד השני שאר השבטים.

לירידה ברמת ההסכמיות בחברה הישראלית השלכות מורכבות על הסיפור של החרדים והחברה הישראלית. מצד אחד הפיצול הכללי מעצים את כוחם היחסי של החרדים: הם אינם עומדים מול הגמוניה חזקה בעלת משנה אחידה, אלא מול קואליציה רופפת של קבוצות שאינן מסכימות זו עם זו. לנחישות החרדית, המתודלקת בטור ההנדסי של הריבוי הדמוגרפי, סיכוי טוב יותר לקדם את סדר היום החרדי במציאות שבה החברה הלא-חרדית מפולגת ומסוכסכת. מנגד, הירידה הכללית ברמת ההסכמיות בישראל מקטינה את המכנה המשותף הבסיסי בין החרדים לשאר הישראלים. האינטואיציה החשובה של ערבות הדדית, של יחסי אחווה פרימורדיאליים עם החרדים, מתכרסמת לאיטה. ככל שהיחסים בין הישראלים נעשים קשים יותר, הגדרות הולכות ונפרצות ומילים קשות נהפכות לנורמה, עלול הדבר להתבטא, ברגע שבו תהיה תחושה שהחרדים הלכו "גשר אחד רחוק מדי", ברצון כלל-ישראלי להכריע אותם. אפשר שמשבר גדול יטה את הכף לכיוון מידת הדין, וייקרע קרע מסוכן. באחת, הירידה הכללית ברמת ההסכמיות היא חרב פיפיות בכל הנוגע לסיפורם של החרדים והחברה הישראלית. מצד אחד היא יוצרת להם את ההזדמנות להעצים את השפעתם,

אבל מצד שני היא גם עלולה להביא לידי הסרת הבלמים ב"מלחמת התרבות"
בינם ובין שאר הישראלים.

3.2.2 ההיבט המוסדי -
בין פוליטיקה למשפט
כיום החרדים, כמו כל אחד מהשכטים האחרים, אינם מסתפקים באפשרות לטפח ולשמר את זהותם הייחודית ואת חזונם בקרב בנות ובני הקהילה, אלא מעוניינים להביא לידי כך ש"המידה הטובה", על פי חזונם, תשפיע על חלקים גדלים והולכים במרחב הציבורי המשותף. התנהגות זו לא אפיינה את החרדים של הדור הקודם, שכל מבוקשם היה לכאורה "תן לי יבנה וחכמיה". אז למשל הסתפקו החרדים בתפקידי סגני שרים. כיום המצב שונה בתכלית, שכן החרדים רואים עצמם חלק אינטגרלי מהנהגת המדינה: כאשר הם מצטרפים לקואליציה, וזהו המצב השכיח בדור האחרון, הם חותרים להיות שותפים בקבינט הביטחוני, לנהל ועדות מרכזיות בכנסת, ואינם מנמעים מתפקידים מיניסטריאליים "כלליים". גם המאבקים שהם בוחרים לנהל עוסקים יותר ויותר בסוגיות שנוגעות למרחב הישראלי כולו – כגון אופי השבת בתל אביב.

הזירה הטבעית לניהול המאבק על השפעה היא כמובן הפוליטיקה. ואכן, החרדים מיטיבים להשתמש בכוחם בזירה זו הודות לצירוף של נסיבות: ראשית, הציבור החרדי ממושמע ומצביע, בדרך כלל, כאיש/ה אחד/ת, מה שמגדיל את השפעתו היחסית. שנית, החברה הישראלית חצויה בין שני מחנות פוליטיים גדולים, אלה שנהוג לכנותם "ימין" ו"שמאל", כך שבמקרים רבים הציבור החרדי מחזיק בעמדת הכרעה, בבחינת "ממליך מלכים ולו המלוכה". שלישית, הציבור החרדי ממקד את השימוש בכוחו הפוליטי אל מנעד צר יחסית של עניינים, בכללם השגת המשאבים הנדרשים לשם מילוי הצרכים הפיזיים של החברה החרדית, הגנה על אורח חייהם הייחודי מפני התערבות חיצונית ישירה או עקיפה, וקידום הסדרים בנושאים של דת ומדינה (כך שיתאימו לפרשנות החרדית של הציווי הרתי) במישור הלאומי. ואכן, כאמור לעיל, בעשורים האחרונים כמעט כל ההרכבים הקואליציוניים – בהנהגת הימין, בהנהגת השמאל ואפילו במקרה של "ממשלת

אחדות" – כללו את החרדים, והממשלות נעתרו לדרישותיהם בתחומי העניין האמורים משום שבתמורה קיבלו מהם את הפרס הגדול – מפתחות השלטון.

עם זאת הפוליטיקה והכנסת אינן זירות ההשפעה היחידות. כידוע בעשרות השנים האחרונות עברה מדינת ישראל תהליך "משפטיזציה" שמשמעותו שחלק מההכרעות במאבקים הרעיוניים המאפיינים את עידן ירידת ההסכמיות התקבלו בסופו של דבר בבתי המשפט (אם משום שהכנסת לא הצליחה להגיע לידי הכרעה, ואם משום שהכנסת הכריעה, אבל בית המשפט קבע שהחוק של הכנסת בלתי חוקתי ולכן בטל). כך באחדים מהמקרים שבהם הצליחו החרדים להשיג הישגים חשובים מבחינתם בכנסת ישראל, כמו סוגיית הגיוס, התערב בית המשפט וביטל את ההסדר החוקי. ככלל, הזליגה של המחלוקת מהזירה הפוליטית – שהיא ייצוגית, ולכן החרדים מצליחים לממש בה את עוצמתם האלקטורלית ואת עמדתם הייחודית כ"שחקן וטו" – אל הזירה המשפטית, שהיא מקצועית, גורמת לכרסום בהישגיהם.

בעת האחרונה מסתמן שינוי־מה במצב דברים זה.

ראשית, הציבור החרדי הפסיק להיות ניטרלי באשר למחלוקת בין ימין לשמאל. אף שאחדים מהמנהיגים הליטאים עדיין מציגים מצג ניטרלי, ככל הנראה כדי לשמור את האפשרות לאיים על הימין ובכך להגדיל את המחיר שיקבלו תמורת שיתוף פעולה, הציבור החרדי עצמו נוטה בכיור אל הימין הפוליטי. ראוי לציון העובדה שיותר משליש מהישראלים המתגוררים מעבר לקו הירוק הם חרדים, כ־150,000 אזרחים. זו הקבוצה הצומחת בקצב המהיר ביותר בקרב המתיישבים ביהודה ושומרון. בעקבות שינוי זה מרחב התמרון האמיתי של הפוליטיקה החרדית עתיד להצטמצם. קשה – אם כי לדעתי לא בלתי אפשרי – לראות את הציבור החרדי מאפשר למפלגות המייצגות אותו להצטרף לקואליציה שהליכוד (או מפלגה ימנית מובהקת אחרת) איננו עומד בראשה. סוף עידן המר"נים – שבעבר יכלו להורות למפלגות לפעול על פי רצונם גם בניגוד לדעת הקהל החרדית – משפיע גם בזירה זו.

שנית, מעורבותו של בית המשפט בסוגיות היקרות לליבם של החרדים – בעיקר חתירתו להשיג רמה גבוהה יותר של "שוויון" בזכויות ובחובות והמחסום שהוא שם בפני יישום במרחב הציבורי של העדפות ערכיות לא־ליברליות, שאופייניות

לחרדים – הפכה אותו, כמו שנראה בהמשך, לנמסס של החרדים. אך החרדים אינם היחידים המביעים אי-אמון ברשות השופטת. בניגוד ליובל השנים הראשון למדינה, אז זכה בית המשפט העליון במידת האמון הגבוהה ביותר בחברה הישראלית (יותר מ-80%), כיום רק כמחצית מכלל הציבור רוחש לו אמון במידה רבה או במידה מסוימת. יש הסוברים כי השחיקה במעמדו קשורה לדרך פעולתו האקטיביסטית, אך אין ספק שמצב הדברים מושפע גם מהירידה ברמת ההסכמיות בחברה הישראלית.

התעצמותה של פוליטיקת הזהויות הביאה לידי כך שהחברה הישראלית פונה למערכת המשפט בבקשה שתכריע בשאלות הגדולות של זהות ותשמש גורם מייצב, ממרכז וממצע במלחמת התרבות. פעם אחר פעם השופטים יורדים אל זירת המחלוקת ומכריעים בין החזונות השונים של השבטים – עניינים של חברה, תרבות, דת ולאום – ולכן הם נתפסים כמי שנוטלים חלק במלחמת התרבות הישראלית. הבחירות שעושה בית המשפט, המבוססות על משנה ליברלית, הן במקרים רבים לצנינים לא רק בעיני החרדים, אלא גם בעיני שמרנים מהימין, דתיים-לאומיים, ערבים, מוחלשים ואחרים. יתרות הזכות העצומות שצברה מערכת המשפט בכנק האשראי הציבורי ביובל הראשון למדינה הולכות ומידלדלות, והדבר עלול להביא לידי החלשת כוחו הן במובן הלא-פורמלי (בית המשפט יבחר, כמדיניות, להצר את מוטת השפעתו בנושאים של זהות, ולא להכריע בסוגיות שבעבר לא נמנע מלעסוק בהן), והן במובן הפורמלי (הכנסת עלולה לחוקק הסדרים שישנו את דרך בחירת השופטים ו/או יצמצמו את סמכויות בית המשפט ו/או יקבעו "פסקת התגברות" שתאפשר לכנסת להיות בעלת המילה האחרונה ולחזור ולחוקק חוק שבוטל, ועוד).

אם עד היום, מהבחינה המוסדית, ניתן לתמצת את "החרדים והסיפור הישראלי" כהצלחה חרדית בזירה הפוליטית וכישלון בזירה המשפטית, אפשר שבעתיד שני חלקי המשוואה יתעצבו בדרך אחרת: הגמישות הפוליטית של החרדים תצטמצם משום הזיהוי שלהם, שהופך להיות חד-משמעי, כימין שמרני (בדומה למה שכבר קרה לציונות הדתית, שלמעשה שבוייה של הימין החילוני), והם יגלו את מגבלות הכוח; ומצד שני, אם יתממש התרחיש של הקטנת כוחה של הרשות השופטת וקיצוץ מחלפות ראשה, הווטו המשפטי ייחלש ויוסר מחסום ניכר מדרכה של הקהילה החרדית לקדם את חזונה באמצעים פוליטיים.

פרק 4

סיכום: רגע עדין

—

מכלול השינויים במציאות – אלו הפנימיים לקהילה החרדית ואלו המתרחשים מחוצה לה – מבשרים תמורה אפשרית במערכת היחסים בינם ובין החברה הישראלית והמדינה. אסטרטגיית העבר המוצלחת של החרדים, מורשת החזון אי"ש וממשיכיו, מאתגרת בחזיתות מגוונות. בעקבות הגידול הדרמטי בהיקפה של החברה החרדית צרכיה מתרבים, והיא נאלצת להשתמש במידה רבה יותר בכוח פוליטי. כדי לנצל את הכוח לצרכיה, היא מקבלת לידיה נתחים גדולים של שלטון. אבל עם הכוח והשלטון מגיעה גם האחריות ועימה השיתוף. ואולם שיתוף איננו יכול להתקיים לאורך זמן עם היבדלות – זו סתירה פנימית מובנית.

את ההיבדלות התודעתית מאתגרים עד היסוד גם המהפכה הטכנולוגית ועידן הנגשת המידע. שימור המסגרת של חברת הלומדים שרואה בהקדשת החיים ללימוד תורה מתכון בלעדי לקיום נורמטיבי של גבר חרדי – כשמדובר בקבוצה ענקית של מאות אלפי אזרחים – איננו אפשרי. הכלכלה החרדית לא תוכל להמשיך להישען על הרגליים הדקיקות שנשארו אותה בעבר, והחברה הישראלית כולה, שבאוירה של סולידריות פוחתת ורמת הסכמיות נמוכה, מאבדת את סבלנותה, לא תסכין להמשיך לשאת בתפקיד כפוי הטובה של "המשביר לכל ארץ מצרים". אין מדובר בתחזיות גרדא, אלא בשינויים שכבר מתרחשים במציאות.

החרדים איבדו את הנהגתם הריכוזית, וגם החברה הישראלית הכללית נעדרת הנהגה אחראית זה מכבר. קו השבר החרדי-ישראלי רוחש ועזועים טקטוניים. כוחות קיצוניים בשני המחנות, שמבחינה מספרית הם מיעוט, עלולים לתפוס את מרכז הבמה ולתרגם את הזעזועים לכדי רעידת אדמה. מנגד, רוב הציבור בשני המחנות מבקש שלא לקרוע את רקמת החיים המשותפים, אך הוא שמרני ופסיבי. כדי שהקרע יימנע, עלינו להכיר – ולהפנים – את תמונת המציאות שתוארה כאן ולנקוט פעולה שתאפשר שילוב פונקציונלי של החרדים בסיפור הישראלי, ללא השאיפה להביא לידי איבוד הזהות הייחודית של קבוצת המיעוט.

האם הדבר אפשרי? הסקר חושף את העובדה שבכטנה של החברה החרדית מתרוצצים תאומים. האחד הוא תולדה של החיים הריאליים, והאחר הוא תולדה של החיים האידאולוגיים. החיים עצמם מחברים את החרדים אל המדינה ואל שאר קהילותיה. מנגד ההשתקפות של החיים בעולם האידאות החרדי פוערת פער בינם ובין האחרים. ההעדפות הערכיות של החרדים מצויות במתח ניכר עם ההעדפות הערכיות הליברליות והדמוקרטיות, והדבר מטיל צל כבד על יכולתם של חלקי העם לפעול מתוך סולידריות הדדית. זאת ועוד, מערכות היחסים בין המיעוט החרדי ובין שאר חלקי החברה רוויות סטראוטיפים שהם תולדה של אי-הכרת האחר.

התמונה איננה חד-ממדית, ויש בה אורות וצללים. שקיעי עומק מלמדים על קיומו של מכנה משותף המבוסס על ברית גורל בין יהודים. היום-יום הישראלי מטפח ברית טבעית זאת ומקדם פרקטיקה של השתייכות. מנגד היעדרה של

ברית ייעוד – המחלוקות האידאולוגיות על משמעותו של המפעל המשותף ועל הערכים שאליהם אנו מחויבים – מזינה את ההתנכרות ההדרית.

מערכת היחסים בין החרדים ובין החברה הישראלית מצויה ברגע עדין, שברירי ומסוכן. האסטרטגיה שהובילה את החרדים מהעבר אל הווה (פרק 1) ושעיצבה את עמדותיהם בהווה (פרק 2) לא תוכל לשרוד לנוכח השינויים הגדולים במציאות שבתוכה הקהילה מתקיימת (פרק 3). לפיכך יש חשיבות קריטית למדיניות הציבורית שתנקוט המדינה כלפי החרדים מצד אחד, ולאסטרטגיה החדשה שינקטו החרדים באשר למפגשם עם הסיפור הישראלי בדור הבא.

* * *

הניתוח בשער זה – "החרדים והסיפור הישראלי" – נעזר בין היתר בסקר העמדות המקיף שבחן את התפיסות האזרחיות, הדמוקרטיות והליברליות של החרדים בישראל. בשער הבא מובא הסקר כולו, ובו פירוט נרחב של המכלול ההשקפתי המגוון של הציבור החרדי בנושאים אלו.

שער ב: "יהודית ודמוקרטיה" - העמדה החרדית

פרק 5

המחקר

—

למרות העניין ההולך וגובר במעורבותו של הציבור החרדי בשיח הציבורי בישראל, אין בנמצא די מחקרים שעוסקים ישירות בעמדותיו של ציבור זה כלפי הדמוקרטיה והציונות, שוויון זכויות והיחס לאחר. שאלות הנוגעות ליחסם של החרדים אל המדינה נדונו בעבר בעקיפין, בעיקר בהיבטים התאולוגיים וההגותיים הנוגעים ליחסה של החברה החרדית לציונות ולדמוקרטיה (בראון, 2004). עוד נחקרו ביטויי לאומיות בחברה החרדית המזרחית, אך לא בחברה הליטאית והחסידית (ליאון, 2009, 2015; בראון, 2011, 2016). ככלל, לא התבססו מחקרים אלו על נתונים כמותיים מבוססים, שבכוחם להבהיר את השקפת העולם החרדית כלפי הדמוקרטיה והמדינה וכלפי מעורבותם במרקם האזרחי במדינת ישראל.

מרכז ויטרכי (לשעבר גוטמן) במכון הישראלי לדמוקרטיה עורך מדי שנה בשנה סקרי דעת קהל הכוללים גם מדגם חרדי. בשנת 2016 הגדיל המכון במידה ניכרת את מספר המשתתפים החרדים, והתפיסות הערכיות והחברתיות שעלו ממנו אופיינו כתפיסות בדלניות, אנטי־דמוקרטיות ומפלגות, שאינן מתיישבות עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית (הרמן ואח', 2016). עם זאת בשנים האחרונות קהילות חרדיות שונות בוחנות מחדש, בזהירות, את יחסיהן עם המדינה ועם מוסדותיה בין היתר באקדמיה, בצבא ובשוק העבודה (פרידמן, 1991; קפלן, 2003; זיכרמן וכהנר, 2017). מחקר ייעודי ומקיף שבוחן את עמדות החרדים בסוגיות אלו טרם נערך.

מהמחקרים שנערכו עד כה עולה כי אל אזורותם של רוב החרדים בישראל אפשר להתייחס כאל "אזרחות רזה", אינסטרומנטלית ומינימלית, שבמסגרתה החרדים תורמים במידה מוגבלת ומוכחנת למשק, לכלכלה ולחברה הישראלית, וכמידה מצומצמת אף יותר לשירות הצבאי או האזרחי (מלחי, 2017). בעיני הציבור הרחב החרדים אינם נתפסים כשותפים מלאים באתוס הציוני הקולקטיבי (שהוא בעצמו שנוי במחלוקת), אלא בעיקר כצופים מן הצד הנהנים מיתרונותיה של מדינת הרווחה הישראלית (פרידמן, 1991; ברמן, 2000). ואולם חסר מידע בנוגע לתפיסתם של החרדים עצמם, את המדינה ואת האתוס הציוני, וכן בנוגע ליחסם אל האחר ואל רעיון השוויון האזרחי.

במחקר זה בחנו אפוא בחינה מעמיקה ושיטתית שאלות בדבר התפיסות האזרחיות, הדמוקרטיות והליברליות של החרדים בישראל. בתהליך המחקר נלקחו בחשבון רב־גוניותיה הפנימית של החברה החרדית ומגמות השינוי החברתיות־תרבותיות המתחוללות בה. ראוי לציין כי הסקר בוצע לפני משבר הקורונה, ובזמן כתיבת שורות אלה אנחנו עדיין בהשפעה של המשבר ולכן מוקדם להעריך את השינויים שיחולו בציבור החרדי בעקבותיו.

5.1 תמצאים עיקריים

5.1.1 תמצאים כלליים¹

- תפיסות של גאווה במדינת ישראל והזדהות עימה זוכות לתמיכה בחברה החרדית.
- רוב החרדים גאים בהיותם ישראלים ובו בזמן מפגינים יחס עויין למוסדות המדינה (בית המשפט, הכנסת והמשטרה).
- אף שהחרדים הם קבוצה פריפריאלית מבחינה כלכלית-חברתית, הם מרגישים קבוצה חזקה בחברה הישראלית.
- חרדים כופרים בסמכות המדינה בעניינים שנוגעים לחברה החרדית ושואפים להעביר את הסמכות לרבנים, בעיקר בנושאים של דת ומדינה אך גם בנושאים של כלכלה, חברה וביטחון.
- חרדים אינם דוגלים בערכים של שוויון (כפי שהוא נתפס בחברה דמוקרטית).
- חרדים מעוניינים לשמור על מרחק חברתי משאר האוכלוסייה, כולל חילונים, דתיים לאומים, ערבים ויוצאי ברית המועצות.
- למרות היותם מיעוט בציבור הישראלי, החרדים תובעים שהמדינה וחוקיה יהיו חוקי התורה וההלכה היהודית, שהם בעיניהם הבסיס החוקי המחייב.

1 אלא אם כן מצוין אחרת, כל האמור כאן נכון לחברה החרדית בכללה, גברים ונשים.

5.1.2 מגמות הנובעות

מהתגוונות בתוך

החברה החרדית

- לחרדים מודרנים דעות ציוניות וממלכתיות הרבה יותר מחרדים שתופסים עצמם אולטרה שמרנים. אלה מציגים דעות אנטי-ציוניות ואנטי-ממלכתיות.
- חרדים אולטרה שמרנים מציגים עמדות שוויוניות יותר ולאומיות פחות מחרדים מודרנים, שמפגינים עמדות לאומניות יותר ולא שוויוניות.
- לחרדים וחרדיות שעובדים במקום עבודה מעורב עמדות מתונות יותר ביחס למדינה ולערכים ליברליים.
- חרדים ליטאים בולטים בקו של שמרנות, אנטי-ממלכתיות ואנטי-ציונות והתרחקות משאר החברה הישראלית. מנגד עמדותיהם כלפי ערבים שוויוניות יותר מאלה של חרדים חסידיים ומזרחים.
- חרדים מזרחים מפגינים עמדות ממלכתיות וקרבה גדולה לחלקים השונים בחברה יותר מחרדים מזרמים אחרים, אבל במקביל מפגינים גם יותר עמדות אנטי-שוויוניות כלפי ערבים.
- חרדים חסידיים מפגינים עמדות ביניים ברוב נושאי הסקר, כך שתפיסותיהם ממוקמות בין תפיסותיהם של החרדים המזרחים לליטאים.
- נשים חרדיות מפגינות עמדות אנטי-ציוניות, אנטי-ממלכתיות ואנטי-שוויוניות יותר מגברים חרדים, וגם בולטות בעמדות הריחוק מהאחר הלא-יהודי יחסית אליהם.
- חרדים עם רמות הכנסה גבוהות מהממוצע בחברה החרדית מביעים עמדות פתוחות ומתונות יותר מבעלי רמות הכנסה ממוצעות או נמוכות מהממוצע.

5.2 שיטת המחקר

המחקר הנוכחי הוא סקר רוחב מובנה שנערך בין 4 בנובמבר ל-10 בדצמבר 2019 באמצעות ראיונות טלפוניים שערך מכון הסקרים החרדי "סקר כהלכה". את הסקר תכנן צוות חשיבה ייעודי במכון הישראלי לדמוקרטיה, והוא התבסס על שאלון מקורי שנבנה לצורך המחקר. השאלות נוסחו בקפידה כדי להתאימן לציבור החרדי, ובסך הכול כלל השאלון 40 שאלות, מקצתן מרובות סעיפים. בשל אופיו החלוצי של הסקר והרגישות הרבה בחברה החרדית בנושאים אלה, באחדות מהשאלות הוחלט לנסות יותר מניסוח אחד, בטכניקה המכונה split half, במטרה לבדוק את השפעת הנוסח על תשובות הנסקרים. הנבדקים חולקו אפוא בחלוקה מקרית לשתי קבוצות, ולכל קבוצה הופנתה אותה שאלה בנוסח אחר. הקבוצה הראשונה נשאלה על פי הנוסח המקובל בסקרים מעין אלו, לדוגמה: "עד כמה אתה נותן אמון במערכת X?" ואילו הקבוצה השנייה נשאלה "האם לדעתך מערכת X פועלת באופן הוגן ושוויוני כלפי כל האזרחים במדינת ישראל?". בין שני הנוסחים לא התגלו הבדלים משמעותיים.

5.2.1 המזג

בסקר רואיינו 861 איש ואישה, שהם מדגם מייצג של האוכלוסייה החרדית בישראל בני 18 ומעלה. 51% ממשתתפות הסקר הן נשים. יותר ממחצית (54%) מהמרוואיינים הם צעירים בני 18-34, בהתאם להתפלגות הגילים בחברה החרדית, כמו שעולה משנתון החברה החרדית בישראל (מלאך וכהנר, 2020). התפלגות הזרמים בסקר (לפי ההגדרה העצמית של המרוואיינים) תואמת את מבנה החברה החרדית ומתחלקת לשלושה: 33% מהמשתתפים שייכים לזרם החסידי, 32% לזרם הליטאי ו-31.5% לזרם המזרחי (ספרדים).

בעקבות הסקר של כהנר (2020), שבו קוטלגו החרדים על בסיס יחסם אל המודרניות, גם בסקר זה התבקשו המשתתפות והמשתתפים לדרג את עצמם על הרצף שמרני-מודרני באמצעות השאלה: "כיצד היית מדרג/ת את עצמך על הסולם שבין 'שמרנית מאוד' ו'מודרנית מאוד', כאשר אחת הוא 'שמרנית מאוד' וחמש – 'מודרנית מאוד'". בניית הסופי של הסקר צירפנו את שתי

הקטגוריות האחרונות לקטגוריה אחת (4 = מודרני, ו-5 = מודרני מאוד) בשל קוטגן. כך חולקו המשיבים במדגם לארבע קבוצות: (1) חרדיות וחרדים שמרנים מאוד (40%) (להלן: אולטרה שמרנים); (2) חרדיות וחרדים שמרנים (27%); (3) חרדיות וחרדים עם נגיעות מודרניות (23%); ו(4) חרדיות וחרדים מודרנים מודרנים מאוד (10%).

מבחינה כלכלית דיווחו מחצית (50%) מהמשיבים והמשיבות שהכנסתם המשפחתית נמוכה מההכנסה הממוצעת למשפחה חרדית, ורבע מהם (25%) דיווחו שהכנסתם נמוכה בהרבה מההכנסה החרדית הממוצעת. 17% מהמשתתפים והמשתתפות דיווחו על רמת הכנסה ממוצעת, וכמעט רבע מהם (22%) דיווחו על רמת הכנסה גבוהה מהממוצע בחברה החרדית. כעשירית מהמשתתפים והמשתתפות (11%) סירבו לענות על שאלה זו. ממצאים אלו תואמים את הנתונים הידועים לנו על הכנסה בחברה החרדית (מלאך וכהנר, 2020).

67% ממשיבי הסקר הגברים דיווחו כי למדו בכולל אחרי גיל 20, ו-8% מהגברים דיווחו כי הם בעלי תואר ראשון לפחות, שיעור הדומה למשיבים הגברים החרדים בסקר החברתי של הלמ"ס. 36% מהנשים שהשיבו לסקר היו בעלות השכלה על-תיכונית ו-14% בעלות תואר ראשון. ממצא זה משקף את ההשכלה הממוצעת בקרב נשים חרדיות (מלאך וכהנר, 2020).

מקרב הגברים 42% מהמשיבים הם אברכים שעיסוקם העיקרי לימוד תורה, 18% משלבים עבודה ולימוד, 16% עובדים בעבודה תורנית, ו-19% עובדים בעבודה שאינה תורנית. מתוך כלל המשיבים העובדים² (גברים ונשים) יותר ממחצית (58%) דיווחו שהם עובדים ועובדות בסביבת עבודה חרדית בלבד, 34% דיווחו כי הם עובדים ועובדות בסביבת עבודה מעורבת (עם חרדים ועם לא-חרדים), ו-9% עובדים ועובדות בסביבת עבודה שאינה חרדית.

הממצאים נותחו על פי כמה מאפיינים של החברה החרדית. עבור כל שאלה בסקר יוצגו פילוחים על פי המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים שבהם יש הבדלים משמעותיים. אחד ההבדלים הגדולים שנמצאו היה התפלגות התשובות לפי הרצף

2 פילוח העובדים לא כלל אברכים שלומדים או שלומדים וגם עובדים, גברים ונשים בפנסיה ומובטלים ומי שענו "אחר" על שאלה זו.

שמרנות-מודרניות של המשיבים והמשיבות (אולטרה שמרנית, שמרנית, נגיעות מודרניות ומודרנית/ת). לצד משתנה זה ניתחנו את התפלגות התשובות על פי ארבעה משתנים: זרם (חסיד, מזרחי וליטאי), מגדר, רמת הכנסה (מעל הממוצע, ממוצעת ומתחת לממוצע) וסביבת עבודה (חרדית, מעורבת וחילונית). מצאנו קשר בין כמה מהמשתנים הסוציו-דמוגרפיים ובין עצמם. כך למשל נמצא קשר בין יציאה למקום עבודה שאינו רק לחרדים (סביבת עבודה מעורבת או חילונית) ובין מקומו של המשיב או המשיבה על הרצף שמרנות-מודרניות. עם זאת, מכיוון שאין מדובר בחפיפה מלאה, יש הצדקה לברוק בנפרד את כל המשתנים.

להלן כמה דוגמאות לקשר בין משתנים סוציו-דמוגרפיים: נמצא קשר בין השתייכות לזרם ומידת השמרנות, כך שכמחצית (49%) מהמשיבות והמשיבים החסידים הצהירו על עצמם שהם אולטרה שמרנים, לעומת 41% מהמשיבות והמשיבים הליטאים ו-30% מהמזרחים. בדומה נמצא קשר בין רמת הכנסה ומידת השמרנות. כשליש (31%) מהחרדיות והחרדים האולטרה שמרנים היו מתחת להכנסה הממוצעת לעומת 16% מהחרדיות והחרדים המודרנים. בהתאמה, רק 7% מהחרדיות והחרדים האולטרה שמרנים היו בעלי הכנסה גבוהה מהממוצע לעומת 23% מקרב החרדיות והחרדים המודרנים, שהיו בעלי הכנסה גבוהה מהממוצע. הניתוח שנערך הוא ניתוח תיאורי (descriptive statistics), עם זאת חשוב לזכור שלא נערכו ניתוחים דו-משתניים לבחינת הקשר בין המשתנים.

כדי להזכיר שחצי מהמדגם הוא נשים, שולבו מפעם לפעם מילים בלשון נקבה (למשל משיבות, חרדיות, משתתפות). כאשר מדובר בפילוח על בסיס מגדר – השתמשנו במושגים "נשים" ו"גברים".

בשער זה מובאים הנתונים ללא השוואה לנתוני מדד הדמוקרטיה של החברה הישראלית הכללית ולמגמות בחברה החרדית במשך השנים. ניתוח זה ייעשה בשער הבא. השאלות קובצו לאשכולות וכל פרק מייצג אשכול נפרד.

פרק 6

החרדים והמדינה: אידאולוגיה ופרקטיקה

—

יחסם של החרדיות והחרדים למדינה נבחן הן בהקשר של היחס האידאולוגי והן בהקשר של היחס הפרקטי, והוא מובא כאן בחלוקה לשלושה סעיפים: שייכות למדינה והזדהות עימה (תת־פרק 6.1), יחס אל הימים הלאומיים (תת־פרק 6.2) ויחס אל מוסדות המדינה (תת־פרק 6.3).

בהקשר של היחס למדינה עלו כמה נושאים: הזדהות עם המדינה ובעייתיה, גאווה להיות ישראלי, ישראל כמקום מגורים לאדם חרדי, קיום אורח חיים

6.1

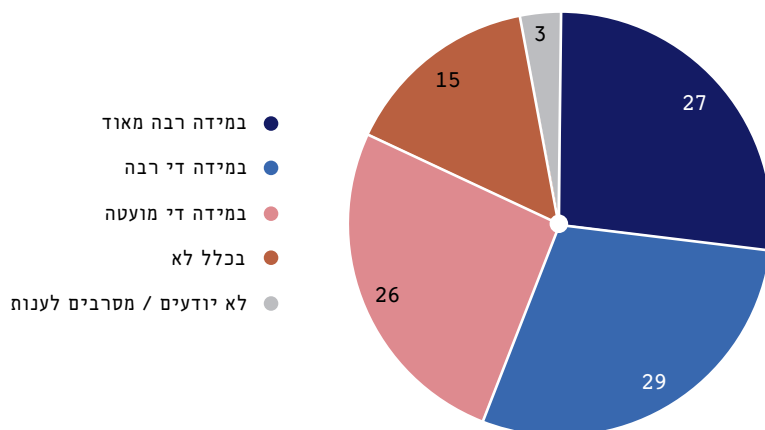
שייכות למדינה והזדהות עימה

חרדי במדינת ישראל, ועמדות כלפי הציונות.

6.1.1 הזדהות עם המדינה ובעיותיה

במרכז הסקר עמדה תחושת השייכות של הציבור החרדי למדינת ישראל. אחת השאלות העיקריות שבעזרתן אפשר להעריך תחושת שייכות היא "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ובעיותיה?". מצאנו כי יותר ממחצית הנשאלות והנשאלים (56%) דיווחו כי הם מרגישים שייכות למדינה במידה רבה מאוד ובמידה די רבה (תרשים 1).

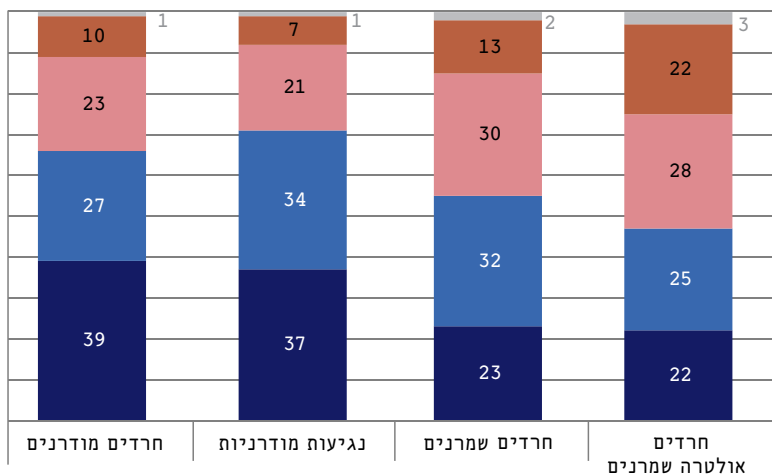
תרשים 1
"באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ובעיותיה?" (ב-%, כלל המדגם)

בחינה של התפלגות התשובות לשאלה זו על פי הרצף שמרנות-מודרניות בקהילה החרדית העלתה תמונה מורכבת יותר. רק 47% מהחרדים האולטרה שמרנים דיווחו כי הם חשים שייכות למדינה (במידה רבה מאוד ובמידה די רבה), לעומת 55% מהחרדים השמרנים, 71% מהחרדים בעלי נגיעות מודרניות ו-66% מהחרדים המודרנים, כפי שניתן לראות בתרשים 2.

תרשים 2

"באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל"
 (ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

■ במידה רבה מאוד ■ במידה רבה ■ במידה די רבה ■ במידה די מועטה
 ■ בכלל לא / לא יודעים / מסרבים לענות

פילוח תחושת השייכות לפי זרם, כפי שניתן לראות בלוח 1 להלן, מלמד כי מתוך הזרמים בחברה החרדית החרדים המשתייכים לזרם המזרחי חשים את השייכות הגבוהה ביותר למדינה (60%). אחריהם ניצב הציבור החסידי, ש-56% ממנו חשים שייכות למדינה במידה רבה או די רבה. תחושת השייכות הנמוכה ביותר קיימת בזרם הליטאי, שרק 49% ממנו חשים שייכות במידה רבה או די רבה למדינת ישראל (כלומר, בין הזרם המזרחי לזרם הליטאי יש פער של 11%).

פילוח המדגם לפי רמות הכנסה מעלה כי יחס ישיר בין רמת ההכנסה לרמת תחושת השייכות למדינה: 65% מאלו המרוויחים מעל הממוצע מרגישים שייכות

למדינה במידה רבה ודי רבה, לעומת 54% מאלו המרוויחים כמו הממוצע ו-54% מאלו המרוויחים מתחת לממוצע (ראו לוח 1).³

עוד ממצא מעניין עולה מפילוח הנתונים לפי סביבת העבודה. שלושה רבעים (75%) מהעובדים והעובדות בסביבת עבודה חילונית דיווחו על תחושת שייכות גבוהה או די גבוהה למדינת ישראל, לעומת 59.5% מאלו העובדים בסביבת עבודה מעורבת ופחות ממחצית (48%) מהעובדים בסביבה שהיא חרדית בלבד (הפער בין העובדים והעובדות בסביבה חרדית לעובדים ועובדות בסביבה חילונית הוא אפוא 27% (ראו לוח 1)).

לוח 1

"באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל
ובעיותיה?" (ב-%, לפי זרם, רמת הכנסה וסביבת עבודה)

לא יודע/ת	במידה די מעטה ובכלל לא	במידה רבה ודי רבה	
			זרם
2	42	56	חסידי
4	47	49	ליטאי
1	39	60	מזרחי
			רמת ההכנסה
1	34	65	מעל ההכנסה הממוצעת למשפחה חרדית
0	46	54	בהתאם להכנסה הממוצעת למשפחה חרדית

3 מאחר שכאמור נמצא מתאם גבוה בין רמת ההכנסה ובין הקטגוריות שעל הרצף שמרנות-מודרניות, ייתכן שההבדלים בנוגע להכנסה נובעים מההבדלים בין קבוצות החרדים שעל הרצף.

לא יודע/ת	במידה די מעטה ובכלל לא	במידה רבה ודי רבה	
3	43	54	מתחת להכנסה הממוצעת למשפחה חרדית
			סביבת עבודה
3	49	48	חרדית
0	40	60	מעורבת
2	23	75	חילונית

*בלוח זה קיבצנו לקבוצה אחת את התשובות "במידה רבה" ו"במידה די רבה", ואת "במידה די מועטה" ו"בכלל לא" לקבוצה שנייה כדי לקבל תמונה בהירה יותר.

מהסקר עולה עוד שגאוותו של הציבור החרדי במדינה רבה יותר מתחושת השייכות שלו.

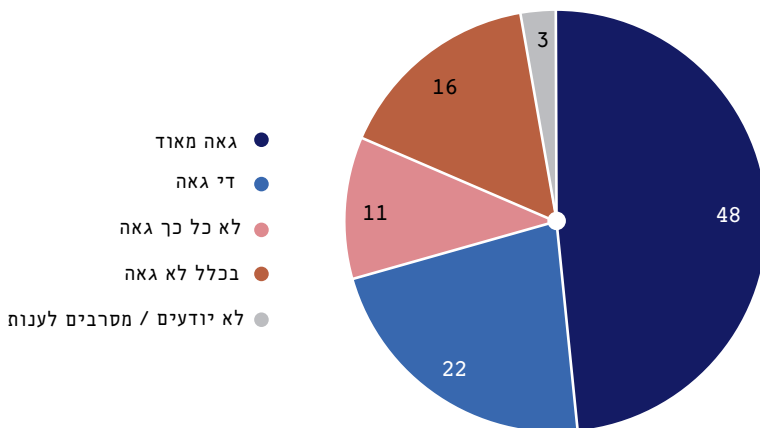
הנבדקות והנבדקים נשאלו עד כמה הם גאים

בהיותם ישראלים. כמעט מחצית מהנשאלים (48%) ענו כי הם גאים מאוד, ועוד 22% ענו כי הם די גאים, כך שבסך הכול ענו 70% מהחרדיות והחרדים כי הם גאים בהיותם ישראלים. לעומת זאת רק 27% ענו כי לא כל כך גאים או בכלל לא גאים להיות ישראלים (ראו תרשים 3).

6.1.2 גאווה להיות ישראלים

3 תרשים

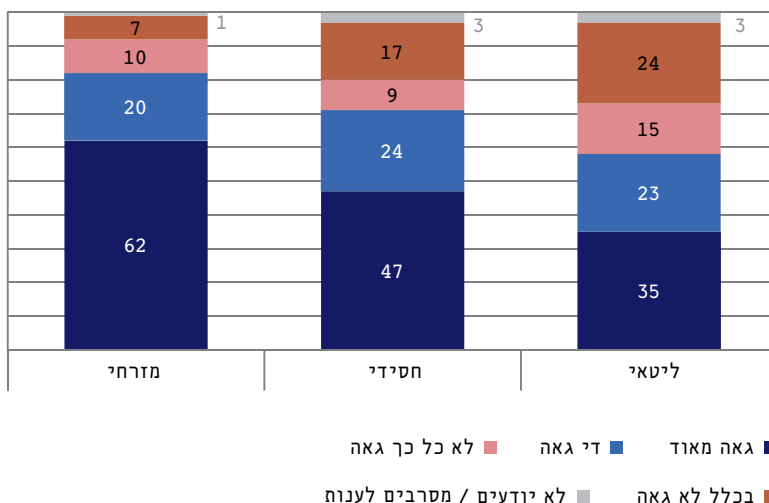
**"עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת?"
(ב-%, כלל המדגם)**

גם מידת הגאווה בהיותם ישראלים וישראליות נמצאה קשורה להשתייכות לזרם מסוים בתוך החברה החרדית. בזרם המזרחי נמצא השיעור הגבוה ביותר של גאווה על היותם ישראלים וישראליות (82% גאים מאוד או די גאים במדינה). לעומת זאת, רק 71% מהמשתייכים לזרם החסידי ו-58% המשתייכים לזרם הליטאי דיווחו כי הם גאים מאוד או די גאים להיות ישראלים או ישראליות (ראו תרשים 4). ייתכן שהבדלים אלו קשורים להיותה של החרדיות המזרחית "רכה" וגמישה יותר מהחרדיות החסידית והחרדיות הליטאית, וככזאת ייתכן שהם חשים שייכים יותר לחברה הישראלית ופחות מסוגרים בתוך עצמם (ליאון, 2009, 2015). המאבקים האידאולוגיים המרים שהיו מנת חלקם של היהודים באירופה פסחו כמעט לגמרי על הקהילות הדתיות שחיו בארצות המזרח, וכתוצאה מכך היהדות המזרחית מתאפיינת בגישה פרקטית ונינוחה כלפי הדת ובתפיסת הדתיות כרצף שניתן לנוע עליו, בניגוד לתפיסה הדיכוטומית והנוקשה המאפיינת את יהדות אשכנז. מכיוון שכך גם ההתנגדות האידאולוגית לציונות לא קנתה לה שביתה

בעולם החרדי המזרחי. עוד ייתכן כי רבים מהחרדים המזרחים הם "מתחזקים", שהחלו כמסורתיים וציונים, ובתהליך ההתחזקות הרתית שלהם כנראה לא אימצו את הרכיבים האנטי-ציוניים של החרדיות.

4 תרשים
"עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת?"
(ב-%, לפי זרם)

בפילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות נמצא, לא במפתיע, ששיעור החרדים עם נגיעות מודרניות והחרדים המודרנים המצהירים שהם גאים מאוד או די גאים להיות ישראלים וישראליות גבוה למדי ועומד על 81% ו-77% בהתאמה (לוח 2). שיעור הגאים בהיותם ישראלים וישראליות מקרב החרדים השמרנים הוא 73%, ואילו שיעור החרדים האולטרה שמרנים שדיווחו על תחושת גאווה בהיותם ישראלים וישראליות הוא 62% (גאים מאוד או די גאים). בשאלה זו ניכר הבדל בין נשים לגברים. 78% מהנשים דיווחו על תחושת גאווה בהיותן ישראליות (גאות מאוד או די גאות), לעומת 64% מהגברים (ראו לוח 2).

לוח 2
"עד כמה את/ה גאה בהיותך ישראלי/ת"
(ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות ומגדר)

לא יודע/ת מסרב/ת לענות	בכלל לא גאה	לא כל כך גאה	די גאה	גאה מאוד	
					רמת דתיות
2	23	12	22	40	אולטרה שמרנית
2	14	11	23	50	שמרנית
3	8	8	21	60	נגיעות מודרניות
2	10	11	25	52	מודרנית
					מגדר
4	11	8	23	54	נשים
2	20	14	21	43	גברים

6.1.3 ישראל כמקום מגורים לאדם חרדי

כדי לבחון את ההיבטים המעשיים יותר של העמדות החרדיות כלפי המדינה שאלנו עד כמה הציבור החרדי רואה במדינת ישראל מקום מגורים ראוי לאדם חרדי. הנסקרות והנסקרים נשאלו כך: "עם איזו משתי הדעות את/ה מסכימ/ה יותר: ישראל היא מקום מגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי, או: סביבה חרדית בחו"ל היא מקום המגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי?"

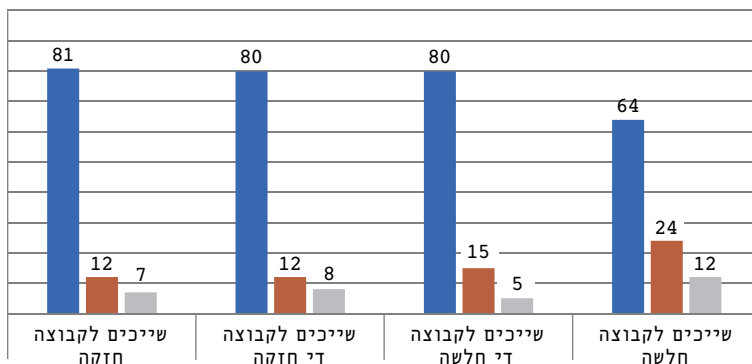
העמדות בשאלה הזאת היו חדי־משמעיות: 79% ענו כי לדעתם ישראל היא מקום המגורים הטוב ביותר לאדם החרדי, לעומת 14% שסברו שמגורים בחו"ל עדיפים. פילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות מראה כי העמדות משתנות מעט בהתאם לרמת השמרנות, אך עדיין רוב הנשאלות והנשאלים הזדהו עם העמדה הראשונה (חרדים אולטרה שמרנים – 76%, חרדים שמרנים – 80%, חרדים עם נגיעות מודרניות – 81%, וחרדים מודרנים – 82%). פילוח לפי זרמים העלה כי ההזדהות הגורפת ביותר עם הדעה הראשונה קיימת בזרם המזרחי, בשיעור של 85%. עם

זאת גם בזרמים האחרים הזדהו רוב הנשאלות והנשאלים עם הדעה כי ישראל היא מקום המגורים הטוב ביותר לאדם חרדי (75% מהליטאים ומהחסידים).

את פילוח התשובות בשאלה בחנו גם על פי תחושת השייכות של הנבדקות והנבדקים לקבוצה חברתית חלשה או חזקה (פילוח מלא של שאלה זו מוצג בתת-פרק 7.1.3). נמצא כי 81% מהנבדקים שמרגישים חלק מקבוצה חזקה ענו שישראל היא מקום הטוב ביותר לחרדי לחיות בו, לעומת 64% מהנבדקים החשים שייכים לקבוצה חלשה (תרשים 5).

תרשים 5

"עם איזו משתי הדעות את/ה מסכימ/ה יותר: ישראל היא מקום מגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי, או: סביבה חרדית בחו"ל היא מקום המגורים הטוב ביותר עבור אדם חרדי?" (ב-%, לפי תחושת השייכות לקבוצה - חזקה או חלשה)

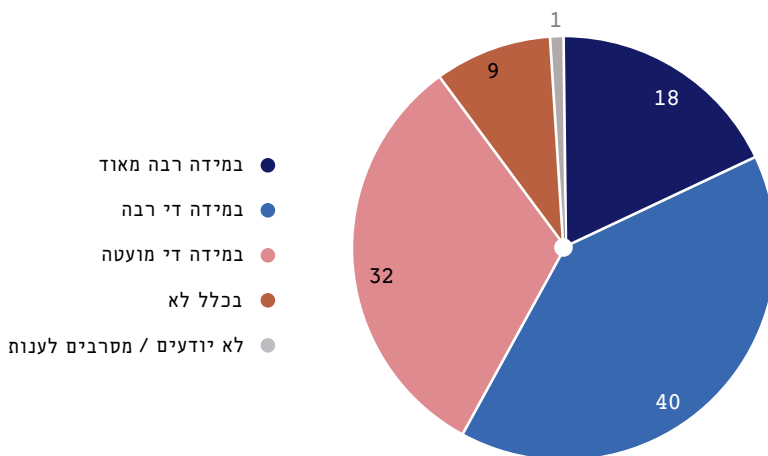

- ישראל היא המקום הטוב ביותר עבור אדם חרדי לחיות בו
- סביבה חרדית בחו"ל היא המקום הטוב ביותר עבור אדם חרדי לחיות בו
- לא יודעים / מסרבים לענות

מהסקר עולה אפוא כי רוב החרדיות והחרדים סבורים שמדינת ישראל היא מקום המגורים העדיף לחרדים. אך האם הם חשים שמדינת ישראל מציבה לפנייהם מכשולים או מקשה עליהם לקיים אורח חיים חרדי לפי בחירתם? שאלה זו הועלתה בעיקר על רקע הטענה הנפוצה בקרב חרדים שבמדינת ישראל יש אפליה כלפי המגזר החרדי.

6.1.4 קיום אורח חיים חרדי במדינת ישראל
 כדי לבחון עד כמה החרדים מזדהים עם טענה זו שאלנו "באיזו מידה מאפשרת לך מדינת ישראל לשמור על אורח חיים חרדי?". הרוב (58%) ענו כי הם חשים שהמדינה מאפשרת זאת במידה די רבה (40%) או במידה רבה מאוד (18%), כלומר רוב הנבדקות והנבדקים אמרו שהמדינה אינה מקשה עליהם לקיים את אורח חייהם (תרשים 6).

תרשים 6
 "באיזו מידה מאפשרת לך מדינת ישראל לשמור על אורח חיים חרדי?" (ב-%, כלל המדגם)

לכאורה נראה כי זו שאלה פרקטית שאינה קשורה לזרמים ולקבוצות בתוך הציבור החרדי, ואולם פילוח הנתונים לפי זרמים העלה כי קיימים הבדלים גם בשאלה זו. 66% מהחרדיות והחרדים בזרם המזרחי דיווחו כי הם מרגישים שהמדינה מאפשרת להם לשמור על אורחות חייהם במידה די רבה ובמידה רבה מאוד, לעומת 55% בזרם החסידי ו-53% בזרם הליטאי. מהפער בתחושה בין הזרמים עולה שהזרם המזרחי חווה את ההתנגדות הפחותה ביותר לאורח חייו, לעומת הזרם החסידי והזרם הליטאי שביניהם אין הבדל ניכר.

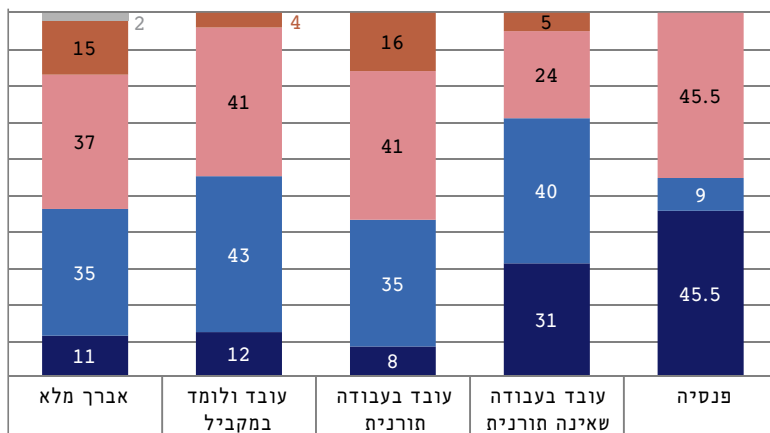
לעומת 64% מהנשים שחשו שמדינת ישראל מאפשרת להן לשמור על אורח חיים חרדי במידה די רבה ובמידה רבה מאוד, רק 53% מהגברים חשו כך. נראה כי הגברים החרדים, שרבים מהם לומדים תורה ולא מתגייסים לצבא, חשים שאורח חייהם מתנגש בזה של המדינה יותר מהנשים.

כדי לאשש טענה זו בדקנו אם תחום עיסוקם של גברים משפיע על מידת הסכמתם עם האפשרות לקיים אורח חיים חרדי במדינה (תרשים 7). מפילוח הנתונים עולה כי בקרב גברים אברכים רק 46% חשים במידה די רבה או במידה רבה מאוד שאפשר לקיים אורח חיים חרדי במדינה, לעומת 55% מהגברים החרדים שעובדים ולומדים במקביל שסבורים כך. בדומה, רק 42% מהגברים העובדים בעבודה תורנית לעומת 71% מהגברים העובדים בעבודה שאינה תורנית חשים שמדינת ישראל מאפשרת לקיים אורח חיים חרדי. מהשוואת נתונים אלו עולה שיש קשר בין אורח החיים הפרטי של החרדי ובין תחושתו בנוגע לאפשרות הקיום של אורח חייו במדינה. כך נמצא כי ככל שאדם מעורה יותר בחברה ועובד בעבודה שאינה תורנית, כך הוא חש במידה רבה יותר שמדינת ישראל מאפשרת לו לקיים אורח חיים חרדי.

תרשים 7

"באיזו מידה מאפשרת לך מדינת ישראל לשמור על אורח חיים חרדי?" (ב-%, גברים לפי עיסוק)

■ במידה רבה מאוד
 ■ במידה די רבה
 ■ במידה די מועטה
■ בכלל לא
 ■ לא יודעים / מסרבים לענות

לסיום החלק העוסק בשייכות למדינה והזדהות עימה החלטנו לשאול את הנסקרים והנסקרים ישירות על תחושותיהם כלפי הציונות בניסוח

6.1.5 עמדות כלפי הציונות

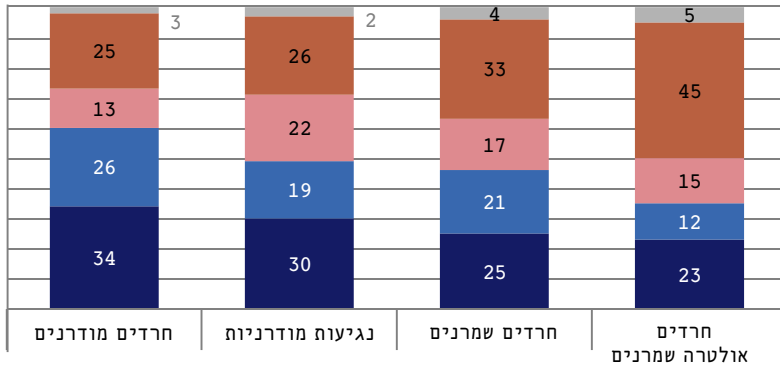
הבא: "האם את/ה מסכימ/ה או לא מסכימ/ה לכך שהתנועה הציונית שהביאה להקמתה של מדינת ישראל היא התערבות של יד ההשגחה האלוקית שנועדה להחזיר את העם היהודי למולדתו?". מצאנו כי מעט יותר ממחצית מהם (52.5%) שללו עמדה זו ו-44% מהם נטו להסכים עימה (מסכימ/ה מאוד ודי מסכימ/ה). עמדה זו היא למעשה ליבה ועיקרה של תנועת הציונות הדתית, הרואה במדינת ישראל אתחלתא דגאולה, ורחוקה מאוד מהשקפתו הקלסית של הזרם החרדי,

שרואה בציונות תנועה חילונית שאינה עולה בקנה אחד עם דרכי היהדות. על כן מפתיע לראות שכמעט מחצית מהנסקרים הסכימו עם עמדה זו.

כשערכנו פילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות, מצאנו כי קיים פער בולט בין החרדיות והחרדים האולטרה שמרנים, שרק 44% מהם הסכימו עם עמדה זו, ובין החרדיות והחרדים המודרנים, ש-60% מהם הסכימו עימה (ראו תרשים 8). הבדלים משמעותיים נוספים התגלו בפילוח לפי זרמים. בהתאם למגמה המסתמנת מהשאלות הקודמות ענו 53% מהזרם המזרחי כי הם מסכימים עם עמדה זו, בהשוואה ל-43% מהחסידים ו-33% מהליטאים. שוב נראה כי הזרם המזרחי מפגין עמדות ציוניות ותאולוגיות קרובות יותר לציונות הדתית בהשוואה לעמדותיהם של הזרמים החסידי והליטאי.

תרשים 8

"התנועה הציונית שהביאה להקמתה של מדינת ישראל היא התערבות השגחה אלוקית" (ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

■ מסכימים מאוד   ■ די מסכימים   ■ לא כל כך מסכימים
 ■ בכלל לא מסכימים   ■ לא יודעים / מסרבים לענות

6.1.6 שייכות למדינה והזדהות עימה - סיכום

לסיכום נראה כי למרות הפערים שהתגלו בפילוח על פי הרצף שמרניות-מודרניות, זרמים ומגדר, עמדותיהם של החרדים כלפי מדינת ישראל חיוביות למדי למרות הקונפליקטים שיש בינם ובין המדינה והציבור הכללי בארץ. עם זאת נראה כי קיימים הבדלים ניכרים בין עמדותיהם המעשיות של החרדים כלפי המדינה (כגון ראייתה כמקום מגורים מועדף) ובין עמדותיהם האידאולוגיות ואפילו הרגשיות (כגון תחושת שייכות), ושהאחרונות לאו דווקא משפיעות על הראשונות ולהפך. השפעה כזאת, כאשר היא קיימת, מצויה בעיקר בקרב הציבור החרדי המודרני יותר (לניתוח מעמיק יותר על הקשר בין ההצהרות האידאולוגיות ובין הפרקטיקה ראו לוח 1).

6.2 יחסה של החברה החרדית לימים הלאומיים

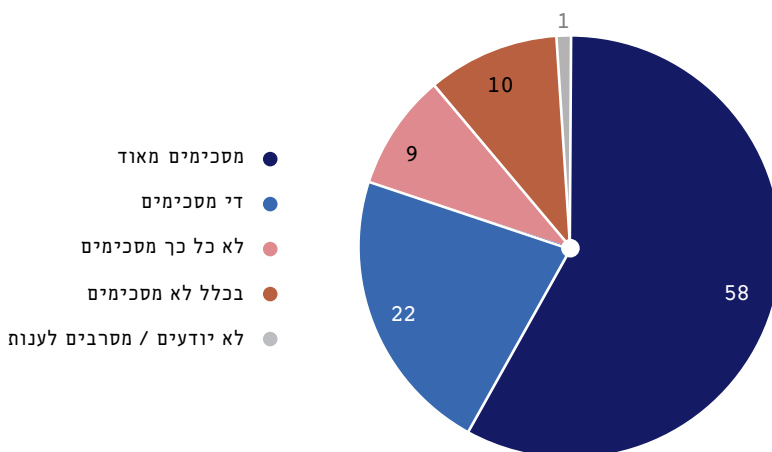
תחושותיהם של אזרחים כלפי הימים הלאומיים במדינה הן מדרר למידת הזדהותם עימה ולתחושת שותפות הגורל. לכן בחרנו לשאול את הנסקרות והנסקרים החרדים כיצד הם מרגישים בנוגע לימים הלאומיים בישראל. במובן מסוים התשובות לשאלה זו משקפות את רמת ההזדהות של הציבור החרדי עם המדינה בצורה עמוקה יותר משאלות אחרות, שכן השאלה אינה מתעמתת עם ההבדלים האידאולוגיים ואינה דורשת לענות תשובות ישירות שתואמות את הלכי הרוח בציבור, אלא מבררת בעקיפין וברמז את רמות החיבור הזהותי. שאלות עקיפות, שאינן מעמתות את הנשאל עם השקפותיו ואינן יוצרות אצלו מתח אידאולוגי, מאפשרות לו לענות בכנות רבה יותר. בהקשר זה שאלנו מה היחס אל יום הזיכרון לחללי צה"ל, ליום השואה וליום העצמאות.

6.2.1 היחס ליום הזיכרון לחללי צה"ל

מהסקר עולה כי היום הלאומי הזוכה להזדהות הגורפת ביותר בציבור החרדי הוא יום הזיכרון לחללי צה"ל, למרות ריחוקם האידאולוגי של החרדים משירות בצבא. בתשובה לשאלה: "באיזו מידה את/ה מסכימ/ה עם המשפט: 'ביום הזיכרון לחללי צה"ל שקבעה המדינה אני מרגיש/ה חלק מהציבור

המתאבל על הנופלים?" ענו 79.5% מהנשאלות והנשאלים כי הם מסכימים מאוד או די מסכימים עם המשפט וכי הם מרגישים חלק מציבור המתאבלים (ראו תרשים 9).

תרשים 9
"ביום הזיכרון לחללי צה"ל שקבעה המדינה אני מרגיש/ה חלק מציבור המתאבל על הנופלים"
 (ב-%, כלל המדגם)

מפילוח הנתונים על פי סביבת עבודה עולה כי שיעור ההזדהות עם יום הזיכרון בקרב החרדיות והחרדים העובדים בסביבה חילונית גבוה ביותר (91% ענו שהם מסכימים מאוד או די מסכימים עם האמירה), לעומת 88% מהעובדות והעובדים בסביבה מעורבת ו-77% בקרב העובדות והעובדים בסביבת עבודה חרדית בלבד. עוד נמצא הבדל בין הקטגוריות על הרצף שמרנות-מודרניות: החרדים האולטרה שמרנים מרגישים פחות שהם חלק מציבור המתאבל ביום הזיכרון (73% ענו שהם מסכימים מאוד ודי מסכימים עם האמירה) בהשוואה לחרדים השמרנים (84%), לחרדים עם נגיעות מודרניות (85%) ולחרדים המודרנים (85%).

ההתפלגות לפי זרמים מצביעה על מגמה דומה לזו שהצטיירה בשאלות בתת-הפרק הקודם: שיעור גבוה יותר של חרדיות וחרדים מהזרם המזרחי מסכימים מאוד ודי מסכימים עם המשפט על הזדהות עם יום הזיכרון לחללי צה"ל (86%) בהשוואה לחסידים (75%) ובמידה ניכרת יותר מהליטאים (67%). בפילוח המגדרי נמצא כי נשים חרדיות חשות במידה רבה יותר מגברים חרדים שהן חלק מהציבור המתאבל, 82% מסכימות מאוד או די מסכימות עם האמירה, בהשוואה ל-78% מהגברים (לוח 3).

לוח 3

"ביום הזיכרון לחללי צה"ל שקבעה המדינה אני מרגיש/ה חלק מהציבור המתאבל על הנופלים" (ב-%, לפי זרם, הרצף שמרנות-מודרניות, מגדר וסביבת העבודה)

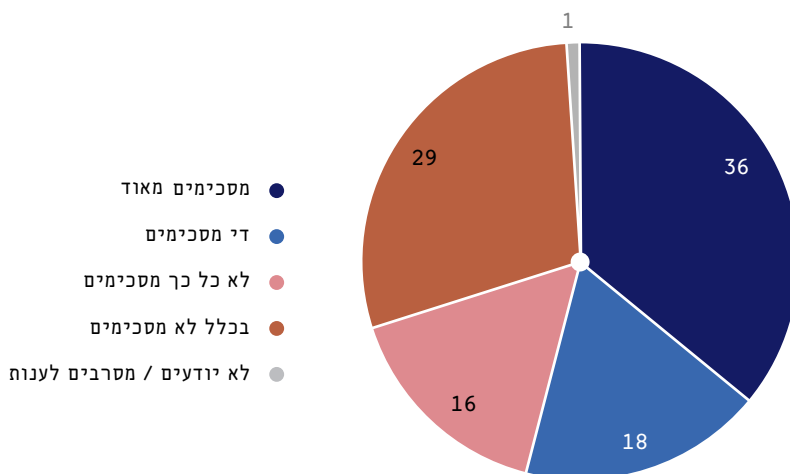
מסכימ/ה די מסכימ/ה לא כל כך בכלל לא לא יודע/ת	מסכימ/ה	מסכימ/ה	מסכימ/ה	מסכימ/ה מאוד	
					זרם
0	8	7	26	59	חסידי
0	18	15	23	44	ליטאי
0	6	8	19	67	מזרחי
					הרצף שמרנות-מודרניות
0	17	10	23	50	אולטרה שמרנ/ית
0	8	9	23	61	שמרנ/ית
1	4	10	19	66	נגיעות מודרניות
0	6	9	20	65	מודרני/ת
					מגדר
0	8	10	21	61	נשים
1	12	9	23	55	גברים

מסכימ/ה די מסכימ/ה לא כל כך בכלל לא לא יודע/ת					מסכימ/ה מאוד	מסכימ/ה מסכימ/ה מסרב/ת לענות	מסכימ/ה
							סביבת עבודה
							חרדית
							מעורבת
							חילונית
1	13	10	26	51			
1	4	7	20	68			
0	5	5	21	71			

6.2.2 היחס ליום השואה
 כששאלנו "באיזו מידה את/ה מסכימ/ה עם המשפט: 'יום השואה הוא יום זיכרון חשוב בעיניי?'" נטו המשיבות והמשיבים להסכים פחות משהסכימו עם התשובות לשאלה על יום הזיכרון לחללי צה"ל. עם זאת, יותר ממחציתם (52%) ענו כי הם מסכימים מאוד או די מסכימים עם אמירה זו (ראו תרשים 10).

תרשים 10
"יום השואה הוא יום זיכרון חשוב בעיניי"
 (ב-%, כלל המדגם)

ההבדל הגדול ביותר בהקשר זה עולה מפילוח לפי זרמים: הזרם שבו נצפתה רמת ההסכמה הגבוהה ביותר הוא הזרם המזרחי, שבו 72% ענו כי הם מסכימים מאוד או די מסכימים עם אמירה זו. לעומת זאת רק 48% מהחסידים ו-41% מהליטאים הסכימו מאוד או די הסכימו עם אמירה זו. כלומר בכל הנוגע ליחס ליום השואה קיים פער גדול מאוד (31 נקודות אחוז) בין חרדיות וחרדים מהזרם המזרחי ובין אלה מהזרם הליטאי. פער זה עשוי להפתיע שכן חרדים מהזרם המזרחי לא חוו את מוראות השואה באותה מידה כמו אחיהם האשכנזים. אולם עד כה ראינו כי חרדים מהזרם המזרחי מפגינים עמדות ציוניות יותר ומשתלבות יותר בחברה הישראלית משאר הזרמים בחברה החרדית.

פער גדול נצפה גם בפילוח לפי סביבת עבודה. כ-74% מהחרדיות והחרדים העובדים בסביבה חילונית הסכימו מאוד או די הסכימו עם האמירה שזה יום חשוב, לעומת כ-62% מהעובדות והעובדים בסביבה מעורבת וכ-45% מהעובדות

ועובדים בסביבה חרדית בלבד. פילוח הנתונים על פי הרצף שמרנות-מודרניות העלה כי רק 44% מהחרדים האולטרה שמרנים חשו שזה יום זיכרון חשוב (הסכימו מאוד ודי הסכימו), לעומת 57.5% מהחרדים השמרנים, 62% מהחרדים עם נגיעות מודרניות ו-67% מהחרדים המודרנים.

מהניתוח עולה אפוא שיום השואה מעורר יחס מורכב בחברה החרדית, וכי הפערים בין הזרמים גדולים מאוד. ההסבר קשור באופיו של יום השואה כיום ציוני מאוד. יום השואה חל בחודש ניסן – החודש שלפי המסורת היהודית אין לנהוג בו מנהגי אבלות, והתאריך נקבע בהתייחס ליום שבו פרץ מרד גטו ורשה, מרד חילוני באופיו. יום השואה גם מדגיש את חשיבות הגבורה והמרד בנאצים, בניגוד לתפיסה החרדית, שמדגישה את המוות על קידוש השם. זאת ועוד, אצל החרדים מקובל לציין את יום השואה בעשרה בטבת, שנחשב כיום הקדיש הכללי על כל קורבנות האנטישמיות והרדיפות כמשך הדורות, כלומר לזיכרון השואה יש לחרדים יום חלופי, ולכן ייתכן כי הציבור החרדי אינו מזדהה עם היום הלאומי.

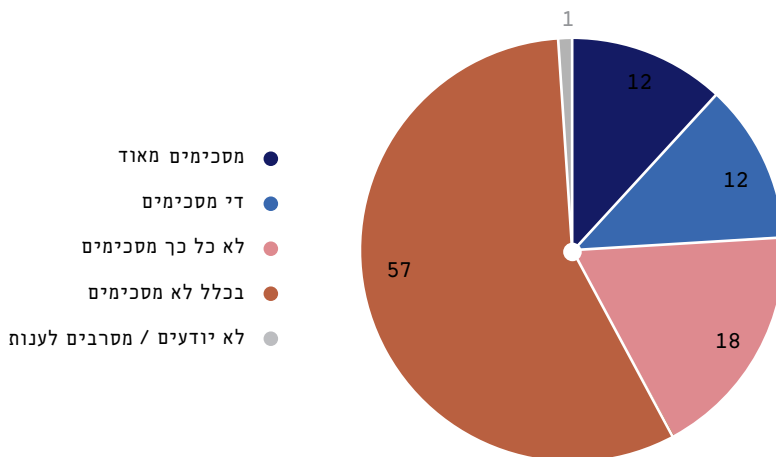
ממצאי הסקר עולה כי יום העצמאות הוא היום המעורר את אינחת הרבה ביותר בציבור החרדי. בתשובה לשאלה "האם את/ה מסכימ/ה עם

6.2.3 היחס ליום העצמאות

המשפט: "יום העצמאות הוא יום חגיגי?", ענו 75% מהמשיבים שאינם רואים בו יום חגיגי (לא מסכימ/ה ולא מסכימ/ה כלל) ורק 24% ראו בו יום חגיגי (די מסכימ/ה ומסכימ/ה מאוד) (ראו תרשים 11).

תרשים 11
"יום העצמאות הוא יום חגיגי עבורי"
 (ב-%, כלל המדגם)

פילוח לפי הרצף שמרניות-מודרניות מצביע על פערים גדולים מאוד. בניגוד ל-40.5% מהחרדים המודרנים ו-41.5% מהחרדים עם נגיעות מודרניות המדווחים כי הם רואים ביום העצמאות יום חגיגי, רק 20% מהחרדים השמרנים ו-15% מהחרדים האולטרה שמרנים ענו כי הם מרגישים כך (מסכימ/ה מאוד ודי מסכימ/ה). בהקשר זה נצפו פערים גדולים גם בין החרדיות והחרדים העובדים במקומות עבודה חילוניים, שכמעט מחצית מהם (47%) הסכימו מאוד או די הסכימו שזה יום חגיגי, ובין פחות משליש (29%) מהעובדות והעובדים בסביבה מעורבת וקצת פחות מחמישית (19%) בלבד מהעובדות והעובדים במקומות עבודה חרדיים.

יום העצמאות הוא יום שחוגג את הריבונות הציונית. הוא צבוע בעיקר בצבעים חילוניים של "כוח וועוצם ידי עשה לי את החיל הזה", כלומר לקיחת אחריות אישית-אנושית על המצב המדיני והצבאי והתנערות מהמרכיבים האלווקיים והניסיים של הקמת המדינה. מאפיינים אלו של יום העצמאות מורכבים מאוד

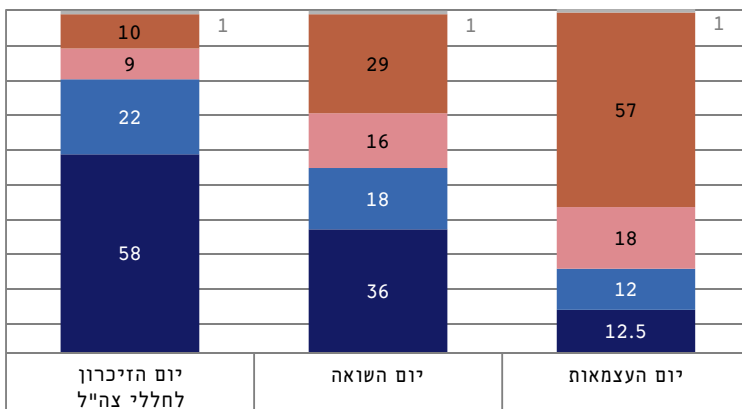
לאדם החרדי, ונראה שלמרות הממצאים שהובאו למעלה, המצביעים על תחושת הזדהות עם המדינה ושייכות אליה, חגיגת העצמאות אינה מתאימה להלך הרוח בחברה החרדית, בעיקר בקרב החרדיות והחרדים השמרנים יותר. בפילוחים על פי זרם ומגדר לא נמצאו הבדלים משמעותיים.

6.2.4 היחס לימים הלאומיים – סיכום

מנתוני הסקר עולה שיחסה של החברה החרדית לימים הלאומיים אינו אחיד באופיו (ראו תרשים 12). בייחוד מעניין הפער הבולט בין היחס ליום הזיכרון לחללי צה"ל ובין היחס ליום העצמאות, אף שימים אלו מקדשים ערכים קרובים – מדינת ישראל וצה"ל. ייתכן שאת ההבדל ניתן להסביר בכך שהחרדים מזהירים על הזדהות ואבל ביום הזיכרון מרצון להימנע מחילול ה' ומתוך החשש שייטפסו כמזלזלים בהקרבתם של חיילי צה"ל, אך לא מהזדהות אמיתית עם המדינה ועם ערכיה. עם זה ייתכן שהפיצול בתגובות לשאלות מעיד על מגמה הפוכה ועל רצון לקחת חלק בנרטיב הישראלי-ציוני לצד התנגשות הפנימית בין הזהות החרדית לישראלית. ייתכן שקונפליקט זה הוא שיוצר את ההפרדה בין היחס ליום הזיכרון לחללי צה"ל ובין היחס ליום העצמאות, שהוא יום של חגיגת הריבונות והפן החילוני שלה. עוד ייתכן כי השכול והאבל על חיי אדם שנגדעו מגשרים על הפערים האידאולוגיים.

כך או כך, על פי הסקר יום הזיכרון לחללי צה"ל הוא היום הלאומי היחיד הזוכה להזדהות ולהסכמה גורפת בחברה החרדית, וחבריה אף אינם מהססים להצהיר על כך. כלומר השכול מאחד חלקים גדולים יותר בציבור החרדי עם כלל החברה הישראלית. התייחסותם של הנסקרות והנסקרים ליום השואה נמצאה במוצע בין התייחסות ליום הזיכרון להתייחסות ליום העצמאות, כשקצת יותר מחצי מהנשאלים מזדהים עם האבל אך קצת פחות ממחצית מהם אינם חשים הזדהות עימו, כנראה מהטעמים שהסברנו לעיל.

12 חרשים
הזדהות עם הימים הלאומיים (ב-%, כלל המדגם)

■ מסכימים מאוד   ■ די מסכימים   ■ לא כל כך מסכימים
■ בכלל לא מסכימים   ■ לא יודעים / מסרבים לענות

6.3

היחס למוסדות המדינה

אחד מעמודי התווך של משטר דמוקרטי הוא אמון של האזרחיות והאזרחים במנהיגים ובמוסדות המדינה. ממדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, הבודק זאת מדי שנה

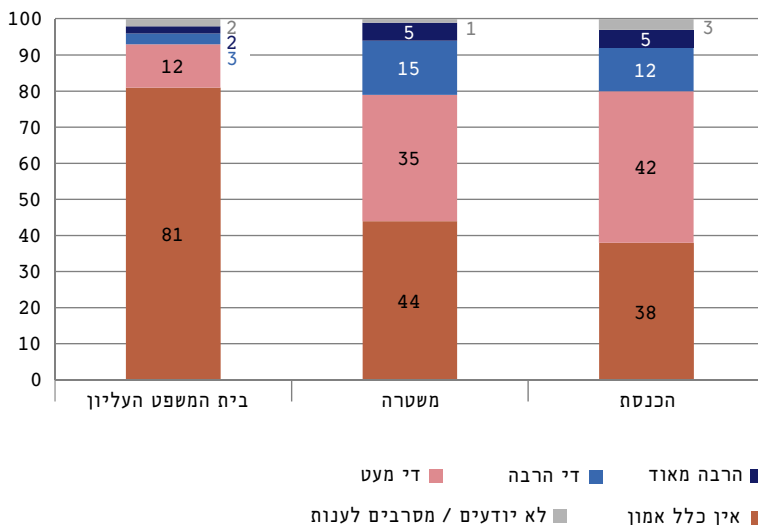
בסקר שכולל את כלל הציבור, עולה כי בציבור החרדי רמת האמון במוסדות המדינה נמוכה, וכי מגמה זו הולכת ומקצינה עם השנים (כמו שיפורט להלן בשער ג). אומנם מגמת האי-אמון כלפי מוסדות המדינה הולכת ומתפשטת גם במגזרים האחרים במדינה, אך משבר האמון של הציבור החרדי נראה עמוק מאלו של ציבורים אחרים.

בשל החשד שאולי מדובר בעמדות חרדית לקוניות ולא בדיווח עצמי אמין, בסקר ייעודי זה ניסינו לבדוק אם שינוי בנוסח השאלות יניב תוצאות אחרות. לפיכך פיצלנו את המדגם לשתי קבוצות כששתיהן נשאלו שאלו קרובות מאוד, אבל

בניסוח שונה במקצת. הקבוצה הראשונה, שאותה נכנה קבוצה א, נשאלה על פי הנוסח המקובל בסקרים מעין אלו באיזו מידה חש הנשאל כי יש לו אמון במוסדות המדינה (משטרה, כנסת ומערכת המשפט). את השאלות שהפנינו לקבוצה השנייה, שאותה נכנה קבוצה ב, ניסחנו כך שהן מתמקדות במוסדות השלטון ולא בנשאל, כלומר באיזו מידה מוסדות השלטון (משטרה, כנסת ומערכת המשפט) נוהגים בשוויון ובהגינות בכלל האזרחים. בסקר הנוכחי לא עלו הבדלים ניכרים בין שתי הקבוצות. הניתוח להלן יתייחס לשלושת המוסדות בשני הנוסחים, מתוך סקירה של הבדלים פנימיים בנוגע לכל מוסד.

רוב הנשאלות והנשאלים בקבוצה א (נוסח שאלה סטנדרטי בדבר אמון במוסדות) ענו כי אין להם אמון (בכלל לא ודי מעט) בכל מוסדות המדינה, כשבתחתית הסולם נמצאת מערכת המשפט. כך ל-93% מהנסקרים החרדים אין אמון במערכת המשפט, ל-80% אין אמון בכנסת, ול-79% אין אמון במשטרה (ראו תרשים 13).

13 תרשים
"באיזו מידה יש לך אמון במוסדות המדינה?"
 (ב-%, קבוצה א)

6.3.1 קבוצה א - היחס לבית המשפט העליון

אף שהאמון בבית המשפט העליון נמצא בשפל ביחס לסקרים קודמים (לדוגמה מדר הדמוקרטיה), בתוך החברה החרדית קיימים הבדלים פנימיים, אם כי אלה אינם גדולים. כך למשל מקרב הנסקרים בקבוצה א 97% מהחרדיות והחרדים העובדים בסביבת עבודה חרדית בלבד הביעו אי-אמון (כלל או די מעט) במערכת המשפט, בהשוואה ל-89% מהחרדיות והחרדים העובדים במקום עבודה חילונית. ברומה, 95% מהגברים דיווחו שהם חשים אי-אמון (כלל או די מעט) במערכת המשפט בהשוואה ל-91% מהנשים. ייתכן שהגברים החרדים מרגישים אי אמון במערכת המשפט משום שהיא דנה באורח חיהם ובייחוד באי-שירותם הצבאי. מפילוח לפי זרמים עולה כי 84% מהזרם הליטאי ו-82% מהזרם החסידי מפגינים אי-אמון בבית המשפט העליון בהשוואה ל-76% מהזרם המזרחי. התפלגות התשובות לפי כל המשתנים מובאת בלוח 4.

לוח 4

"באיזו מידה יש לך אמון בבית המשפט העליון?"
(ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות, זרם, מגדר
וסביבת עבודה)

לא יודע/ת	יש לי הרבה מאוד אמון	יש לי די הרבה אמון	יש לי מעט אמון	אין לי בכלל אמון	
					הרצף שמרנות-מודרניות
2	1	2	7	88	אולטרה שמרנית
2	2	2	14	80	שמרנית
5	2	5	16	72	נגיעות מודרניות
0	5	2	16	77	מודרנית
					זרם
2	2	1	13	82	חסידים
1	1	5	9	84	ליטאים
7	2	1	15	76	מזרחים
					מגדר
4	2	3	16	75	נשים
1	1	2	8	88	גברים
					סביבת עבודה
0	1	2	13	84	חרדית
7	1	2	13	77	מעורבת
0	11	0	17	72	חילונית

6.3.2 קבוצה א - היחס למשטרה

בקרב הנסקרים בקבוצה א היה שיעור האי-אמון במשטרה נמוך משיעור האי-אמון בבית המשפט העליון, אך עדיין גבוה. גם כאן נמצאו הבדלים לפי הפילוחים. בהיבט המגדרי, אל מול 87% מהגברים שהביעו אי-אמון (בכלל או מעט) במשטרה, רק 72% מהנשים הביעו אי-אמון כזה; ובניגוד ל-88% מהחרדיות והחרדים האולטרה שמרנים שהביעו בה אי-אמון, מקרב החרדיות והחרדים המודרניים היה שיעור האי-אמון 63%. בדומה, 81% מהעובדות והעובדים בסביבה חרדית הביעו אי-אמון במשטרה לעומת 59% מהעובדות והעובדים בסביבה חילונית. בפילוח על פי זרם לא נמצא הבדלים משמעותיים (ראו לוח 5).

לוח 5

"באיזו מידה יש לך אמון במשטרה?" (ב-%,
קבוצה א לפי מגדר, סביבת עבודה, זרם והרצף
שמרנות-מודרניות)

איך לי בכלל אמון	יש לי מעט אמון	יש לי די הרבה אמון	יש לי הרבה מאוד אמון	לא יודע/ת	
50	36	11	3	2	הרצף שמרנות-מודרניות
					אולטרה שמרנ/ית
44	40	12	3	2	שמרנ/ית
38	29	20	12	0	נגיעות מודרניות
33	30	30	7	0	מודרני/ת
					זרם
45	38	13	4	0	חסידים
44	31	18	5	2	ליטאים
40	39	14	6	1	מזרחים
					מגדר

לא יודע/ת	יש לי הרבה מאוד אמון	יש לי די הרבה אמון	יש לי מעט אמון	אין לי בכלל אמון	
1	7	20	37	36	נשים
0	3	10	34	53	גברים
סביבת עבודה					
0	3	16	35	46	חרדית
2	4	17	36	41	מעורבת
0	12	30	35	24	חילונית

גם כלפי כנסת ישראל נמצאו בסקר הנוכחי רמות אמון נמוכות בקבוצה א, וגם בנושא זה יש הבדלים בין הפלחים בציבור החרדי (ראו לוח 6).

6.3.3 קבוצה א - היחס לכנסת

כך, 88% מהגברים הביעו אי-אמון (בכלל או מעט) בכנסת בהשוואה ל-75% מהנשים. בפילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות נמצא כי 86% מהחרדים האולטרה שמרנים הביעו אי-אמון לעומת 81% מהחרדים השמרנים, 73% מהחרדים עם נגיעות מודרניות ו-71% מהחרדים המודרנים. בדומה, 83% מהעובדות והעובדים בסביבה חרדית הביעו אי-אמון בכנסת לעומת 76% מהעובדות והעובדים בסביבה מעורבת ו-67% מהעובדות והעובדים בסביבה חילונית.

לוח 6

"באיזו מידה יש לך אמון בכנסת?" (ב-%, קבוצה א לפי מגדר, סביבת עבודה, זרם והרצף שמרנות-מודרניות)

לא יודע/ת	יש לי הרבה מאוד אמון	יש לי די הרבה אמון	יש לי מעט אמון	אין לי בכלל אמון	
					הרצף שמרנות-מודרניות
1	3	10	37	49	אולטרה שמרנית
3	1	15	47	34	שמרנית
5	8	15	49	24	נגיעות מודרניות
2	16	11	41	30	מודרנית
					זרם
1	4	13	37	45	חסידים
2	5	18	31	44	ליטאים
1	6	14	39	40	מזרחים
					מגדר
4	4	11	43	38	נשים
1	6	14	42	37	גברים
					סביבת עבודה
1	4	11	42	42	חרדית
8	3	13	43	33	מעורבת
5	11	17	56	11	חילונית

6.3.4 השוואה בין נוסח א לנוסח ב

כאמור, לקחנו בחשבון את האפשרות שנוסח השאלה מעורר אנטגוניזם ועל כן למחצית השנייה של המדגם (קבוצה ב) הפנינו שאלות

בנוסח אחר, שהתמקד ביחס הוגן ושוויוני מצד המוסד. שוויונות והוגנות אינן מכסות את כלל הגדרת האמון במוסד, שכן זו כוללת גם היבטים נוספים כגון הערכת הביצועים או מקצועיות. עם זה כאשר השווינו בין התשובות שהתקבלו התגלה כי אף שיש הבדל בשיעור האמון לפי שתי המדידות, לרוב הוא אינו משמעותי. זאת ועוד, באחדים מהמקרים השוני בניסוח הביא דווקא לידי ירידה ברמת האמון במוסדות שעליה דיווחו הנסקרים.

מהשוואה בין קבוצה א לקבוצה ב עולה כי יש הבדלים מסוימים בין התשובות שהתקבלו, ושאכן בקבוצה ב הובעו עמדות מתונות מעט יותר, אך ההבדלים אינם מהותיים ואי-אפשר להיתלות בהם כדי לטעון שאי-האמון במערכת המשפט בחברה החרדית מקורו בניסוח מעורר אנטגוניזם. בלוח 7 מובאת ההשוואה המלאה בין התשובות של קבוצה א (נוסח א) לתשובות של קבוצה ב (נוסח ב).

לוח 7

רמת האמון במוסדות המדינה (ב-%, נוסח א ונוסח ב)

אין לי בכלל אמון/ כלל לא מסכימ/ה	יש לי מעט אמון/ לא כל כך מסכימ/ה	יש לי די הרבה אמון/ די מסכימ/ה	יש לי הרבה מאוד אמון/ מסכימ/ה	לא יודע	
81	12	3	2	3	בית המשפט העליון נוסח א
77	14	4	3	3	בית המשפט העליון נוסח ב
38	42	12	5	3	הכנסת נוסח א
33	29	24	13	2	הכנסת נוסח ב
44	36	15	5	1	המשטרה נוסח א
58	26	9	5	2	המשטרה נוסח ב

יש לציין כי רק ברמת האמון בכנסת נצפה הבדל גדול בין הקבוצות, כלומר אי-האמון המדווח הושפע מנוסח השאלות. בקבוצה א ציינו 80% כי אין להם אמון (בכלל לא או מעט) בכנסת ישראל; ואולם כששאלנו את הנסקרות והנסקרים בקבוצה ב באיזו מידה הם מסכימים כי כנסת ישראל מייצגת בהגינות את כלל הדעות של האזרחים, ענו רק 62% כי הם אינם מסכימים כלל או לא כל כך מסכימים עם האמירה. ייתכן כי יש הבדל מהותי בין הכנסת לשאר מוסדות אכיפת החוק, שכן בכנסת, בניגוד לבית המשפט והמשטרה, יש נוכחות חרדית גדולה יותר וייצוג גדול יותר למגזר זה. אף שלא נמצאו הבדלים מהותיים, בשנים הבאות ראוי לשאול את השאלות שוב באופן מפוצל כדי ללכוד את הגוונים הפנימיים בתוך החברה ולא רק את המגמה הכללית.

6.4

אידאולוגיה ופרקטיקה - סיכום

פרק זה סקר את יחסם של החרדיות והחרדים למדינה בהקשרים הפרקטיים והאידאולוגיים. הממצאים מראים שהיחס החיובי הולך ופחות ככל שמתרחקים מהמקום הזהותי והרגשי אל עבר המקום הפורמלי והאידאולוגי. רוב החרדים

מרגישים שייכות גדולה למדינה, גאים בה מאוד, ולתחושתם היא גם מאפשרת להם לקיים אורח חיים חרדי. אבל כאשר מדובר בימים הפורמליים המציינים את ריבונותה ואת היותה מדינה עצמאית, מתקבלת תמונה מורכבת יותר: יום הזיכרון לחללי צה"ל אומנם מגייס רוב של הזדהות חרדית, אבל ההזדהות עם יום השואה קטנה יותר, וכשמדובר ביום העצמאות מתברר שרוב החרדים אינם חוגגים עם המדינה כלל. התמונה מתהפכת לגמרי כשמדובר ביחס למוסדות המדינה הרשמיים. מהנתונים עולה כי החרדים חשים אי-אמון חד-משמעי בבית המשפט העליון, במידה גבוהה במשטרה, ובמידה פחותה בכנסת. מכיוון שהסקר נערך לפני תקופת הקורונה, שבה התקיימו עימותים גדולים מאוד בין החברה החרדית למשטרה, יש לשער שרמת האי-אמון במשטרה רק גדלה.

מנתונים מורכבים אלה עולה כי לחברה החרדית אין קו אידאולוגי אחיד מול המדינה. מצד אחד רבים בה חשים הזדהות ותחושת שייכות, אלא שרגשות אלה

אינם מתורגמים לרובד המעשי והפורמלי. החברה החרדית מתקשה במעבר בין רמת ההצהרה לרמת הפרקטיקה, ונראה כי לחרדים מערכת יחסים מורכבת עם המדינה – יחסי אהבה-שנאה.

פרק 7

המתח בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית

—

המתח בין היות המדינה גם יהודית וגם דמוקרטית מלווה את מדינת ישראל מראשיתה. אחדים מחוקי המדינה שומרים על צביון דתי במרחב הציבורי בישראל, והם עוגנו לאחר קום המדינה כחלק מהסדרי הסטטוס קוו. אזרחי המדינה נתקלים בחוקים דתיים בשלושת הצמתים העיקריים, הרגישים והמשמעותיים ביותר בחייהם: בלידה, בחתונה ובמוות. חלק מהחברה החילונית מרגיש שהוא נלכד בהסכם שאינו תואם את אורחות חייו, ורואה במהלך זה כפייה דתית. החברה החרדית, לעומת זה, רואה בחוק הדתי את החוק הבסיסי היחיד המחייב, ולא רואה כפייה בהחלתו על שאר האוכלוסייה. החרדים סבורים שמדינת ישראל היא מדינה יהודית שצריכה לתפקד בהתאם ליהדותה, ולכן החוקים הדתיים נתפסים כקוד הפעולה ההגיוני היחיד. בהתאם לכך בעיני הציבור החרדי כל סטייה מהחוק הדתי נתפסת כחריגה וכהפרת חוק, ונחוות בעוצמה רבה. החרדים מרגישים שאין

בישראל כפייה דתית, שכן זו הנורמה הרצויה והיחידה לכלל. מנגד, כשנעשה ניסיון לשנות חוק כך שלא יתאם את החוק הדתי, הדבר משאיר על הציבור החרדי רושם שלילי ויוצר תחושה של רדיפה וכפייה חילונית.

בהקשר של "החקיקה הדתית" ברקנו שלושה נושאים עיקריים: כפייה דתית ואנטי־דתית, נישואים אזרחיים, וכן את תחושת הכוח של החברה החרדית, שהרי ידם של החרדים על העליונה בסוגיות מרכזיות אלו.

7.1

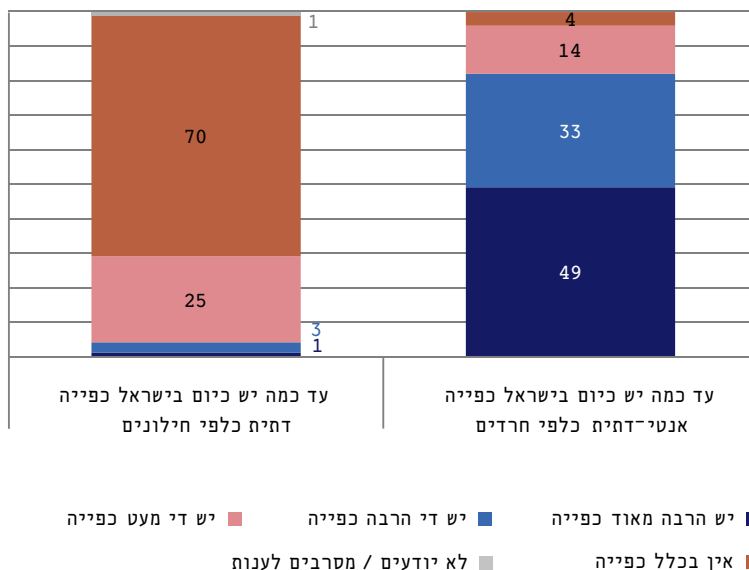
כפייה דתית ואנטי־דתית

למשתתפות ולמשתתפים הוצגו שתי שאלות שהן תמונת מראה בנושא הכפייה הדתית והאנטי־דתית. האחת: "באיזו מידה יש כפייה דתית בישראל?"; והאחרת: "באיזו מידה יש

כפייה אנטי־דתית בישראל?". מהסקר עולה כי כמעט כל הנסקרים (95%) חשו שאין או כמעט שאין כפייה דתית בישראל. רובם לעומת זאת (82%) דיווחו כי קיימת די הרבה או הרבה מאוד כפייה חילונית בישראל. מתרשים 14 ניתן להתרשם עד כמה השאלות הן תמונות מראה.

14 תרשים

"לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה דתית כלפי חילונים?", ו"לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה אנטי־דתית כלפי חרדים ו/או דתיים?"
(ב-%, כלל המדגם)

בפילוח הפנימי של החברה החרדית בשאלות הכפייה הדתית התגלו מעט מאוד הבדלים. בשאלה הנוגעת לכפייה דתית כלפי חילונים לא היו שום הבדלים הראויים לציון. בשאלת המראה, הנוגעת לכפייה אנטי־דתית לא נמצא הבדל בפילוח על פי מקום עבודה, זרם או מגדר, כפי שניתן לראות בלוח 8.

לוח 8

**"לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה אנטי־דתית
כלפי חרדים ו/או דתיים" (ב-%, לפי הרצף
שמרנות-מודרניות)**

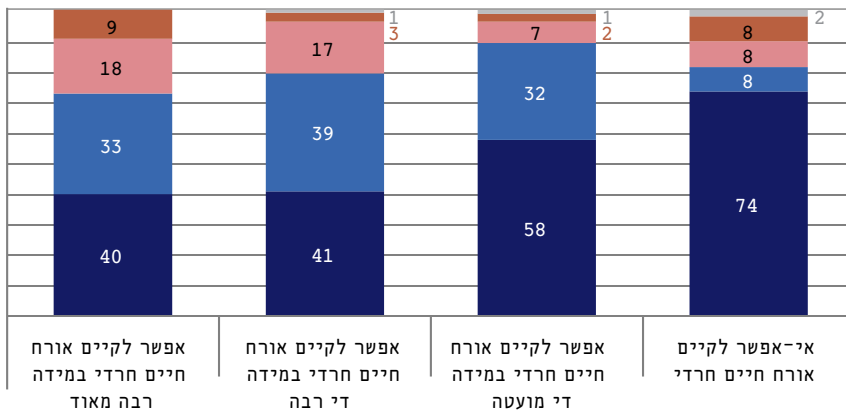
מודרני/ת	נגיעות מודרניות	שמרנ/ית	אולטרה שמרנ/ית	
75	78	85	83	לדעתך, עד כמה יש כיום בישראל כפייה אנטי־דתית כלפי חרדים ו/או דתיים (הרבה מאוד ודי הרבה)

בפרק הקודם (6.1.3) ראינו שיותר ממחצית הנסקרים (58%) חשו שישראל מאפשרת להם לקיים אורח חיים חרדי. רצינו להבין כיצד נתון זה דר בכפיפה אחת עם הנתון ש-82% מרגישים שיש הרבה או די הרבה כפייה אנטי־דתית בישראל. נמצא כי בקרב אלו שחשים שישראל כלל אינה מאפשרת להם אורח חיים חרדי, 74% חשים שיש הרבה מאוד כפייה אנטי־דתית, ובקרב אלו שחשים במידה די מועטה שישראל מאפשרת להם לחיות באורח חיים חרדי, 58% חשים שיש הרבה מאוד כפייה. לעומתם, מקרב אלו שחשים שישראל מאפשרת אורח חיים חרדי במידה די רבה או רבה מאוד, רק 40% חשים שיש הרבה מאוד כפייה אנטי־דתית. כלומר יש הלימה מסוימת בין ההרגשה שאפשר לקיים אורח חיים חרדי במדינה ובין התפיסה של מידת הכפייה האנטי־דתית, כך שככל שאנשים מרגישים בעוצמה רבה יותר שיש כפייה אנטי־דתית, כך הם מרגישים פחות שאפשר לקיים בישראל אורח חיים חרדי (תרשים 15).

תרשים 15

מידת ההסכמה עם היכולת לקיים אורח חיים חרדי במדינה, לפי מידת ההסכמה עם קיומה של כפייה אנטי־דתית (ב־%)

יש הרבה מאוד כפייה ■ יש די הרבה כפייה ■ יש די מעט כפייה ■ אין בכלל כפייה ■ לא יודעים / מסרבים לענות

בהמשך לשאלה עד כמה יש בישראל כפייה דתית כלפי חילונים, נשאלו המשיבות והמשיבים באיזו מידה יש לדעתם מקום להכיר בנישואים

אזרחיים. בנושא זה נמצאה התנגדות גורפת: רוב מוחלט (92%) מהמשיבים השיבו שהם בכלל לא מסכימים (ראו תרשים 16).

7.2

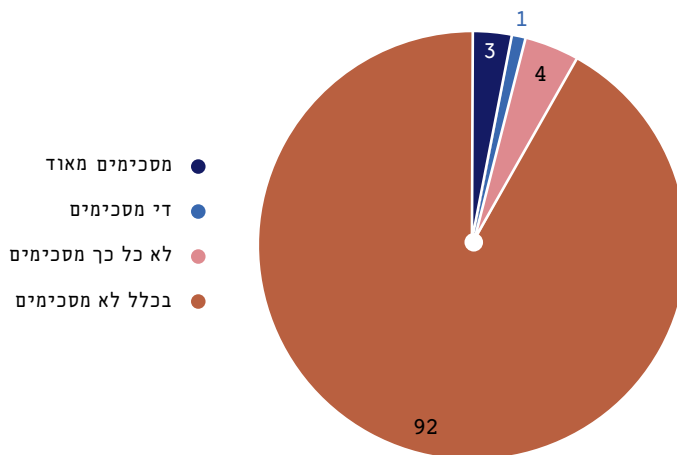
נישואים אזרחיים

תרשים 16

**"לצד נישואים דתיים על פי ההלכה, מדינת ישראל
צריכה להכיר גם בנישואים אזרחיים למי שלא רוצים
להינשא בנישואים דתיים" (ב-%, כלל המדגם)**

גם בשאלה זאת לא נמצאו הבדלים גדולים בתוך החברה החרדית, למעט ההבדל הקשור לסביבת העבודה. כך נמצא ש-12% מכלל המשיבות והמשיבים העובדים בסביבת עבודה חילונית הסכימו עם אמירה זאת לעומת 3% בלבד מאלה העובדים בסביבת עבודה חרדית. כלומר נראה שחלק מהחרדיות והחרדים העובדים יחד עם חילונים מבינים את משמעות הנישואים הדתיים בעיני החילונים ופיתחו אמפתיה וסובלנות לאפשרות של נישואים אזרחיים. המשמעות של נישואים אזרחיים דרמטית מאוד לציבור החרדי, שכן אם תינתן בישראל אפשרות לגירושם אזרחיים, ייאלצו החרדים לנהל ספרי יוחסין משל עצמם מחשש לממזרות. בשל המורכבות ההלכתית, הפוליטית והמעשית של מהלך זה, מובן שבחברה החרדית ההתנגדות אליו חד-משמעית.

מהתשובות לשאלות נראה כי רוב החרדיות והחרדים כלל אינם חושבים שישייה דתית, אם כי באותה נשימה הם טוענים שמדינה ישראל אינה צריכה להכיר בנישואים אזרחיים – קרי בפועל להחיל כפייה דתית. מהנתונים עולה כי החרדים רואים במדינת ישראל קודם כול מדינה יהודית, שהצלע הדמוקרטית שלה איננה מאפיין בעל משקל, ולפיכך הם כלל אינם מסכימים לאפשרות של נישואים אזרחיים. אפשרות כזאת היא לדעתם הפרה של החוק הנורמטיבי, שלדירם הוא החוק הדתי בלבד.

בהמשך לנתונים אלה, שבהם נראה שרבים מהחרדים מרגישים בכית במדינת ישראל וכי לדעתם החוק במדינה צריך להיות חוק דתי, רצינו לברר מה תחושת הכוח שלהם בחברה הישראלית.

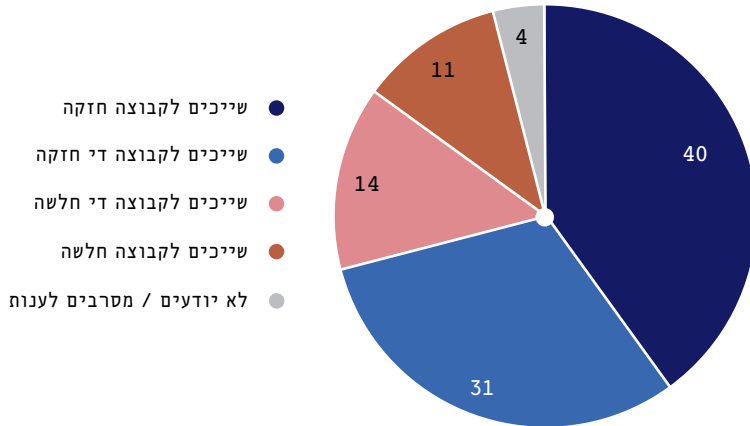
הנסקרות והנסקרים נשאלו את השאלה הזאת:
"כל חברה בעולם מתחלקת לקבוצות חזקות וחלשות. להרגשתך, לאיזו קבוצה בחברה הישראלית את/ה מרגישה שייכת?". ניתוח

הנתונים מעלה כי 70% מהחרדים מרגישים שהם קבוצה חזקה או די חזקה בציבוריות הישראלית (ראו תרשים 17).

7.3

תחושת הכוח של החברה החרדית

תרשים 17
"כל חברה בעולם מתחלקת לקבוצות חזקות וחלשות. להרגשתך, לאיזו קבוצה בחברה הישראלית את/ה מרגיש/ה שייכ/ת?" (ב-%, כלל המדגם)

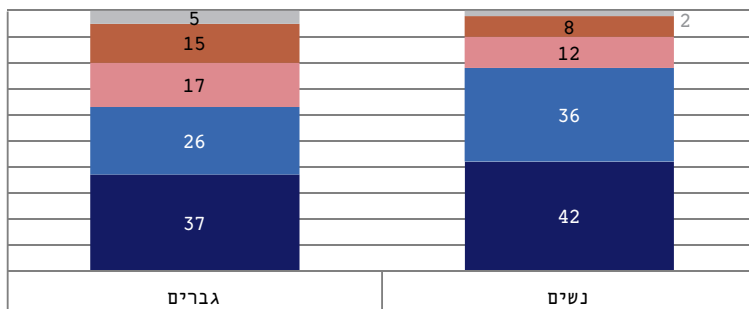

ייתכן שתחושות החוסן והכוח של החרדים נובעת מהיותם חלק מקהילה מלוכדת עם חוסן חברתי פנימי חזק יותר מקהילות אחרות בארץ. בנוסף, משקלם הפוליטי העצום והיותם שחקן וטו בזירה זו במשך שנים רבות עשויים לשפוך אור על הרגשת הכוח שלהם.

שיערנו שבתשובות לשאלה זו יהיו הבדלים על פי חיתוכים פנים-חרדיים, ואולם מבט פנימה מראה כי אין הבדל משמעותי בין הזרמים או בין הקטגוריות שעל הרצף שמרנות-מודרניות. הפילוח המעניין ביותר שהתקבל היה הפילוח המגדרי. 80% מהנשים דיווחו שהן מרגישות חלק מקבוצה חזקה או די חזקה לעומת 63% בלבד מהגברים. נתון זה מפתיע משום שבדרך כלל נשים נחשבות לקבוצה החלשה, התופסת את עצמה כחלשה. הסבר אפשרי לכך הוא שבחברה החרדית נשים פועלות במרחב הציבורי הישראלי הכללי יותר מגברים, וייתכן שהעובדה

שהן מרוויחות כסף ושייכות לשוק העבודה הישראלי היא תחושה מעצימה (ראו תרשים 18).

תרשים 18
 "כל חברה בעולם מתחלקת לקבוצות חזקות וחלשות.
 להרגשתך, לאיזו קבוצה בחברה הישראלית את/ה
 מרגיש/ה שייכ/ת" (ב-%, לפי מגדר)

■ שייכים לקבוצה חזקה ■ שייכים לקבוצה חלשה ■ לא יודעים / מסרבים לענות ■ שייכים לקבוצה חזקה

מהנתונים בפרק זה עולה כי החברה החרדית בכללותה אינה חשה שהיא כופה על החברה החילונית להתנהג על פי ההלכה, אף שהיא מתנגדת לחלוטין להתיר נישואים אזרחיים. כל חוק שאינו משקף חוק דתי או אורחות חיים דתיים נחוה פוגעני, ועל כן החרדים מרגישים כלפיהם רדיפה חילונית. אפשר לשער שהחרדיות והחרדים מרגישים כי תפקידם לשמור על צביונה היהודי של המדינה, ויותר מכך, לתפיסתם הם נושאי הדגל של אפיונה היהודי, ובלעדיהם

7.4 המתח בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית - סיכום

היא תיהפך למדינה ככל המדינות. תחושה זו זוקפת את קומתם ומאפשרת להם להחזיק בתפיסות הסותרות שעלו מהסקר: תחושה של כפייה חילונית עליהם מצד הציבור או המדינה מצד אחד, לצד היעדר כפייה דתית מצידם.

פרק 8

סמכות ומקורות סמכות

–

בפרק זה נעסוק בשאלות שנשאלו המרואיינות והמרואיינים בענייני סמכות: החלק הראשון יעסוק בסמכות הכנסת (תת-פרק 8.1) והחלק השני יעסוק בגורמי סמכות אחרים (תת-פרק 8.2), שכן כאשר עוסקים בשאלה מהי המדינה בפועל בעיני החרדים, חשוב לבחון – לצד השאלות על סמכותה של הכנסת – גם מיהם גורמי הסמכות האחרים המקובלים עליהם. עוד יש לבחון אם החרדים מפצלים סמכויות, כלומר אם הם חושבים שיש נושאים שהם בסמכותה של המדינה ובאי כוחה כגון נציגים פוליטיים ואנשי מקצוע, ויש נושאים שנוגעים לרבנים בלבד. שאלות אלו נוגעות להחלטות גורליות שקשורות למדינה ככלל ולחברה החרדית בפרט. לבסוף שאלנו את המשתתפים באיזו מידה הם מרגישים שחברי הכנסת החרדים, נציגי החברה החרדית בכנסת, מייצגים אותם (תת-פרק 8.3).

8.1 סמכות הכנסת

הכנסת היא בית הנבחרים, ולפיכך נחשבת מקור הסמכות העיקרי במדינה דמוקרטית. את עמדתו של הציבור החרדי ביחס לסמכות הכנסת חשוב לבחון כדי להבין את תפיסתיו בקשר למדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. את הסוגיה בחנו באמצעות כמה שאלות על סמכותה של הכנסת בעניינים מרכזיים במציאות הישראלית: פינוי שטחים, גיוס בני הישיבות והפרדה מגדרית במקומות ציבוריים.

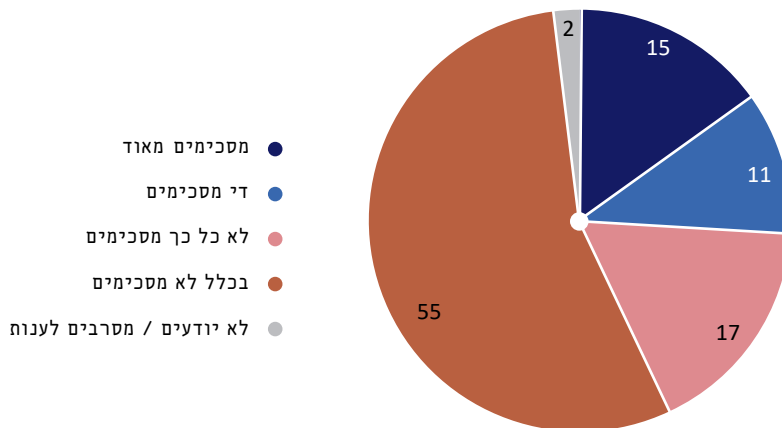
8.1.1 פינוי שטחים ראשית נתבקשו המשתתפות והמשתתפים לענות על השאלה "מהי סמכותה של כנסת ישראל בשאלות הרות גורל כגון פינוי יישובים משטחי יהודה ושומרון?". שאלה זאת לכאורה נוגעת פחות לחרדים משום שרק מעטים מהם גרים בשטחי יהודה ושומרון,⁴ ולכן לדעתנו היא בודקת את תפיסת העומק הדמוקרטית בנוגע לתפקידם של נציגי הציבור בכנסת כנציגי העם ובאי כוחו. מהנתונים עולה כי 55% מהמשתתפים דיווחו שאינם מסכימים כלל כי לכנסת הסמכות להחליט על פינוי יישובים, כ-17% טענו שהם לא כל כך מסכימים, 11% די הסכימו ורק 15% הסכימו מאוד שלכנסת הסמכות להחליט בנושא זה (תרשים 19).

4 כ-13% מהחברה החרדית גרים בשטחים שמעבר לקו הירוק, רובם בביתר עילית ובמודיעין עילית (רגב וגורדון, 2020).

תרשים 19

**"האם את/ה מסכימ/ה או לא מסכימ/ה עם המשפט:
 'לכנסת יש סמכות להחליט על פינוי שטחים ויישובים
 במסגרת הסכם שלום?' (ב-%, כלל המדגם)**

בבחינה של שאלה זו על פי פילוחים בחברה החרדית נמצאו הבדלים בין הזרמים. שני הזרמים שבהם נמצא השיעור הגבוה ביותר של התנגדות לסמכות הכנסת להחליט על פינוי שטחים (מסכימ/ה מאוד ודי מסכימ/ה) הם הזרם המזרחי (79%) והזרם החסידי (78%). לעומת זאת, שיעור הליטאים המתנגדים לסמכות הכנסת בעניין זה עומד על 57% בלבד (לוח 9). ההבדלים בין הזרמים ביחס לשאלה זו אינם מפתיעים, משום שבאופן היסטורי הפגין הזרם הליטאי עמדות שקרובות למחנה השלום,⁵ אבל גם בזרם זה רוב הנסקרים התנגדו.

5 הרב ש"ך, מנהיג הזרם הליטאי, התבטא פעמים אחדות נגד התיישבות באזורי יהודה ושומרון (הרב ש"ך, תשמ"ג).

 לוח 9

"האם את/ה מסכימ/ה או לא מסכימ/ה עם המשפט
 'לכנסת יש סמכות להחליט על פינוי שטחים ויישובים
 במסגרת הסכם שלום?' " (ב־%, לפי זרם)

ליטאי	חסידי	מזרחי
57	78	79

לכנסת יש סמכות להחליט על פינוי שטחים
 ויישובים במסגרת הסכם שלום (לא כל כך
 מסכימ/ה ובכלל לא מסכימ/ה)

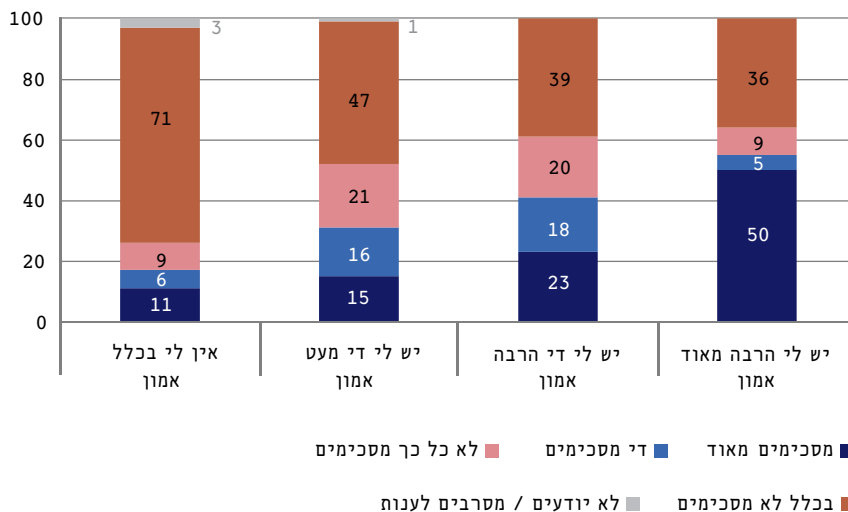

גם פילוח לפי המיקום על הרצף שמרנות-מודרניות העלה הבדלים בתפיסות, אבל דרמטיים פחות: 73% מהחרדים האולטרה שמרנים התנגדו לסמכות הכנסת לפנות יישובים לעומת 67% מהחרדים המודרנים.

עוד בדקנו אם מידת האמון בכנסת קשורה לתפיסת הסמכות, ומצאנו כי אכן קיים קשר זה. מבין אלו שאמרו ש"אין להם בכלל" אמון בכנסת, 71% התנגדו לסמכותה להחליט על פינוי שטחים. מבין אלו שאמרו שיש להם "די מעט" אמון בכנסת, 47% התנגדו לסמכותה להחליט על כך. מאלה שענו שיש להם "די הרבה" אמון בכנסת, 39% התנגדו, ואלו מאלה שענו שיש להם "הרבה מאוד" אמון בכנסת, רק 36% התנגדו לכך שבסמכותה להורות על פינוי שטחים (תרשים 20).

תרשים 20

מידת ההסכמה עם סמכות הכנסת להכריע על פינוי שטחים, לפי מידת האמון בכנסת (ב-%, כלל המדגם)

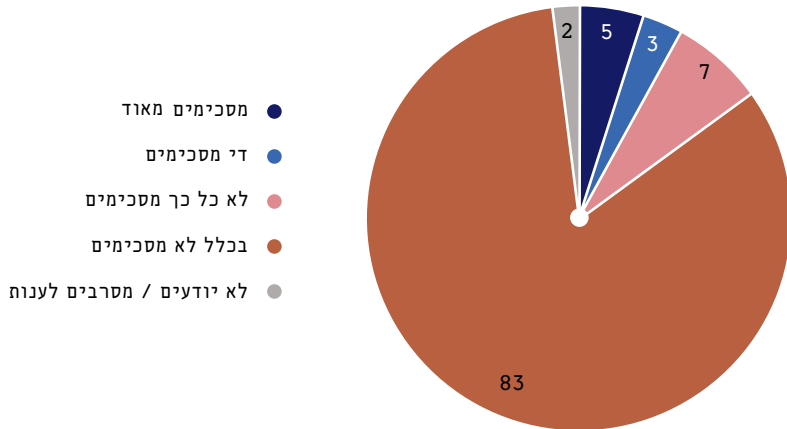

עוד שאלה שבדקה את עמדת הציבור החרדי ביחס לסמכות הכנסת נוגעת באחד המתחים הגדולים ביותר בין החברה החרדית לחברה הישראלית הכללית – גיוס בני הישיבות. הנסקרות והנסקרים נשאלו באיזו מידה הם מסכימים כי לכנסת הסמכות להחליט על גיוס בני הישיבות. 84% מכלל המשיבים הביעו חוסר הסכמה מוחלט עם כך, ורק 5% הסכימו מאוד עם הטענה שלכנסת יש סמכות שכזאת (ראו תרשים 21).

8.1.2 גיוס בני ישיבות

חרשים 21

"באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (ב-%, כלל המדגם)

בתשובה לשאלה זו נמצאו הברלים קטנים בפילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות. כך נמצא כי 96% מקרב החרדים האולטרה שמרנים התנגדו לסמכותה של הכנסת להחליט על גיוס בני ישיבות, לעומת 85% מקרב החרדים המודרנים (לוח 10).

לוח 10

"באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

מודרני/ת	נגיעות מודרניות	שמרנ/ית	אולטרה שמרנ/ית	
85	85	91	96	התנגדות לסמכות הכנסת להחליט על גיוס של בני הישיבות (לא כל כך מסכימ/ה ובכלל לא מסכימ/ה)

בדומה נמצאו הבדלים בפילוח על פי סביבת העבודה: 87% מהעובדות והעובדים במקום עבודה חרדי התנגדו לסמכותה של הכנסת לגיוס בני ישיבות (כלל לא מסכימ/ה) בהשוואה ל-80% מהעובדות והעובדים בסביבת עבודה מעורבת ו-76% מהעובדות והעובדים בסביבת עבודה חילונית (ראו לוח 11). תשובותיהם של הנסקרות והנסקרים לשאלה זאת מוכיחות כי למרות ההבדלים הפנימיים הקטנים בתוך קבוצות בחברה החרדית, בכל הנוגע לסמכותה של הכנסת להכריע בנושא גיוס בני הישיבות יש התנגדות כמעט גורפת.

לוח 11

"באיזו מידה לכנסת יש סמכות להחליט על גיוס לצבא של בני ישיבות?" (ב-%, לפי סביבת עבודה)

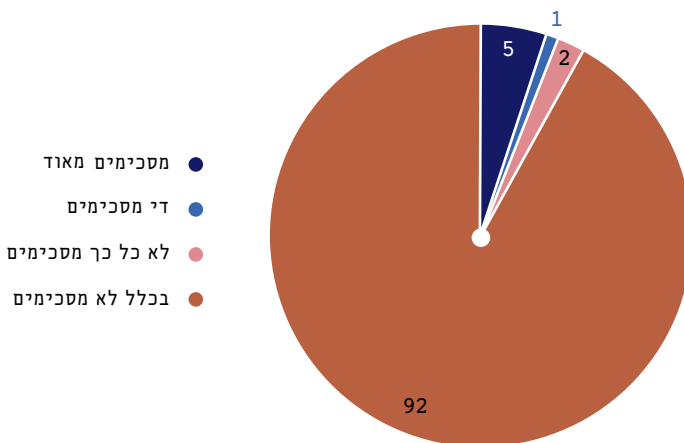
סביבת עבודה חילונית	סביבת עבודה מעורבת	סביבת עבודה חרדית	
76	80	87	התנגדות לסמכות הכנסת לגייס את בני הישיבות (כלל לא מסכימ/ה)

8.1.3 הפרדה מגדרית במקומות ציבוריים

הנסקרות והנסקרים נשאלו בנוגע לסמכותה של הכנסת לאסור הפרדה בין גברים לנשים במקומות ובאירועים ציבוריים שמיועדים לציבור החרדי.

בעניין זה הייתה התנגדות גורפת: 92% מכלל המשיבים ענו שאינם מסכימים כלל עם האמירה, ורק 5% הסכימו עימה מאוד (ראו תרשים 22). שאלה זו נוגעת להתערבות ישירה באחד המאפיינים העיקריים של אורח החיים החרדי, ולכן אין פלא ששאלה זאת גררה התנגדות גבוהה, בדומה לשאלה על גיוס בני ישיבות.

תרשים 22
"לכנסת יש סמכות לאסור הפרדה בין גברים לנשים
במקומות ובאירועים ציבוריים המיועדים לציבור
החרדי" (ב-%, כלל המדגם)

מפילוח הממצאים לפי המאפיינים השונים עלה שחוץ מהבדל בין חרדים אולטרה שמרנים לחרדים מודרנים (ראו לוח 12) לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הקבוצות בכלל זה על בסיס מגדרי.

לוח 12

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את הסמכות
לאסור הפרדה בין גברים לנשים חרדים במקומות
ציבוריים?" (ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

מודרניות/ת	נגיעות מודרניות	שמרנות/ית	אולטרה שמרנות/ית	
86	92	95	96	התנגדות לסמכות הכנסת לאסור הפרדה בין גברים לנשים חרדים במקומות ציבוריים (לא כל כך מסכימה ובכלל לא מסכימה)

***

נראה שבנושאים רבים חרדים מציגים הלימה בין עמדותיהם האישיות ובין שאלת סמכות ההכרעה בנושאים אלו. וכך, בסוגיות שבהן החברה החרדית מתנגדת לשינוי (פינוי שטחים, גיוס בני ישיבות והפרדה מגדרית) רוב מוחלט של הנשאלות והנשאלים החרדים גם סבור שהכנסת איננה צריכה להיות הגורם המכריע. עוד נראה שכלל החברה החרדית אינה מעניקה לכנסת – המוסד המייצג של ישראל – את הסמכות להכריע במגוון נושאים שקשורים לניהולה של המדינה, בייחוד לא בנושאים שקשורים לחברה החרדית.

8.2

סמכות ההכרעה הציבורית

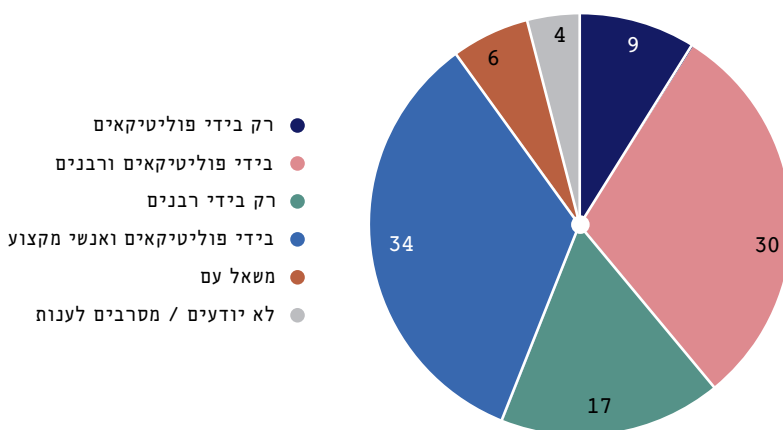
מהתשובות לשאלות שהוצגו בתת־פרק 8.1 עלה כי החרדים אינם רואים בכנסת מקור סמכות בכל הקשור לסוגיות ליבה של החברה החרדית ואורחות חייה. בתת־פרק זה נבדוק אפוא בידי מי

מצויה לדעתם הסמכות לקבוע היבטים אלה בהתנהלות המדינה והחברה, ואם הסמכות היא מסורתית־דתית או סמכות דמוקרטית של שלטון העם. הבחינה נעשתה בהתייחסות לשלושה נושאים: חברה וכלכלה, חוץ וביטחון, ודת ומדינה. בכל נושא נשאלו המשתתפות והמשתתפים בימי מי אמורה לדעתם להיות הסמכות, ובכל פעם הוצגו להם חמש אפשרויות: (א) משאל עם (דמוקרטיה

ישירה); (ב) פוליטיקאים (נציגות נבחרת); (ג) פוליטיקאים ומומחים (נציגות נבחרת ואנשי מקצוע); (ד) פוליטיקאים ורבנים (סמכות נבחרת וסמכות דתית); (ה) רבנים (סמכות דתית מסורתית). המשתתפים התבקשו לבחור את האופציה הטובה ביותר בעיניהם בנוגע לתחום הסמכות שעליו נשאלו.

8.2.1 סמכות בענייני חברה וכלכלה
 השאלה הראשונה בענייני סמכות עסקה בסוגיה בידי מי הסמכות להכריע בעניינים של כלכלה וחברה. כשליש (34%) מכלל המשיבות והמשיבים ענו שזו סמכותם של פוליטיקאים ואנשי מקצוע, 30% ענו שזו סמכותם של פוליטיקאים ורבנים יחד, ו-17% חשבו שהסמכות להכריע בנושאים אלה צריכה להיות רק בידי הרבנים. 9% חשבו שהסמכות בעניינים אלו היא של הפוליטיקאים בלבד, ורק 6% חשבו שזו שאלה שצריכה להיות מוכרעת במשאל עם (תרשים 23).

תרשים 23
 "בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי כלכלה וחברה?"
 (ב-%, כלל המדגם)

בבחינת הפילוח על פי הרצף שמרנות-מודרניות נמצא כי בכל הנוגע ליחס למידת סמכותם של הרבנים יש הבדלים בין חרדיות וחרדים שמרנים ובין חרדיות וחרדים מודרנים. יותר ממחצית (56%) מכלל החרדים האולטרה שמרנים נוטים לצדד בסמכות הרבנים בלבד או בסמכות של רבנים ופוליטיקאים יחד, לעומת 47% מהחרדים השמרנים, 35% מהחרדים עם נגיעות מודרניות ו-37% מהחרדים המודרנים (לוח 13). בהבדל לפי מקום עבודה נמצא כי 20% מהעובדות ועובדים בסביבה חילונית סבורים שפוליטיקאים צריכים להיות בעלי הסמכות לעומת 7% מהעובדים בסביבה חרדית.

לוח 13

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?"
(ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

מודרני/ת	נגיעות מודרניות	שמרנ/ית	אולטרה שמרנ/ית	
37	35	47	56	הסמכות הציבורית בענייני חברה וכלכלה צריכה להיות בידי רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד

בתשובה לשאלה זו התגלו הבדלים בין הזרמים בחברה החרדית. כך יותר ממחצית (54%) מהמשתייכים לזרם המזרחי תומכים בסמכותם של רבנים או רבנים ופוליטיקאים בענייני חברה וכלכלה, לעומת 50% מהליטאים ורק 39% מהחסידים. ממצא זה מפתיע, שכן עולה ממנו כי דווקא חסידים נסמכים פחות על רבותיהם בהשוואה לשאר הזרמים האחרים בעניינים הנוגעים למדינה (ראו לוח 14).

לוח 14

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?"
(ב־%, לפי זרם)

מזרחי	ליטאי	חסידי	
54	50	39	הסמכות הציבורית בענייני חברה וכלכלה צריכה להיות בידי רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד

הבדל מעניין נוסף הוא ההבדל המגדרי. נמצא כי 54% מהנשים נטו לצדד בסמכות הרבנים בנושא זה לעומת 39% בלבד מהגברים (לוח 15). הבדל זה מתיישב עם הידע על נשים בחברות פטריארכליות שנוטות לצדד בסמכות שמרנית יותר מגברים (Mahmood, 2003).

לוח 15

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חברה וכלכלה?"
(ב־%, לפי מגדר)

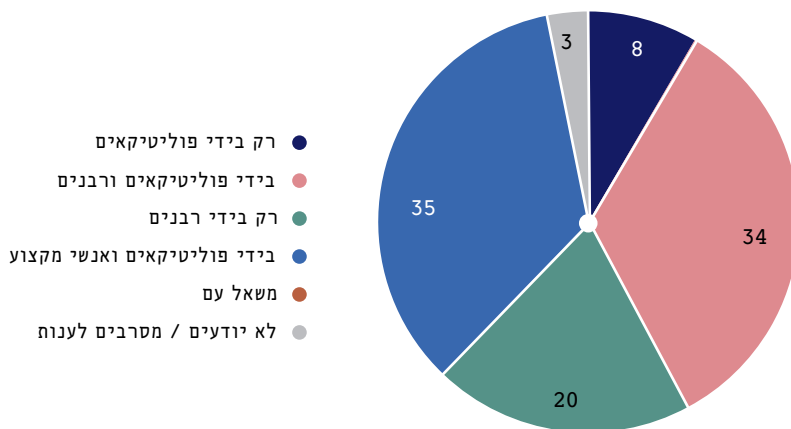

גברים	נשים	
39	54	הסמכות הציבורית בענייני חברה וכלכלה צריכה להיות בידי רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד

8.2.2 סמכות בענייני חוץ וביטחון
התחום שבו העניקו החרדים את הסמכות הגבוהה ביותר לפוליטיקאים ולאנשי מקצוע היה ענייני חוץ וביטחון, אף שלא רבים נתנו לכנסת סמכות בנושא של פינוי שטחים. כשליש (33%) מהנשאלות והנשאלים סברו שבתחום זה

מקומם של הפוליטיקאים ואנשי מקצוע להכריע, ושיעור דומה (32%) סברו שרבנים ופוליטיקאים צריכים להכריע בסוגיה זאת יחדיו. כחמישית (19%) אמרו שרק לרבנים הסמכות להכריע בשאלות אלו ו-8% נתנו לפוליטיקאים לברם את סמכות ההכרעה. 3% בלבד מהנשאלים סברו ששאלות בתחום זה יש להכריע במשאל עם (תרשים 24).

תרשים 24
"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?"
(ב-%, כלל המדגם)

בכחינת הפילוחים נמצא כי ההבדלים בתפיסת סמכויות ההכרעה בנושאים של חוץ וביטחון מתגלים בעיקר בין הזרמים בחברה החרדית. 40% מבני הזרם החסידי מעניקים סמכות לרבנים או לרבנים ופוליטיקאים יחד, לעומת 54% מהליטאים ו-60% מהמזרחים (ראו לוח 16). נתונים אלו מפתיעים שכן חסידות וחסידיים מתייעצים עם רבניהם יותר מזרמים חרדיים אחרים. הסבר אפשרי לנתונים אלו הוא שחסידים, בניגוד לליטאים או למזרחים, מרגישים פחות שסמכות ההכרעה

ההגמונית הציבורית בישראל היא שלהם. "גדול הדור" (הרב בעל החשיבות העליונה וסמכות ההכרעה בציבור החרדי) מגיע תמיד מהזרם הליטאי, ובזרם המזרחי מרן הרב עובדיה וממשיכי דרכו הם המכריעים על כלל הציבור. בזרם החסידי לעומת זה יש רבנים שונים לחצרות שונות, אבל אין מנהיג ציבורי אחד, ועל כן ייתכן שהם מרגישים פחות שרבניהם אמורים להחליט על כלל הציבור.

לוח 16

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?"
(ב-%, לפי זרם)

מזרחי	ליטאי	חסידי	
60	54	40	הסמכות הציבורית בענייני חוץ וביטחון צריכה להיות רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד

בסוגיה של חוץ וביטחון נמצאו גם הבדלים בין חרדים אולטרה שמרנים לחרדים מודרנים. כך נמצא ש־60% מהחרדים האולטרה שמרנים אמרו שהסמכות בענייני חוץ וביטחון צריכה להיות בידי רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד, לעומת 49% מהחרדים השמרנים ורק 41% מהחרדים עם נגיעות מודרניות ו־45.5% מהחרדים המודרנים (ראו לוח 17).

לוח 17

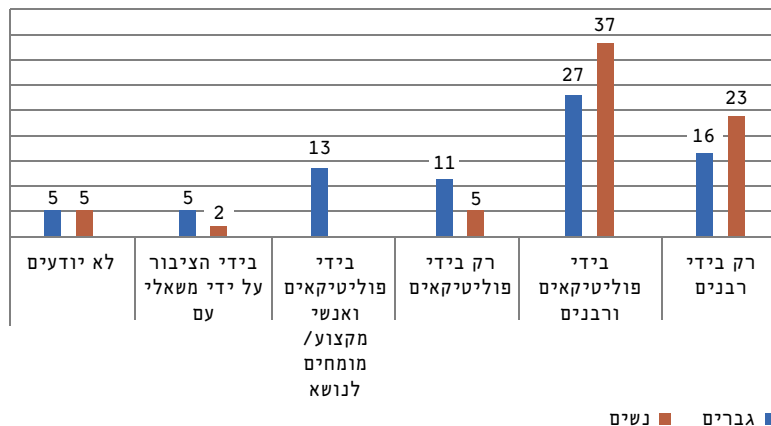
"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?"
(ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות)

מודרני/ת	נגיעות מודרניות	שמרנ/ית	אולטרה שמרנ/ית	
45.5	41	49	60	הסמכות הציבורית בענייני חוץ וביטחון צריכה להיות בידי רבנים או רבנים ופוליטיקאים יחד

הבדלים נוספים נצפו בשאלה זאת בפילוח לפי מגדר, כש-23% מהנשים נטו לסמוך על רבנים בלבד לעומת 16% מהגברים. בהתאם, 37% מהנשים סמכו על רבנים ופוליטיקאים לעומת 27% מהגברים, ורק 5% מהנשים נטו לסמוך על פוליטיקאים בלבד לעומת 11% מהגברים (ראו תרשים 25).

תרשים 25

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי חוץ וביטחון?"
(ב-%, לפי מגדר)

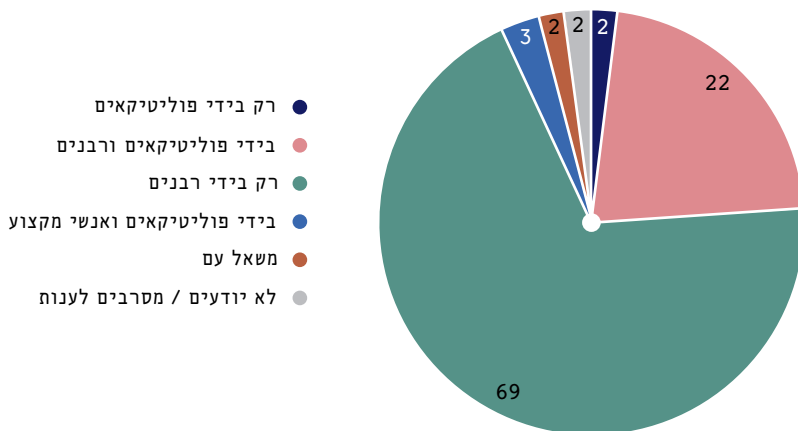

תחום הסמכות האחרון ששאלנו עליו בסקר היה דת ומדינה. 69% מהמשיבים בכלל המדגם הסכימו שרק רבנים צריכים להכריע בענייני דת

8.2.3 סמכות בענייני דת ומדינה

ומדינה, ו-22% הסכימו שהסמכות נתונה בידם של רבנים ופוליטיקאים יחד. כלומר, מחיבור שתי תשובות אלו עולה כי 91% מהחרדים הסכימו שלרבנים או לרבנים בצירוף גורם נוסף (פוליטיקאים) צריכה להיות הסמכות להחליט בענייני דת ומדינה (ראו תרשים 26).

תרשים 26
"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות
ההכרעה הציבורית בנושאי דת ומדינה?"
(ב-%, כלל המדגם)

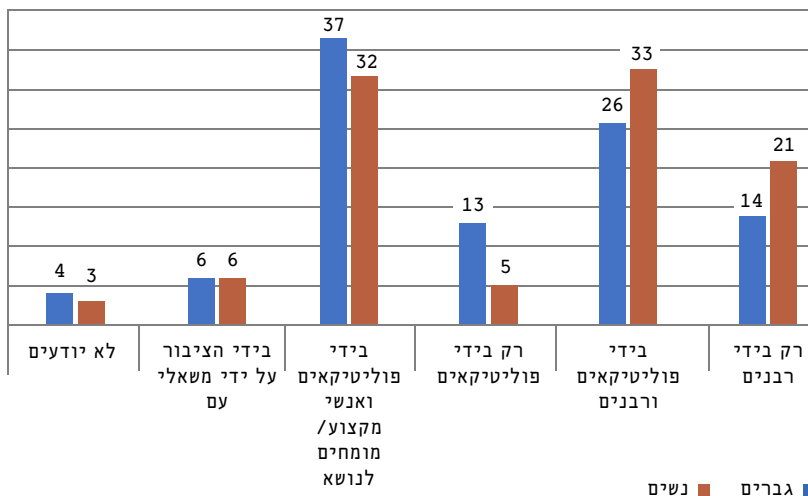

כאשר מתבוננים בפילוח הפנימי של החברה החרדית, נמצא כי גם ביחס לשאלה זו אין הבדלים גדולים בין הקבוצות על הרצף שמרנות-מודרניות, לפי זרמים או לפי מקום עבודה.

בנוגע לשאלת הסמכות בעניין דת ומדינה קיים הבדל על פי מגדר (תרשים 27) 37% מהגברים סומכים על פוליטיקאים ואנשי מקצוע בהשוואה ל-32% מהנשים. מנגד 26% מהגברים סומכים על פוליטיקאים ורבנים לעומת 33% מהנשים, ו-14% מהגברים חושבים שהסמכות צריכה להיות בידי רבנים בלבד לעומת 21% מהנשים.

חרשים 27

"בידי מי, לדעתך, יש להפקיד בישראל את סמכות ההכרעה הציבורית בנושאי דת ומדינה?"
(ב-%, לפי מגדר)

***

שאלת סמכות ההכרעה הציבורית התגלה בחברה החרדית כחד-ממדית: למדינה ומייצגיה, היינו הפוליטיקאים ואנשי המקצוע אין סמכות בלעדית. מרבית הציבור החרדי לא נותן להם סמכות בנושאים שקשורים בציבוריות הישראלית כגון פינוי שטחים, שאלות של חוץ וביטחון וסוגיות כלכליות; ועל אחת כמה וכמה לא בנושאים שקשורים ישירות לחברה החרדית כגון גיוס בני הישיבות או הפרדה מגדרית במקומות ציבוריים. באופן כללי הציבור החרדי מאמין לרבנים שלו ונשען עליהם.

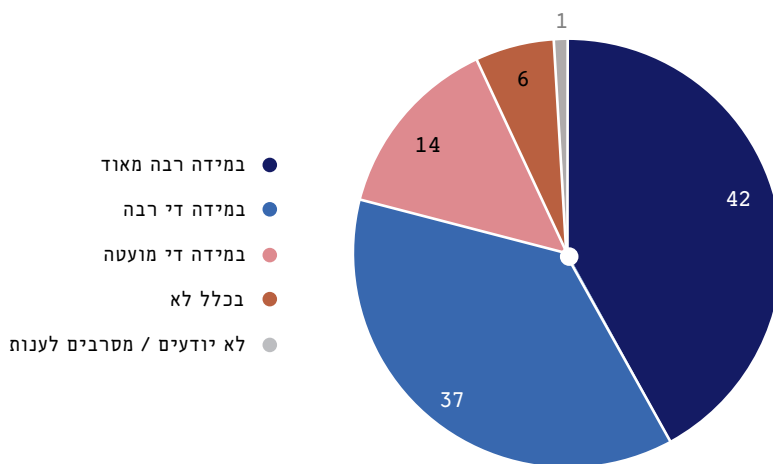
8.3

מידת הייצוג בכנסת

לבסוף שאלנו את המשתתפות והמשתתפים באיזו מידה הם מרגישים שחברי הכנסת החרדים, נציגי החברה החרדית בכנסת, מייצגים אותם. 79% מכלל המשיבים הסכימו במידה די רבה ורבה מאוד עם האמירה שחברי הכנסת מייצגים אותם. לעומתם, כ-20% מרגישים שהם אינם מייצגים אותם בכלל או שהם מייצגים אותם במידה די מועטה (תרשים 28).

תרשים 28

"באיזו מידה חברי הכנסת החרדים מייצגים היטב את עמדותיך?" (ב-%, כלל המדגם)

פילוח על פי מאפייני החברה החרדית העלה כי רק סביבת העבודה משפיעה במידה ניכרת על עמדה זאת. כך נמצא כי 81% מהעובדות והעובדים בסביבת עבודה חרדית חושבים במידה רבה ומידה די רבה שחברי הכנסת החרדים מייצגים היטב את עמדותיהם, לעומת 78.5% מהעובדות והעובדים בסביבה

מעורבת ו־68% מהעובדות והעובדים בסביבת עבודה חילונית. נראה שחשיפה לעולם הרחב במסגרת עבודה לצד חילונים מאפשרת פרספקטיבה רחבה יותר על העבודה הפרלמנטרית של חברי הכנסת החרדים. ייתכן גם שהתוצאות מושפעות מחוסר התמיכה של חברי הכנסת החרדים בציבור החרדי העובד והיעדר נציגות רשמית שלהן ושללהם במפלגות החרדיות. לא נמצאו הבדלים משמעותיים על פי רמות חרדיות, זרם או מגדר.

8.4

סמכות ומקורות סמכות - סיכום

מכלל השאלות הנוגעות בסוגיית הסמכות עולה כי הציבור החרדי מסכים ברמות משתנות שהרבנים צריכים להיות מעורבים בפוליטיקה וכי צריכה להיות להם סמכות בעניינים

חברתיים, מדיניים, כלכליים וביטחוניים.

ראוי לציין שלסמכות יש משמעות מעבר לשליטה, שכן סמכות היא מלשון לסמוך ולהישען על משהו. במובנים רבים חרדים נוטים להישען על הרבנים ועל הקהילה. נטייה זאת הודגשה במיוחד בתקופת התפרצות נגיף הקורונה ובחירתה של הקהילה החרדית להתעלם מהוראות הממשלה ולהישמע לרבנים. במקביל רווחת התפיסה שלכנסת ישראל אין סמכות עצמאית להכריע בשאלות אלו. נראה אפוא שבמתח שבין היותה של מדינת ישראל מדינה דמוקרטית להיותה מדינה יהודית, החרדים נוטים לצדד ברכיב היהודי, במובן הדתי, ולא לראות בכנסת מוסד מייצג.

פרק 9

החרדים והאחר

—

בחינה חשובה למדידת ההפנמה של הרעיון הדמוקרטי והשווינוני בחברה היא בחינת פתיחותה לאדם שמחוץ לקהילה כלומר היחס לאחר (תת-פרק 9.1), ובדיקה נוספת לכך היא ההפנמה של רעיון בדבר זכויות שוות לאחר (תת-פרק 9.2).

המוטיבציה העיקרית להיווצרותה של החברה החרדית כזרם נפרד היו החרדה והחשש מהשפעה זרה (בראון, 2016), ואכן הסתגרות מפני העולם היא הרכיב הבולט בהגדרה של החרדיות. היחס

9.1 היחס אל האחר

אל האחר מושפע עמוקות מחששות אלו, ומתוך פריזמה זו יש לקרוא ולפרש את הנתונים העוסקים ביחסה של החברה החרדית אל האחר. במחקר בדקנו את נכונותם של המרואיינים ליחסי קרבה עם קבוצות שונות בחברה הישראלית, חלקן יהודיות וחלקן לא: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים. בחינה זו, הידועה בשם "סולם בוגרדוס", מציבה לנשאלים כמה דרגות קרבה בהנחה שמי שמסכים לדרגת הקרבה האינטימית יותר יסכים מן הסתם גם ליחסים בין-אישיים בדרגה מרוחקת יותר. לפי המודל הקיים חברות נחשבת קרבה גדולה משכנות (Bogardus, 1933).

בסקר הנוכחי בדקנו באיזו מידה החרדי יסכים לקבל את האחר כחבר אישי, ובאיזו מידה יהיה מוכן לשכנות איתו. למרות הדמיון בין השאלות קיים ביניהן שוני מהותי: בניגוד לחברות, שהיא בחירה אישית ספציפית ומותאמת לאישיות, ולכן יכולה להיות גמישה יותר, שכנות משמעה חיים לצד תרבות אחרת, שבעקבותיה האדם ומשפחתו עשויים להיחשף במידה רבה יותר לאורח חיים אחר. ואכן מצאנו שבחברה החרדית, בניגוד למודל, ההתנגדות לשכנות עם האחר גדולה יותר מההתנגדות לחברות עימו. כאמור, אחד ממאפייניה העיקריים של החרדיות הוא ההגנה על אורח החיים מהשפעות חיצוניות חילוניות, ועל כן רק הגיוני שיש יותר התנגדות לשכנות עם מי שאינו חרדי. במבט קרוב יותר נמצא שהן בנוגע לחברות והן בנוגע לשכנות החברה החרדית מבדילה ברור בין הקבוצות השונות על הציר הדתי והאתני.

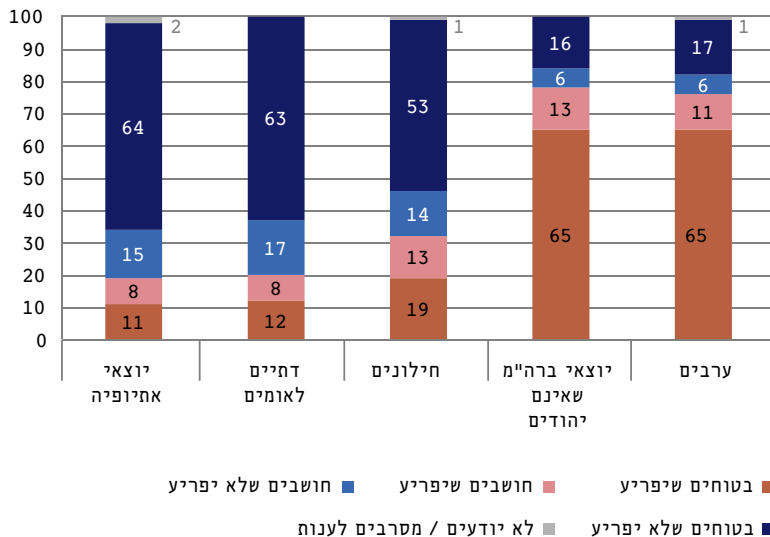
9.1.1 חברות עם האחר

מיהו האחר עבור החברה החרדית? על פי תוצאות הסקר ניתן לשער שכל מי שאינו חרדי נתפס מאיים ומקוטלג כ"אחר", שכן הנסקרות והנסקרים לא רצו להיות ביחסי חברות איתם, אולם קיים הבדל בין התפיסה של קבוצות שונות. מידת הנכונות לקרבה עם יוצאי אתיופיה ועם הדתיים הלאומיים הייתה הגבוהה ביותר ועמדה על קרוב לשני שלישים (64%, 63%, בהתאמה), ויותר ממחצית (53%) מהנסקרים דיווחו ש"בטוח לא יפריע" להם להיות חברים של חילונים. נראה ששלוש הקבוצות האלה נתפסות כקבוצות בעלות קרבה ניכרת לחרדים מעצם היותם יהודים.

ואולם כאשר בוחנים את התייחסותם לקבוצות לא־יהודיות בחברה הישראלית או לקבוצות שנחשבות לא־יהודיות על פי ההלכה האורתודוקסית, קרי ערבים ויהודים יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, התמונה משתנה, והחברות איתם נתפסת בעייתית. כך 65% מהחרדים דיווחו שהם "בטוחים שיפריע להם" להיות חברים של ערבים, ושיעור זהה (65%) דיווחו שהם "בטוחים שיפריע להם" להיות חברים של יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים. ההסבר לשיעורים גבוהים אלה הוא היחס החשדני והמנוכר כלפי ה"גוי", שמהווה נדבך מרכזי וחשוב בתפיסת העולם החרדית. עם זה מעניין לציין שאף על פי שבחברה החרדית יש לעיתים התנשאות עדתית והיא עצמה מבודלת לעדות שונות, שיעור גבוה של המשיבים החרדים ציין שלא יפריע לו להיות חבר של יוצא אתיופיה, שיעור גבוה אף יותר מהמדווחים שלא יפריע להם להיות חבר של חילוני (תרשים 29).

תרשים 29

"האם יפריע או לא יפריע לך לקבל כחבר/ה אישי/ת אדם מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (ב-%, כלל המדגם)

בהקשר הזה ראוי לציין כי הסקר נערך על רקע בחירות חוזרות שבהן אחת המחלוקות העיקריות הייתה בין מפלגה שמזוהה עם יוצאי ברית המועצות לחברה החרדית, וייתכן שהעמדות השליליות כלפי יוצאי ברית המועצות הושפעו מכך.

מהעובדה שיוצאי אתיופיה הם הקבוצה הרחוויה במידה הקטנה ביותר – יותר מהדהתיים הלאומים והחילונים – ניתן ללמוד שהרצון להתרחקות אינו נובע מגזענות כוללנית, אלא מהאיום על החיים החרדיים המסוגרים ומהרצון להרחיק חברות שעלולה להיות אטרקטיבית. זאת ועוד, ייתכן שדווקא משום שיוצאי אתיופיה הם קבוצה בעלת סטטוס חברתי נמוך ביותר בחברה הישראלית, הם אינם נתפסים כאיום תרבותי, שכן הם אינם נתפסים כדגם אטרקטיבי לחיקוי. נראה כי אצל החרדים צבע העור משפיע פחות ממאפיינים אחרים.

כדי להבין את הממצאים לעומק, פילחנו את התוצאות לפי חיתוכים בחברה החרדית, כעולה מלוח 18. מהפילוחים עולה כי חרדים מהזרם המזרחי מפגינים את ההסכמה הרבה ביותר לחברות עם קבוצות יהודיות אחרות, אבל לעומת זה הם מתנגדים במידה הרבה ביותר לחברות עם קבוצות לא־יהודיות. חרדים מהזרם החסידי מפגינים במידה המעטה ביותר ריחוק חברתי מקבוצות חברתיות לא־יהודיות בהשוואה לשאר הזרמים בחברה החרדית, והנסקרים מהזרם הליטאי הפגינו את הריחוק הגדול ביותר מהקבוצות היהודיות ויחס דומה לזה שהציגו החסידים לקבוצות הלא־יהודיות.

גם סביבת העבודה נמצאה משפיעה על העמדות כלפי קבוצות אחרות של יהודים ולא־יהודים בישראל. כך נמצא שעובדות ועובדים בסביבת עבודה חילונית או מעורבת מפגינים קרבה רבה יותר לקבוצות אחרות מאלו העובדים בסביבת עבודה חרדית בלבד. בדומה, גם מיקום על הרצף שמרנות-מודרניות משפיע על הנכונות לקרבה. כך, ככל שאדם שמרן יותר, כך הוא מפגין ריחוק חברתי גדול יותר הן מקבוצות יהודיות לא־חרדיות והן מקבוצות לא־יהודיות במדינה. בפילוח על פי מגדר נמצא כי נשים, בהשוואה לגברים, מפגינות ריחוק גדול יותר הן כלפי יהודים והן כלפי אזרחים לא־יהודים.

לוח 18

"האם יפריע או לא יפריע לך לקבל כחבר/ה אישי/ת אדם מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (ב-%, לפי זרם, הרצף שמרנות-מודרניות, סביבת עבודה ומגדר)

ערבים	יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים	חילונים	דתיים לאומיים	יוצאי אתיופיה	הסכמה לחברות עם הקבוצות הבאות
הרצף שמרנות-מודרניות					
	16	58	71	77	אולטרה שמרנ/ית
	20	62	80	80	שמרנ/ית
	32	79	92	83	נגיעות מודרניות
	26	85	92	80	מודרני/ת
זרם					
25	22	68	79	75	חסידי
23	21	57	73	75	ליטאי
20	20	76	88	87	מזרחי
מגדר					
10	12	62	76	77	נשים
36	34	72	84	82	גברים
סביבת עבודה					
26	29	82	93	84	חילונית
27	29	74.5	93	82	מעורבת
17	15	60	69	74	חרדית

9.1.2 שכנות עם האחר

בסדרת שאלות נפרדת שאלנו על נכונותו של המגזר החרדי לשכנות עם האחר. תוצאות הסקר מצביעות על מגמות דומות לאלו שנמצאו

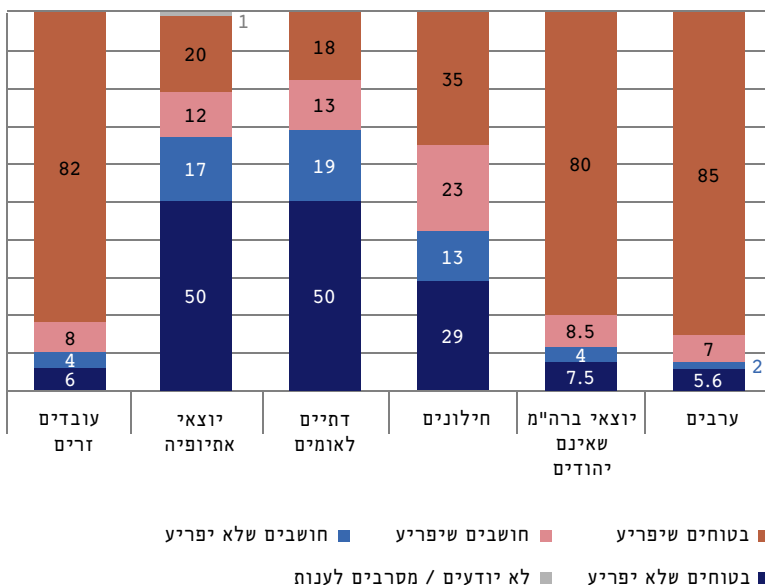
בשאלות שנוגעות לחברות עם האחר, אך קיצוניות יותר. נמצא כי ככלל חרדים מפגינים ריחוק גדול כשמדובר בשכנות בהשוואה לחברות. בשאלת השכנות הכוללת גם אוכלוסיית העובדים הזרים, בהנחה שבחברה מסתגרת כמו החברה החרדית עובד זר לא יהיה חבר, אבל ייתכן שיגור בשכנות.

כאמור, שכנות שונה מחברות בכמה ממדים. אי־אפשר לבחור את אישיותם של השכנים, ושכנות כוללת חשיפה לרצף של נורמות, התנהגויות ועולם תרבותי שלם. ההגנה על הילדים מחשיפה לתרבות זרה היא אחד העקרונות העומדים בלב ההתבדלות החרדית, ועל כן כשבודקים את נכונותם של חרדים לשכנות, ניתן לראות בברור ירידה בנכונות לשכנות לעומת חברות, ואפילו התנגדות מוחלטת לשכנות במקרה של קבוצות לא־יהודיות. עוד מגמה ראויה לציון היא ההבדל בין היחס לדתיים לאומיים לחילונים. בניגוד לחברות, שבהקשר שלה לא נמצא הבדל גדול בין היחס לחברות עם דתיים לאומיים לחברות עם חילונים, בכל הנוגע לשכנות יש הבדל, ושכנות עם חילונים מפריעה במידה ניכרת יותר משכנות עם דתיים לאומיים. מגמה זו מחזקת את ההשערה שתחושות אלו נובעות מהפחד מהשפעה תרבותית (תרשים 30).

תרשים 30

"האם יפריע או לא יפריע לך לגור בשכנות קרובה עם משפחות מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים?" (ב-%, כלל המדגם)

בפילוח לקבוצות בחברה החרדית התקבלה תמונה מורכבת. בדומה לממצאים הקודמים, נראה שחרדים מהזרם המזרחי מפגינים את הנכונות הרבה ביותר לשכנות עם קבוצות אחרות בחברה היהודית, אך מצד שני הם קיצוניים יותר משאר הזרמים כשמדובר בשכנות לחברה הלא-יהודית. בנוסף, ככל שחרדיות וחרדים חשופים יותר לחברה החילונית במקום העבודה או מגדירים את עצמם מודרניים יותר, כך הם מדווחים על התנגדות נמוכה יותר לשכנות עם האחר. עם זאת גם החרדים המודרניים וגם החרדיות והחרדים העובדים במקומות עבודה חילוניים לא הביעו נכונות גבוהה לשכנות עם הקבוצות הלא-יהודיות בחברה

הישראלית. נראה כי מאפיין הסתגרותי זה הוא חסם משמעותי שגובר גם על מגמות הפתיחות בחברה החרדית. גם כאן התגלה שנשים מפגינות עמדות מסתגרות ושמרניות יותר מגברים, וכי הן פתוחות פחות לשכנות עם האחר (לוח 19).

לוח 19

"האם יפריע או לא יפריע לך לגור בשכנות קרובה עם משפחות מכל אחת מהקבוצות הבאות: יוצאי אתיופיה, דתיים לאומיים, חילונים, יוצאי ברית המועצות שאינם יהודים, ערבים, עובדים זרים?" (ב-%, לפי זרם, סביבות עבודה, הרצף שמרנות-מודרניות ומגדר)

עובדים זרים	ערבים	יוצאי מדינות ברית המועצות שאינם יהודים	חילונים	דתיים לאומיים	יוצאי אתיופיה	הסכמה לשכנות עם הקבוצות הבאות
						הרצף שמרנות-מודרניות
	10	29		61	64	אולטרה שמרנית
	9	42		67	68	שמרנית
	18	57		79	70	נגיעות מודרניות
	18	57		82	71	מודרנית
						זרם
10	10	15	39	70	61	חסידי
7	8	8	33	57	63	ליטאי
11	4	11	51	77	77	מזרחי
						מגדר
8	5	9	39	70	69	נשים
11	11	15	44	67	66	גברים

עובדים זרים	ערבים	יוצאי מדינות ברית המועצות שאינם יהודים	חילונים	דתיים לאומיים	יוצאי אתיופיה	הסכמה לשכנות עם הקבוצות הבאות
14	5	21	59	77	75	סביבת עבודה
9	8	13	43	79	69	חילונית
7	18	10	34	61	61	מעורבת
						חרדית

***

בבחינת יחסם של החרדים לאחר נמצא שהם מרגישים הכי נוח, הן כשמדובר בחברות והן בשכנות, בקרבתם של הדתיים הלאומיים והאתיופיים, ולאחריהם בקרבת החילונים, שהם יהודים. מהקבוצות המזוהות כלא-יהודיות הם מעדיפים להתרחק. ניכר שהקרבה והריחוק נובעים מהדת. הדת היא הציר המרכזי בחייהם, ועל כן רק הגיוני שהיא הפלס המשמעותי ביותר שלפיו הם מודדים את המרחק ביניהם לאחר.

9.2

שוויון זכויות

בבסיס עולם הערכים הליברלי עומד ערך השוויון, המבוסס על ההנחה שכל בני האדם נולדו שווים ויש להם זכויות טבעיות שוות. אחת מאבני היסוד של התפיסה הליברלית היא שזכויות אדם אלו חלות ללא הבדל של דת, מגדר ושייכות חברתית. מבחינה היסטורית תפיסה זו חדשה יחסית, והיא נעשתה חוק ונורמה בעיקר מתקופת ההשכלה, במאה ה-18. באופן מסורתי שוויון הוא ערך שמזוהה פחות עם המסורת היהודית הרציפה, שמדגישה פרטיקולריות ומחילה דינים שונים על קבוצות שונות – לא רק כלפי רתות אחרות, אלא גם בתוך היהדות עצמה. כך ביהדות יש חלוקה היררכית וקטגורית לכוהנים, לוויים וישראל, כשעל כל קבוצה חלות חובות וזכויות אחרות, ומתקיימת ביניהן היררכיה. אומנם גם ביהדות בני האדם מצווים לשמור על כבודו של הזר והאחר, כלקח שנלמד מגלות מצרים ("ואהבתם

את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים", דברים י, יט), ועם זאת, יש פער גדול בין יחס מיטיב לגר ולתושב הזר, ובין הפנמה מלאה של תפיסת השוויון הליברלית.

בהקשר של שוויון זכויות נבחנו בסקר ארבעה נושאים: זכויות הציבור הערבי לעומת הציבור היהודי, המשמעות של הביטוי "אתה בחרתנו", שוויון זכויות לנשים, ותפיסת החובות והזכויות, שנבחנה דרך היחס לזכויות של אנשים עם מוגבלויות.

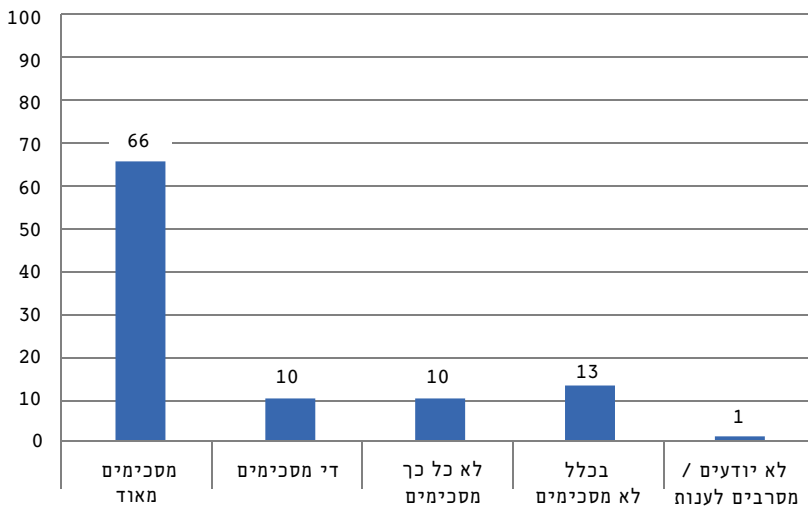
9.2.1 זכויות הציבור הערבי לעומת זכויות הציבור היהודי
 בסקר נבחנו רמת ההפנמה של הערכים הדמוקרטיים השוויוניים ומידת ההעדפה של הפרשנות ההיררכית על פני האלמנט הדמוקרטי בעזרת שתי שאלות: האחת בחנה בחינה

נורמטיבית – אם לאזרחים היהודים בישראל צריכות להיות זכויות רבות יותר מלאזרחים הערבים; והשנייה בחנה את תפיסת השוויון בחינה מעשית ואופרטיבית, מתוך התייחסות לתקציבים שווים ליהודים ולערבים בהתאם לגודל של כל מגזר ומגזר.

כשלושה רבעים (76%) מכלל החרדים סבורים (מסכימ/ה ודי מסכימ/ה) שליהודים מגיעות יותר זכויות מלערבים (תרשים 31). כלומר, היסוד הרעיוני הליברלי של שוויון אינו מקובל על רובם. כאשר שואלים באופן מעשי על חלוקה שווה של תקציבים, המספרים וההתנגדות לשוויון מתמתנים מעט, וכשני שלישים (65%) מהנסקרות והנסקרים אינם מסכימים או לא כל כך מסכימים כי מדינת ישראל צריכה לתת תקציבים שווים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים בהתאם לגודלם (תרשים 32).

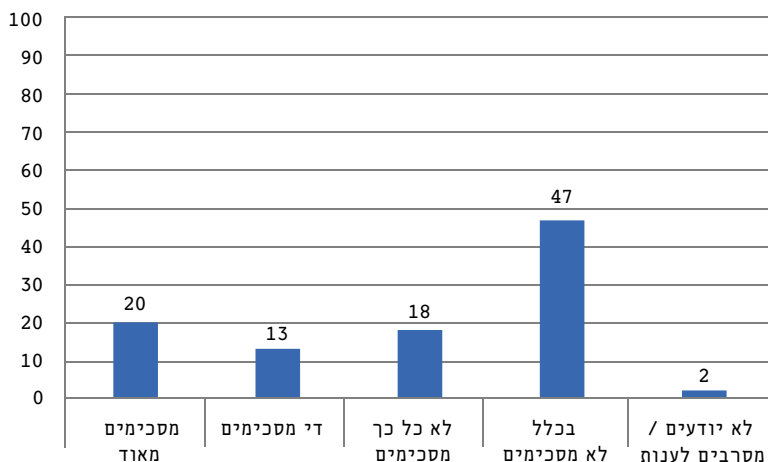
תרשים 31

"האם בישראל צריכים להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים?"
(ב-%, כלל המדגם)

תרשים 32

"האם מדינת ישראל צריכה לחת תקציבים שווים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים בהתאם לגודלם?" (ב-%, כלל המדגם)

בפילוחים של קבוצות בתוך החברה החרדית נמצאו כמה הבדלים (לוח 20). הפער הגדול ביותר נמצא בציר המגדר כשנשים נטו, יותר מגברים, לצדד בזכויות היתר של היהודים לעומת לא-יהודים: 72% מהנשים סברו שלאזרחים יהודים צריכות להיות זכויות רבות יותר מלאזרחים לא-יהודים, בהשוואה ל-59% מהגברים. גם סכיבת העבודה נמצאה כמתאם עם תפיסות השוויון כך ש-69% מהחרדיות והחרדים העובדים במקום עבודה חרדי כלבד תמכו בזכויות היתר ליהודים, לעומת 60% מהחרדיות והחרדים העובדים במקומות עבודה חילוניים. מגמה חשובה בנוגע לשוויון, שתפורט גם להלן, נמצאה על הרצף שמרנות-מודרניות. נמצא כי חרדיות וחרדים אולטרה שמרנים הפגינו תפיסה שוויונית יותר מחרדיות וחרדים מודרניים: 67% מהחרדים האולטרה שמרנים הסכימו כי ליהודים מגיעות זכויות יתר בהשוואה ללא-יהודים, מול 78% מהחרדים המודרניים.

לוח 20
"בישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר
זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים" (ב-%, לפי הרצף
שמרנות-מודרניות, זרם, סביבת עבודה ומגדר)

מסכימ/ה מאוד	די מסכימ/ה	לא כל כך מסכימ/ה	כלל לא מסכימ/ה	לא יודע/ת	
67	7	10	14	2	הרצף שמרנות-מודרניות
					אולטרה שמרנית
63	14	11	11	2	שמרנית
62	14	10	13	1	נגיעות מודרניות
78	5	6	11	0	מודרנית
					זרם
66	11	10	12	1	חסידי
61	9	11	17	3	ליטאי
71	10	9	10	0	מזרחי
					מגדר
72	11	8	8	1	נשים
59	10	12	17	2	גברים
					סביבת עבודה
69	10	9	11	1	חרדית
69	11	8	12	0	מעורבת
60	13	13	11	3	חילונית

גם בשאלה הפרגמטית על חלוקת המשאבים ניכרו הבדלים (לוח 21). הבדלים מעניינים היו על הרצף שמרנות-מודרניות. בשאלה זו דווקא הממוקמים בקטגוריות הביניים בין אולטרה שמרנות למודרניות, קרי החרדיות השמרנית ובעלת הנגיעות המודרניות, הפגינו עמדות שוויוניות יותר בנוגע לחלוקת

משאבים כספיים הן בהשוואה לחרדים אולטרה שמרנים והן בהשוואה לחרדים מודרנים.

בדומה לשאלה הקודמת גם כאן נצפו הבדלים מגדרים דרמטיים כך ש-44% מכלל הגברים החרדים תמכו בהעברת תקציב שוויוני לערבים בהשוואה ל-24% בלבד מהנשים. מן ההבדלים הגדולים בתשובות לשאלות אלו עולה השאלה אם תהליך הישראליות של חרדיות וחרדים מודרנים כולל גם אימוץ של מרכיבים לאומניים שמתבטאים בתפיסתם בנוגע לשוויון ואי-שוויון. נראה שיש קשר בין הזדהות עם המדינה ובין לאומנות, שכן גם חברי הזרם המזרחי, שמזדהים עם המדינה יותר מבני ובנות הזרמים האחרים, מפגינים יחס פחות שוויוני כלפי הערבים.

לוח 21

"מדינת ישראל צריכה לתת תקציבים שווים ליישובים יהודיים וליישובים ערביים, בהתאם לגודלם"
(ב-%, לפי הרצף שמרנות-מודרניות, זרם, מגדר וסביבת עבודה)

מסכימ/ה מאוד	די מסכימ/ה	לא כל כך מסכימ/ה	כלל לא מסכימ/ה	לא יודע/ת	
					הרצף שמרנות-מודרניות
20	12	15	51	2	אולטרה שמרנ/ית
22	12	24	41	1	שמרנ/ית
25	18	17	40	0	נגיעות מודרניות
11	12	16	61	0	מודרני/ת
					זרם
22	14	19	44	1	חסידי
26	14	17	42	1	ליטאי
12	12	19	57	0	מזרחי

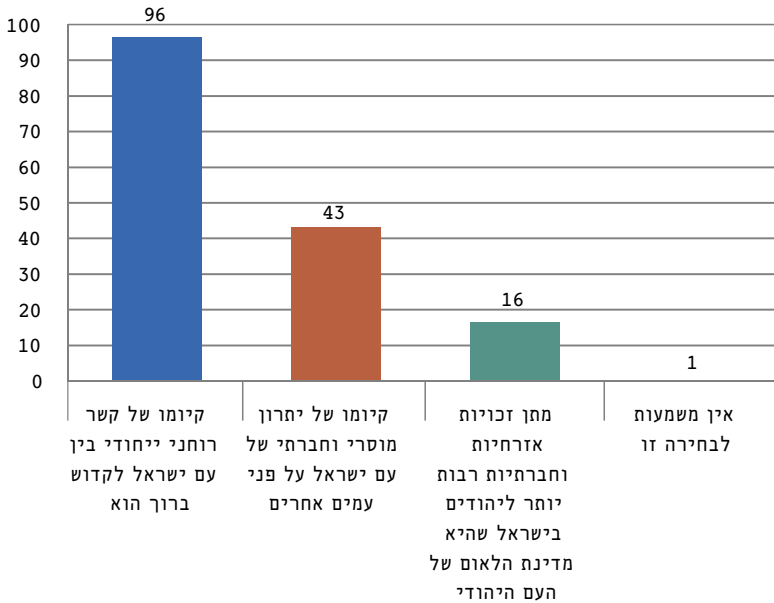
מסכימ/ה מאוד	די מסכימ/ה	לא כל כך מסכימ/ה	כלל לא מסכימ/ה	לא יודע/ת	
					מגדר
12	12	20	56	0	נשים
29	15	16	38	2	גברים
					סביבת עבודה
18	12	17	51	2	חרדית
20	16	18	45	1	מעורבת
18	18	18	44	2	חילונית

9.2.2 משמעות הביטוי "אתה בחרתנו"
 כדי לקבל תמונה מורכבת ומלאה יותר של ההתבדלות החרדית וזכויות היתר שהחברה החרדית תובעת לעצמה, נשאלו המרואיינים כיצד הם מבינים את המושג "העם הנבחר". בהקשר זה התבקשו המרואיינות והמרואיינים לבחור עד שתיים מתוך שלוש האפשרויות של משמעות המושג שהוצגו לפניהם: נבחרות כמעלה רוחנית בלבד, יתרון מוסרי על פני עמים אחרים או זכויות רבות יותר במדינת ישראל.

רוב מוחלט (96%) של המשיבות והמשיבים ענו שהמושג "עם נבחר" מצביע על קיומו של קשר רוחני ייחודי בין עם ישראל לקב"ה. פחות מחצי (כ-43%) השיבו ש"עם נבחר" הוא מונח שמגלם יתרון מוסרי וחברתי של עם ישראל על פני עמים אחרים, ורק 16% חשבו שמתוקף היותם "עם נבחר" ליהודים בישראל מגיעות זכויות רבות יותר (האחוזים מסתכמים ליותר מ-100 משום שלנסקרים התאפשר לסמן יותר משובה אחת, ראו תרשים 33). בשאלה זו לא נמצאו הבדלים בין קבוצות בחברה החרדית.

33 חרשים

"לגבי עם ישראל נאמר במקורות כי בנו בחרת מכל העמים". מהי בעיניך משמעותה של בחירה זו? (אפשרות ליותר מתשובה אחת) (ב-%, כלל המדגם*)

* למרואיינים ניתנה אפשרות לבחור עד שתי תשובות, לכן הסך הכול גבוה מ-100%.

מהנתונים עולה כי האפליה בשוויון הזכויות לערבים שהביעו הנשאלות והנשאלים בשאלות הקודמות אינה נובעת בהכרח מתחושת הנבחרות של עם ישראל. תודעת הנבחרות נתפסת כמעלה רוחנית ייחודית ליהודים שמנותקת מזכויות דמוקרטיות וממשמעות של תגמול ארצי. עמדה זו עולה בקנה אחד עם ההיסטוריה היהודית ועם ההפנמה שהנבחרות של עם ישראל מנותקת מזכויות מדיניות, שהרי רוב השנים התקיים העם היהודי בגלות, ששם הוא נעדר זכויות מדיניות כלל. בהתאם לכך ניתן להניח שתפיסת חוסר השוויון כלפי האזרחים הערבים קשורה לכך שהחרדים רואים במדינת ישראל מדינה יהודית שהאזרחות בה היא על בסיס

לאומי. תמיכה בעמדה זו ניתן לראות גם ביחס לכפייה הדתית, שכן לרידם החוק הרתי הוא הבסיס החוקי הלגיטימי העיקרי.

9.2.3 שוויון זכויות

לנשים

רצינו גם לדעת עד כמה המגמות של היררכיה וחוסר השוויון המתקיימות בחברה החרדית קשורות לתפיסת הזכויות והחובות המגדריים.

שוויון זכויות של אזרחים בעלי דת אחרת התפתח באירופה עם האמנציפציה במאה ה-18 כחלק ממגמות כלליות של שוויון, ואולם רבים מהחרדים עדיין אינם מכירים בו. הדרת נשים ואפליה מגדרית לעומת זאת הייתה מקובלת עוד שנים ארוכות. נשים לא ישבו סביב שולחן מקבלי ההחלטות, לא בחרו, לא נבחרו ולא יועדו להן תקציבים. מגמת שילוב הנשים כאזרחיות שוות זכויות התפתחה רק לאחר מלחמת העולם הראשונה, וגם כיום שוויון מלא שלהן עדיין רחוק גם במדינות המפותחות. בסקר בדקנו עד כמה החברה החרדית הפנימה את מגמות השוויון המודרניות של המאה האחרונה בהקשר המגדרי.

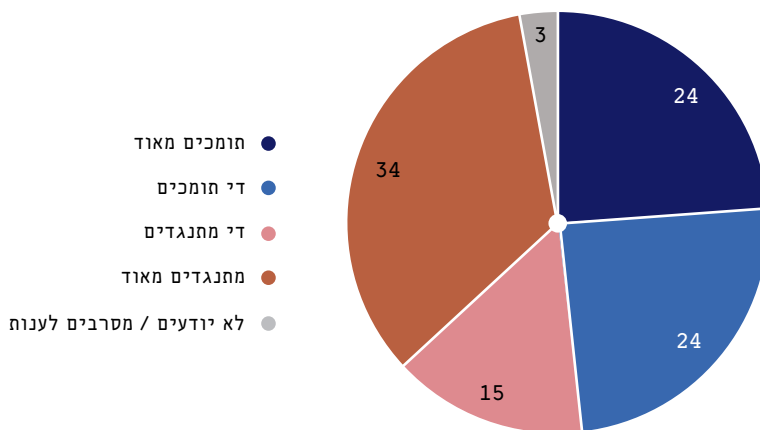
בחברות מסורתיות שאלת היחס לנשים היא נייר לקמוס של תפיסות דמוקרטיות והפנמה שלהן. שלא כמו שאלות אידאולוגיות אחרות של שוויון, שהכרעתן נמצאת בידי ההנהגה הפוליטית (למשל מתן זכויות שוות לקבוצות מיעוט), שאלות שנוגעות ליחס לנשים משפיעות גם על הדינמיקה ועל החיים היומיומיים בבית ובמשפחה במובן הבסיסי ביותר. שאלת היחס לנשים מעלה אפוא שאלות של כוח, הערכה ושליטה גם במערכות יחסים משפחתיות, ולא רק בזירה הציבורית, ומשמעותה ויתורים גדולים לקבוצה הפריבילגית, הגברים, ששולטים בכל תחומי החיים. שאלת השוויון לנשים גם טרם התבררה מבחינה דתית והלכתית, ולכן בחברה החרדית קיים נדבך נוסף של מורכבות נוסף על המורכבות המסורתית הכללית.

השאלה שנבחרה למדד זה התייחסה להיבט ניטרלי, ללא חשיבות דתית, במטרה לעקוף את המורכבות כלפי תחומים דתיים. הנסקרות והנסקרים נשאלו "האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת לכך שנשים חרדיות יהיו שותפות מלאות בקבלת החלטות ציבוריות שקשורות לחיי הקהילה (למשל בהחלטות שקשורות למבנה ציבורי/ גן ילדים/ גינה/ בית ספר)?" מן התשובות שהתקבלו נראה שבנושא זה

הציבור החרדי חלוק ברענו. כשמצרפים את שתי דרגות התמיכה (תומכת/ת ודי תומכת) מגיעים לכמעט חצי 48% מהמשיבים, בהשוואה ל-49% (די או מאוד מתנגדים) (תרשים 34).

תרשים 34

"האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת לכך שנשים חרדיות יהיו שותפות מלאות בקבלת החלטות ציבוריות שקשורות לחיי הקהילה (למשל, בהחלטות שקשורות למבנה ציבורי, גן ילדים, גינה, בית ספר)?"
(ב-%, כלל המדגם)

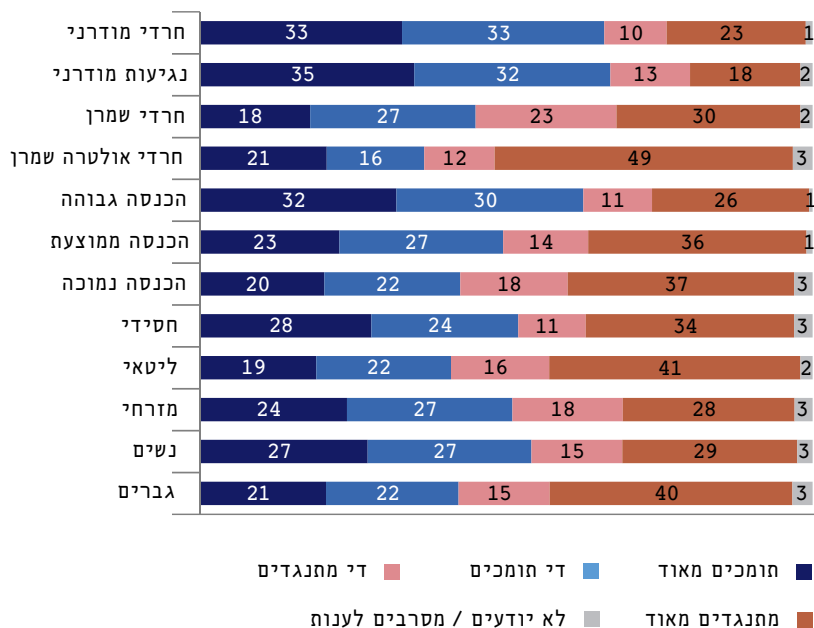

מפילוח לפי קבוצות (תרשים 35) עולה שמובילי מגמת השוויון המגדרי הם החרדים המודרנים, ששני שלישים מהם (66%) תומכים בנשים כשותפות להחלטות מהסוג ששאולנו עליהן, בהשוואה לחרדים אולטרה שמרנים, שרק 37% מהם חשבו כך. בדומה, 63% מבעלי ההכנסה הגבוהה תומכים בהשתתפות נשים לעומת 43% מבעלי ההכנסה הנמוכה. בעניין זה גם ניכר הבדל מגדרי, שכן יותר ממחצית הנשים (54%) בהשוואה ל-43% מהגברים תמכו בשיתוף הנשים. קרוב

לוודאי שהמבנה החברתי הייחודי של החברה החרדית, שבו נשים הן המפרנסות, מוביל להפנמה של יכולתן השווה בעולם מודרני והכראיות לקדם את זכויותיהן.

תרשים 35

"האם את/ה תומך/ת או מתנגד/ת לכך שנשים חרדיות יהיו שותפות מלאות בקבלת החלטות ציבוריות שקשורות לחיי הקהילה (למשל, בהחלטות שקשורות למבנה ציבורי, גן ילדים, גינה, בית ספר)?" (ב-%, לפי מגדר, זרם, הכנסה והרצף שמרנות-מודרניות)

***

מהנתונים בפרק זה עולה שהחברה החרדית אינה מקבלת את רעיון השוויון במובנו הליברלי. החרדים סבורים שבמדינה היהודית לא צריכות להיות לכל האזרחים אותן זכויות ומשאבים, ואת האפליה הזאת הם כנראה מצדיקים לא בהיותם חלק

מ"העם הנבחר", אלא בפרשנותם למונח "מדינה יהודית", שלתפיסתם נותנת ליהודים באופן אוטומטי זכויות יתר אזרחיות בישראל. גם רעיון שוויון הזכויות לנשים לא היכה שורשים עמוקים בחברה החרדית, ובהקשר זה היא נשארה מסורתית מאוד. ראוי לציין כי שוויון הזכויות של הנשים הוא רעיון חדש בחברה זו, ומעניין יהיה לעקוב ולראות אם הרעיונות של שוויון זכויות פוליטי, מגדרי ומעשי יתרחבו בחברה החרדית בשנים הבאות.

לסיום בדקנו אם יש קשר בין שיח זכויות וחובות.

9.3

תפיסת החובות והזכויות דרך היחס לאנשים עם מוגבלויות

השיח הדתי המסורתי מבוסס על שיח חובות, כפי שכתב הרמח"ל (1707-1746) בספרו "מסילת ישרים": "יסוד החסידות ושורש העבודה שיתברר ויתאמת לאדם מהי חובתו בעולמו".

ואולם במקביל קיים גם שיח זכויות, שכולל

דינים והלכות שנובעים מכבודו של האדם ומזכויותיו. בשאלה הבאה רצינו לבדוק באיזה שיח בהקשר של שוויון ירגישו החרדיות והחרדים בנוח יותר – שיח הזכויות או שיח החובות. כדי למדוד רעיון זה בצורה מיטבית השתמשנו שוב בטכניקת split half שבה חצי מהנסקרים (קבוצה א) קיבלו שאלה מנוסחת כשיח חובות, וחציים (קבוצה ב) קיבלו שאלה מנוסחת כשיח חובות.

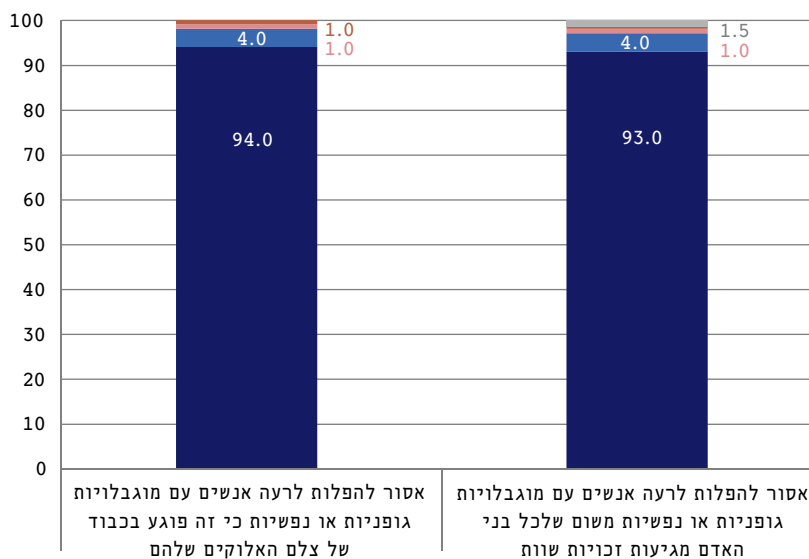
צמד השאלות עסק בזכויות של אנשים עם מוגבלויות. קבוצה א קיבלה טיעון שמנוסח על פי שיח החובה: "אסור להפלות נכים לרעה משום שהם זכאים ליחס שוויוני"; וקבוצה ב קיבלה טיעון שמנוסח על פי שיח הזכות: "אסור להפלות נכים לרעה כי זה פוגע בצלם האלוקים שלהם". מהנתונים עולה כי לא נמצאו הבדלים ניכרים בין שני נוסחי השאלה.

98.2% מקבוצה ב הסכימו או הסכימו מאוד עם השאלה בנוגע ליחס לנכים על פי שיח החובות, בהשוואה ל-97.7% מקבוצה א שהסכימו על היחס לנכים על פי נוסח שיח הזכויות (תרשים 36). נראה כי ההבדל בין תפיסת החובות לשיח הזכויות כמו שעולה בשאלות ששאלנו אינו משמעותי. בבדיקה של הפילוחים

בתוך החברה החרדית לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות. נראה כי בחברה החרדית יש קונצנזוס מלא שאסור לפגוע בזכותם של נכים ללא קשר לאופן הצגת השאלה.

תרשים 36

שיח חובות ושיח זכויות ביחס לאנשים עם מוגבלויות
(ב-% מתוך קבוצה א וקבוצה ב)

■ מסכימים מאוד   ■ די מסכימים   ■ לא כל כך מסכימים
■ בכלל לא מסכימים   ■ לא יודעים / מסרבים לענות

9.4

החרדים והאחר - סיכום

פרק זה עסק ביחסם של החרדים לאחר המגזרי – האוכלוסיות והמגזרים השונים בישראל, וכן בתפישות של שוויון כלפי האחר האתני – האזרחים הערבים, האחר המגדרי – נשים,

ולבסוף האחר המוגבל. מתוך הנתונים עולה שהחברה החרדית כחברה מסתגרת, שמרנית ומסורתית, מתקשה לקבל את הנחות היסודות הליברליות של שוויון זכויות מלא לאחר, חוץ מהיחס לאנשים עם מוגבלות, שכלפיהם ניכרה עמדה חד-משמעית של איסור הפליה. החברה החרדית מפגינה יחס מרוחק לאחר המגזרי, שומרת מרחק מקבוצות לא-חרדיות ומתרחקת במידה רבה מאוד מלא-יהודים. ברמה ההצהרתית היחס לחברה הערבית מפלה באופן חד-משמעי, גם אם באופן מעשי האפליה מתמתנת במעט. ואכן, רוב החרדים אינם מעוניינים בחלוקה שוויונית של תקציבים לערבים ואינם רואים בהם אזרחים שווי זכויות. בכל הנוגע ליחס לנשים בחברה החרדית ניכרת מגמה מעורבת: חלק תומכים בשוויון וחלק מתנגדים לו, בתלות בזרמים השונים.

ככלל היחס השוויוני והמכיל כלפי האחר הוא התפתחות מודרנית של המאה ה-21, כשגם החברה הכללית בישראל עדיין מתקשה להפגין את השוויון הראוי הן כלפי האזרחים הערבים והן כלפי נשים. מהי אפוא המגמה בחברה החרדית? האם התשובות בסקר זה שוויוניות יותר או פחות משהציגה החברה החרדית בעבר? רק אחדות מהשאלות שנשאלו בסקר זה נדגמו באופן דומה בעבר, ובשער ג של חיבור זה נבחן את המגמה ביחס אליהן. אנו מתעתדים בסקרים הבאים לשוב ולשאל שאלות אלו כדי לקבל תמונה מלאה ומקיפה, ובכך אפשר יהיה לקבל פרספקטיבה מלאה לנתונים האלה.

פרק 10

העמדה החרדית: סיכום

—

חזרתו של עם ישראל אל אדמתו במסגרת התנועה הציונית הובילה להקמת מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. כשמתבוננים בנתונים המתקבלים מהסקר מתברר כי החרדיות והחרדים מזדהים עם המרכיב היהודי של מדינת ישראל ומתכחשים למרכיב הדמוקרטי שלה. הם מרגישים חלק מהמדינה, גאים בה ומרגישים שהמדינה היא מקום טוב לחרדים לגור בו, אבל בו בזמן הם מתנערים מהמוסדות הפורמליים הדמוקרטיים שלה כגון בית המשפט, הכנסת והמשטרה, הן מבחינת האמון שהם נותנים בהם והן מבחינת הלגיטימציה שלהם. מהסקר גם עולה כי מאפיינים דמוקרטיים נוספים של המדינה כגון שוויון זכויות לקבוצות לא־יהודיות, קבלת האחר וזכויות נשים לא קנו שביתה בליבם. עוד מצאנו כי החרדים מרגישים קבוצה חזקה במדינה, אבל מחויבותם הראשונה היא להלכה

היהודית, והם מאמינים כי הסמכות להכריע בעניינים מרכזיים במדינה נמצאת בידי הרבנים, אפילו בנושאים כגון חוץ וביטחון וכלכלה.

בשנים האחרונות, עם גידולה המספרי של החברה החרדית, ניכרות מגמות של גיוון פנים חברתי, ונראה כי הציבור החרדי כבר אינו צבוע בצבע שחור אחיד. עיקר השינויים הוא צמיחתם של זרמים מודרניים ופתוחים יותר. לאורך הסקר היה ניתן לראות שההבדלים בין הקבוצות המודרניות לשמרניות קיימים כמעט בכל שאלה, כשהחרדים המודרניים הם שמובילים את תהליך "הישראליות" והחיבור למדינה. מנגד נראה כי בקרב החרדים יש מתאם בין עמדות ציוניות ובין עמדות לאומניות, שכן החרדים המודרניים מפגינים עמדות ניציות יותר כלפי ערבים ולא־יהודים, הן בהיבטים של חלוקת משאבים והן בהיבטים של חברות ושכנות. גם בקרב שלושת הזרמים החרדיים (ליטאי, חרדי ומזרחי) נמצאו הבדלים בסקר, כשהזרם המזרחי מפגין עמדות מתונות יותר כלפי המדינה ומוסדותיה ויחס פתוח יותר לאחר היהודי, אך מנגד תומך פחות בשוויון זכויות לציבור הערבי. על הציר המגזרי נראה ששנים מזדהות עם המדינה יותר מגברים ומכאן שיחסן לימים הלאומיים חיובי משל הגברים. מנגד הן מפגינות עמדות מרחיקות יותר כלפי קבוצות אחרות, ועמדות שוויוניות פחות כלפי ערבים. נתוני הסקר מאתגרים את הדמוקרטיה הישראלית, שכן נראה שהחברה החרדית – פלח הולך וגדל בחברה הישראלית – מביאה איתה לא רק אורח חיים מבודל, אלא גם העדפות ערכיות שונות מהמקובל בחברות דמוקרטיות. ניתן לשער כי שילובה והתפתחותה של החברה החרדית בחברה הישראלית יהיו מהתהליכים העיקריים שיעצבו את פניה של מדינת ישראל בשנים הבאות.

שער ג: סיכום ממבט היסטורי והשוואתי

הקדמה

בשלב הסיכום אנו מבקשים להתבונן בנתוני הסקר באשר לעמדות החרדים כלפי מדינת ישראל והדמוקרטיה הישראלית במבט היסטורי והשוואתי. כדי לעשות זאת יש לבחון את תשובות החרדים לאותן השאלות במשך השנים ולהשוותן לאוכלוסייה יהודית שאינה חרדית. המקור להשוואה הוא מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שבוחן סוגיות אלו שנים רבות.⁶

6 לנתוני מדד הדמוקרטיה ולמחולל לוחות לנתונים אלו ראו באתר דאטה ישראל של המכון הישראלי לדמוקרטיה. מכיוון שברוב השנים היה מספר הנסקרים החרדים מועט ולא מדגמי, צירפנו את ממוצע הנתונים של שנתיים או שלוש שנים עוקבות, וכך יצרנו רמת חוקף גבוהה יותר של הנתונים. בשנת 2016 היה המדגם החרדי במדד הדמוקרטיה גדול

האם עמדות החרדים בסוגיות אלה יציבות? או שמא התהליך שאנו חווים בשני העשורים האחרונים של השתלבות חרדיות וחרדים בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה משפיע על עמדותיהם בסוגיות שנוגעות ללאומיות, לאזרחות ולדמוקרטיה? האם יש הבדל במגמות בין ההזדהות עם המדינה ובין היחס למרכיב הדמוקרטי שלה?

הממצאים שיוצגו להלן עשויים להפתיע משום שעולה מהם שאף שבמרוצת השנים חלו תהפוכות ביחסים בין החרדים לחילונים וביחסיהם של החרדים עם המדינה, התפיסה החרדית בנוגע לשאלות ההשתייכות למדינת ישראל וההזדהות עימה יציבה למדי. עם זאת בכל הנוגע לתפיסות דמוקרטיות המגמה העולה מהניתוח היא של ירידה בשיעור החרדיות והחרדים המזדהים עם המוסדות הדמוקרטיים וירידה דומה בשיעור הסבורות וסבורים שיש לתת שוויון זכויות מלא לערבים.

וכלל כ-250 משיבים. מדד הדמוקרטיה עוסק גם בסוגיות שעליהן לא שאלנו בסקר הזה. נדון בהן להלן בשל חשיבות הפרספקטיבה ההיסטורית בסוגיות שאנו דנים בהן. ראו גם בסדרת מדד הדמוקרטיה הישראלית באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרק 11

ממצאי הסקר במבט היסטורי והשוואתי

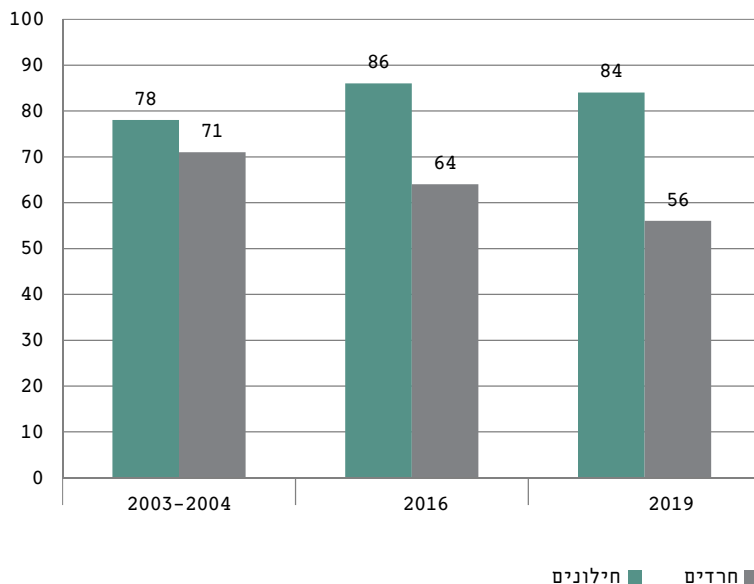
—

בפסקאות הבאות נבקש לבחון מהו יחסם של החרדים למדינת ישראל ולאופייה בחמישה ממדים: הממד הראשון הוא תחושת השייכות שלהם למדינת ישראל; הממד השני הוא תפיסתם את אופייה הרצוי של מדינת ישראל באשר למתח בהיותה מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית; הממד השלישי הוא מידת האמון שהם נותנים במוסדות המדינה וברשויות החוק; והממד הרביעי הוא תפיסתם באשר למתן שוויון זכויות לערביי ישראל ושיתופם בקבלת החלטות במדינה; הממד החמישי והאחרון הוא תפיסת החוסן שלהם כקהילה.

11.1 תחושת שייכות למדינת ישראל ולבעיותיה

במרוצת השנים חלה ירידה בשיעור החרדים המרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה. כך למשל בתחילת שנות האלפיים, בשנים 2003-2005, עמד שיעורם על יותר מ-70% (70.5%), אולי בשל האינתיפאדה השנייה; ואולם בשנים 2011-2012 חלה ירידה לשיעור של 56% בלבד. בשנת 2016 דיווחו כשני שלישים (כ-64%) מהחרדיות והחרדים על תחושת שייכות גבוהה או גבוהה מאוד למדינת ישראל, אך בסקר הנוכחי ניתן לראות שהשיעור התייצב שוב על 56%. לשם השוואה, בקרב חילונים עמד שיעור המשיבים בחיוב בשנים 2003-2005 על 78% ובשנת 2019 הוא עלה ל-84% (תרשים 37).

חרשים 37
מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה, 2019-2003
(ב-%, חרדים וחילונים)

11.1.1 גאווה ישראלית

מפרספקטיבה של קרוב לעשרים שנה ניכר ששיעור החרדים המרגישים גאים בישראליותם נותר יציב מאוד. בשנים 2003-2004 70.5% מהחרדים חשו גאווה רבה על היותם ישראלים, בשנים 2007-2008 68% חשו כך, ובשנים 2016-2018 72% מכלל החרדים חשו כך, בדומה לסקר הייעודי שלנו, שבו העידו כ-70.5% שהם גאים בישראליותם. הזדהותם של חרדים עם מדינת ישראל ובעיותיה ותחושת הגאווה שלהם בישראליותם הן אפוא תופעות שמושגות ויציבות בחברה החרדית.

עם זאת חשוב לציין שבשני המדדים הללו שיעור המשיבים בחיוב בקרב חרדים נמוך במידה רבה מהיהודים שאינם חרדים. כך למשל במדד הדמוקרטיה לשנים 2003-2004 השיבו בחיוב לשאלה זו 87% מהנשאלות והנשאלים החילונים, אם כי שיעורם ירד מעט בשנת 2018 – ל-84%. באותה שנה השיבו בחיוב לשאלה זו 97% מהדתיות והדתיים הלאומיים.

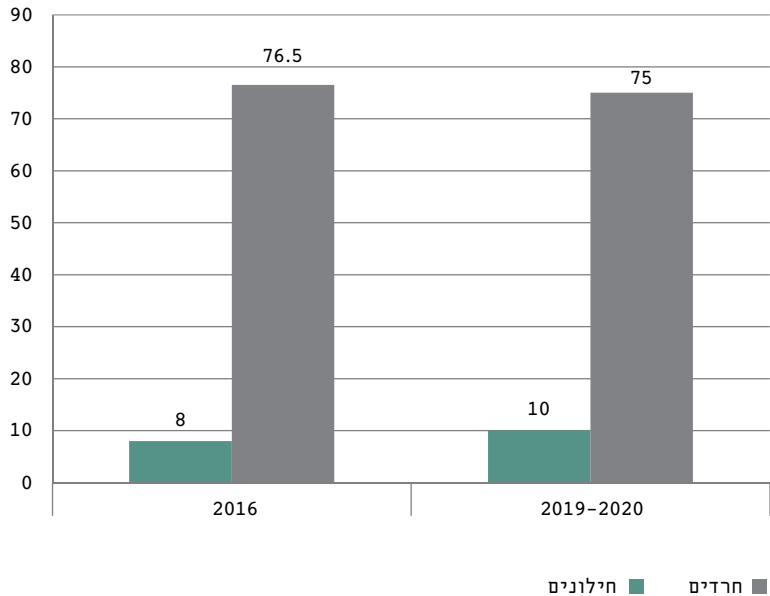
11.2 מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית

בשנים עברו נשאלו הנסקרות והנסקרים במדד הדמוקרטיה אם הדמוקרטיה היא שיטת השלטון הטובה ביותר. בשנים 2003-2004 השיבו 69% מן החרדים שהם מסכימים עם קביעה זו, אולם בשנת 2011 רק 58% השיבו כך. בקרב חילונים לא ניכרה באותן שנים ירידה באמון בשיטת המשטר הדמוקרטית, וזו עמדה בשנת 2011 על 83% (לעומת 81% בשנים 2003-2004). בשנים האחרונות לא נכנסה השאלה למדד הדמוקרטיה, אך המגמה של ירידה באמון בדמוקרטיה בקרב חרדים ניכרת לכל הפחות בעשור הראשון של המאה ה-21.

משנת 2016 נכנסה למדד הדמוקרטיה שאלה בנוגע למידת האיזון בין הרכיב היהודי של המדינה לרכיב הדמוקרטי שלה. 77% מהחרדים השיבו שהרכיב הדמוקרטי חזק מדי ו-19% סברו שיש איזון בין הרכיבים. שיעור דומה מהחרדים (75%) השיבו גם במדד הדמוקרטיה לשנים 2019-2020 שהרכיב הדמוקרטי של המדינה חזק מדי (תרשים 38).

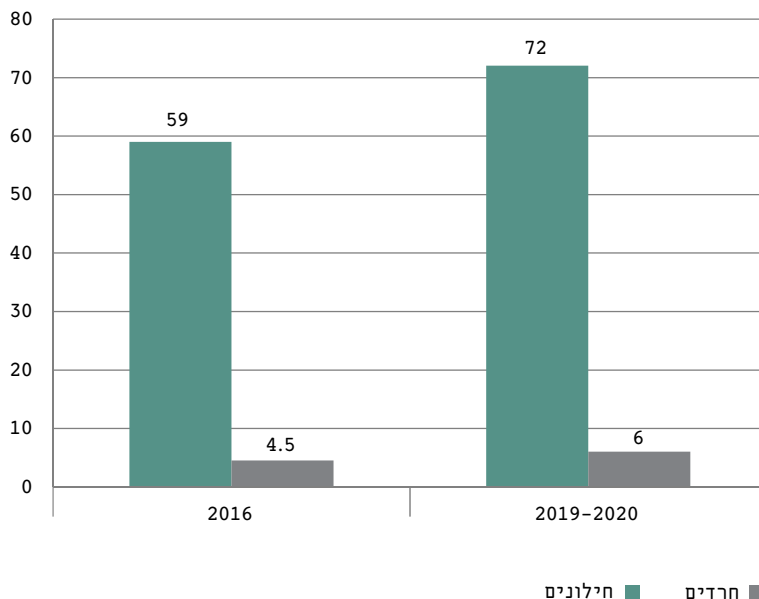
38 תרשים

סבורים שהרכיב הדמוקרטי בהגדרה יהודית-דמוקרטית חזק מדי, 2016, 2019-2020, (ב-%, חרדים וחיילונים)

באוכלוסייה החילונית המענה הוא תמונת ראי לגישה זו. בשנת 2016 השיבו 62% מהמשיבות והמשיבים שהרכיב היהודי חזק מדי ו-25% שיש איזון בין הרכיבים. בשנים האחרונות נטייה זו אף התחזקה, ובמדר הדמוקרטיה לשנים 2019-2020 עלה שיעור המשיבים החילונים הסבורים שהרכיב היהודי חזק מדי ל-71% (תרשים 39). בהתאם לכך חלה ירידה בקרב החילונים הסבורים שיש איזון בין הרכיבים, והוא עמד באותן שנים על 20% בלבד. הקיטוב בין חרדים לחילונים בסוגיה זו התחזק אפוא בשנים האחרונות.

39 תרשים
סבורים שהרכיב היהודי בהגדרה יהודית-דמוקרטית
חזק מדי, 2016, 2019-2020, (ב-%, חרדים וחיילונים)

הנתונים ביחס לחרדים אינם מצביעים על שלילת הדמוקרטיה כפי שהנתונים ביחס לחילונים אינם מעידים על שלילת אופייה היהודי של מדינת ישראל. עם זה ניתן ללמוד מכך שבעיני רוב החרדים המרכיב הדמוקרטי במדינת ישראל הוא בעל משקל רב יותר מהמרכיב היהודי, שלדעתם אמור להיות בעל המשקל המכריע. להלן נראה את הביטויים הממשיים לגישה זו.

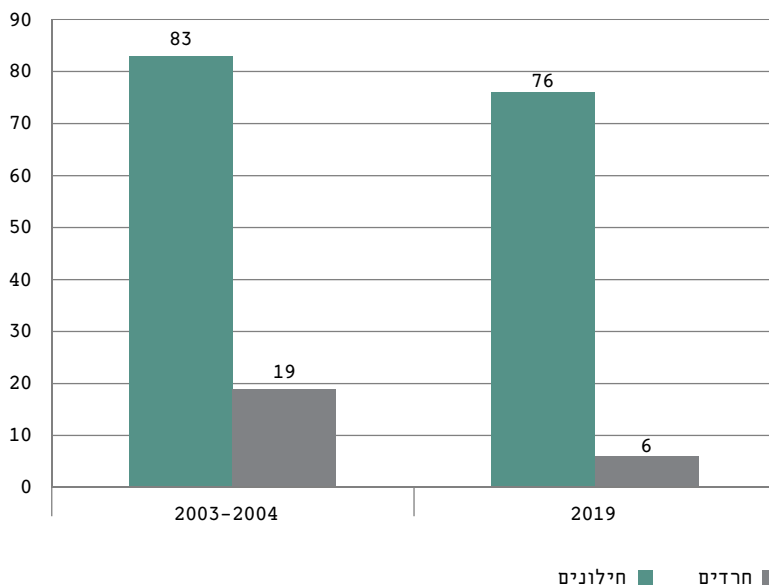
11.3 אמון במוסדות

ברוב המדרים הציבור החרדי, בהשוואה למגזרים אחרים בישראל, מביע רמת אמון נמוכה במוסדות השלטון, ואף ניכרת ירידה רצופה במידת האמון שלו במוסדות אלו. שיעור האמון

של חרדים בכנסת, שבשנים 2002-2003 עמד על 36%, ירד בשנים 2011-2012 ל-34%, ובשנים 2016-2018 צנח ל-22%. בסקר הנוכחי הוא ירד עוד, והגיע לשיעור של 17% בלבד. בסוגיה זו חלה ירידה דומה גם בציבור החילוני/לא דתי, שבמדרד הדמוקרטיה בשנת 2019 רק 27% ממנו הביעו אמון בכנסת, בהשוואה ל-48% ממנו בשנים 2002-2003.

ברומה חלה ירידה בשיעור החרדים הנותנים אמון רב בבית המשפט העליון. כבר בשנים 2003-2004 היה שיעור זה נמוך מאוד ועמד על 19% (אמון גבוה/חלקי), ובשנים 2010-2011 הוא ירד ל-16%. בשנת 2016 צנח שיעור הנותנים אמון בבית המשפט העליון ל-6%, וגם בסקר הנוכחי הוא עמד על שיעור זה. בקרב חילונים היה שיעור האמון בבית המשפט העליון גבוה מאוד, אף שגם בו חלה ירידה קלה במרוצת השנים (83% בשנים 2003-2004 ו-76% בשנת 2019) (תרשים 40).

40 תרשים
נוחנים אמון בבית המשפט העליון, 2003-2004, 2019
(ב-%, חרדים וחילונים)

בקרוב חרדים חלה ירידה במידת האמון גם כלפי המוסד שזוכה אצלם לרמת האמון הגבוהה ביותר: צה"ל. בממוצע השנים 2004-2003 עמד שיעור החרדים המביעים אמון בצה"ל על 63%, בשנים 2012-2011 הוא עלה לשיעור של 81%, ובשנים 2019-2018 הוא ירד שוב ל-65%. ייתכן שהירידה באמון בשנים האחרונות חלה בעקבות המתח ביחסי חרדים-צה"ל בשל חוק הגיוס הנתון במחלוקת פוליטית עזה.

בקרוב חילונים שיעורי האמון בצה"ל גבוהים מאוד ובמרוצת השנים לא חל בהם שינוי ניכר: מ-90% אמון בשנים 2004-2003 ל-94% בשנים 2012-2011 ול-92% אמון בשנים 2019-2018.

11.4

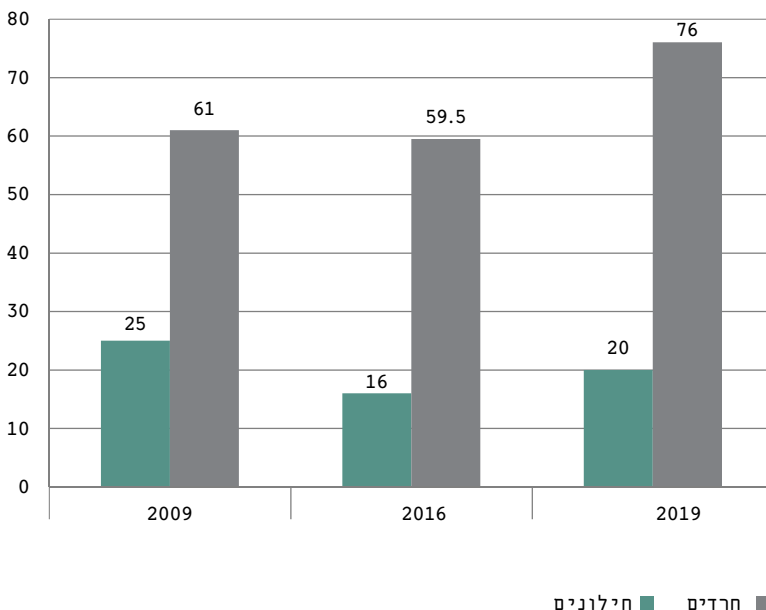
**יחסי רוב-מיעוט וקבלת
החלטות דמוקרטיות**

במבט היסטורי חלה עלייה בשיעור החרדיות והחרדים הסבורים שליהודים מגיעות זכויות יתר במדינת ישראל בהשוואה לערבים. בשנת 2009 61% מהמשיבים החרדים סברו כך, וכך היה גם בשנת 2016 (60%). בסקר הנוכחי לעומת

זאת עלה שיעורם ל-76% (תרשים 41). שינוי זה עשוי לבטא את נטייתו של הציבור החרדי לאמץ עמדות ימניות ולעיתים לאומניות. ייתכן גם שחוק יסוד הלאום שעבר בכנסת בשנת 2018 נתן לגיטימציה לפרשנות חרדית לכך שהיסוד הלאומי של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי גובר על מחויבותה לשוויון בין כלל אזרחיה. בקרב החילונים התשובות לשאלה זו שונות לחלוטין ואף נצפתה מגמה הפוכה. כבר בשנת 2009 עמד שיעור הסבורים שליהודים מגיעות זכויות יתר במדינת ישראל על 25% בלבד, ובשנת 2019 ירד שיעורם ל-20% (תרשים 41).

41 תרשים

שיעור הסבורים שליהודים במדינת ישראל מגיעות זכויות יתר בהשוואה לערבים, 2009, 2016, 2019 (ב-%, חרדים וחילונים)

השאלה על ההיבט הפרקטי של מתן תקציבים שווים ליישובים יהודיים וערביים לא נשאלה בנוסח שדומה לסקר זה בשנים עברו, ולכן יכולנו להשוות בין המענה של חרדים עליה ובין תשובותיהם של חילונים רק במדד הדמוקרטיה לשנת 2019. בניגוד לסקר הנוכחי, שבו 66% מהחרדים התנגדו למתן תקציבים שווים, בקרב חילונים עמדה ההתנגדות על 27% בלבד. ניתן לראות פער גדול בין חרדים לחילונים גם בסוגיה זו.

בשל חשיבות הסוגיה של היחס לאוכלוסייה הערבית בישראל ביקשנו לבחון בפרספקטיבה היסטורית והשוואתית גם שאלה ממדד הדמוקרטיה על עידוד

הגירה של ערבים מן הארץ על ידי ממשלת ישראל. רוב החרדים תומכים בכך. בממוצע השנים 2009-2010 עמד שיעור החרדים שתמכו בכך על 73%, ובשנת 2019 ירד שיעורם מעט ועמד על 68%. בקרב חילונים חלה מגמה ברורה של דחיית האפשרות הזאת. לעומת ממוצע השנים 2009-2010, אז תמכו בעידוד הגירה של ערבים מן הארץ 50% מן החילונים, בשנת 2019 ירד שיעור התמיכה ל-23% בלבד. הפערים בסוגיה זו בין חרדים לחילונים גדלו במרוצת השנים.

11.5

חוסן הקהילה

באוכלוסייה החרדית יש זיקה בין נוכחות המפלגות החרדיות בקואליציה ובין הערכת חוסנה של הקהילה החרדית. בניגוד לשנת 2012, אז דיווחו כשני שלישים מהחרדיות והחרדים (65%) כי להערכתם החברה החרדית היא חברה חזקה, בממוצע השנים 2013-2015, שבהן היו המפלגות החרדיות באופוזיציה, צנח השיעור ל-44%. לאחר חזרתן של המפלגות החרדיות לקואליציה בשנת 2015 חזר ביטחונם העצמי של החרדים לרמה קרובה לזו שבתחילת העשור, ובשנים 2017-2018 העריכו כ-58% מהם כי קהילתם חזקה או די חזקה. בסקר הנוכחי היה השיעור גבוה יותר ועמד על 71%. לשם השוואה, במדד הדמוקרטיה בשנת 2019 עמד שיעור החילונים והדתיים הלאומיים שדיווחו שהם שייכים לקבוצה חזקה על 76% (בכל אחת מן הקבוצות).

יוצא אפוא שלמרות המתחים בין הקבוצות בישראל, כל הקבוצות היהודיות תופסות את עצמן כקבוצות חזקות, בהשוואה לאוכלוסייה הערבית, שרק 38% ממנה סבורים שהם שייכים לקבוצה חזקה (מדד הדמוקרטיה 2019). עם זאת, מהניתוח עולה שהקבוצה החילונית והקבוצה הדתית רואות בעצמן קבוצות חזקות ללא תלות בשאלת אחיזתן בשלטון. בקרב החרדים לעומת זה תחושה זו מתעצמת כשהם שותפים לקואליציה, אבל פוחתת כשהם מחוצה לה.

פרק 12

תובנות מהממצאים

—

המבט ההשוואתי מצביע על פערים ניכרים בין יהודים חרדים ללא־חרדים בכל הנוגע למידת השייכות למדינת ישראל ולאמון ברשויות המדינה. הפערים חדים עוד יותר כשמדובר בתפיסות ובערכים דמוקרטיים, בזכויות אדם ובזכויות האוכלוסייה הערבית בפרט. בניגוד לפער בין הקבוצות ביחס למדינת ישראל, שנותר בדרך כלל יציב, הפער באמון במוסדות הדמוקרטיים וביחס למיעוט הערבי התרחב במרוצת השנים.

ניתן היה לשער שבטווח של כעשרים שנה עמדותיהם של החרדיות והחרדים בכל התחומים יתקרבו לעמדות האוכלוסייה הלא־חרדית בשל העובדה שבאותן שנים השתלבו חרדים השתלבות דרמטית בתחומי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה. בעקבות שינויים אלו יותר ממחצית מהגברים החרדים ויותר משלושה רבעים

מהנשים עובדים היום, והגיוון התעסוקתי, בייחוד בקרב נשים, גדול יותר (מלאך וכהנר, 2020), כך שמידת הבידול של החברה החרדית מן החברה הכללית קטנה לכאורה מבעבר. ואולם השערה זו איננה עומדת במבחן המציאות. בסקר אומנם ראינו זיקה מסוימת בין תעסוקה במקומות עבודה מעורבים או בין חרדיות מודרנית לעמדות מכילות יותר כמו למשל העובדה ש-63% מהחרדיות והחרדים העובדים במקומות עבודה מעורבים מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה לעומת 48% מאלו שעובדים במקומות חרדיים הומוגניים; או ההבדלים הקלים שנמצאו באשר למידת התמיכה בתקצוב שווה ליישובים יהודיים וערביים במדינת ישראל (37% תמיכה בקרב חרדיות וחרדים שעובדים במקומות עבודה הטרוגניים לעומת 30% תמיכה בלבד במקומות עבודה חרדיים). אולם כשגמיעים לסוגיות כמו אמון בבית המשפט העליון, ההבדלים בין חרדים שעובדים במרחבי תעסוקה הומוגניים לאלה שעובדים במרחבים הטרוגניים, מזעריים (נותנים אמון 2.5% ו-6% בהתאמה), וכך גם בנוגע לתפיסה שיש בישראל כפייה דתית כלפי חילונים (בשתי הקבוצות 4% בלבד סבורים שכפייה כזאת קיימת).

מסקנות דומות עולות גם מניתוח המשיבים על הציר שמרנות-מודרניות. חרדיות מודרנית אומנם מביעים עמדה מכילה יותר בשאלות של ישראליות, אך לאו דווקא בשאלות שנוגעות לדמוקרטיה. כך 66% מהחרדים המודרניים מרגישים חלק ממדינת ישראל ובעיותיה לעומת 47% מהחרדים האולטרה שמרנים; ואולם בכל הנוגע לאמון בבית המשפט העליון הפערים אינם גדולים: 7% אמון בקרב חרדים מודרניים לעומת 3% בקרב חרדים אולטרה שמרנים. כך גם בנוגע לשאלת הכפייה הדתית כלפי חילונים, שרק 3% מהחרדים האולטרה שמרנים סבורים שהיא קיימת, קרוב למדי לעמדותיהם של החרדים המודרניים, שרק 7% מהם סבורים שהיא קיימת. לעומת זאת בשאלת התקצוב השווה ליישובים יהודיים וערביים, החרדים המודרניים מביעים עמדות קיצוניות יותר מהחרדים האולטרה שמרנים. לעומת האולטרה שמרנים, שבקרבם 31% תומכים בשוויון, מקרב החרדים המודרניים רק 24% תומכים בכך.

מהסקר גם עולה שלחרדיות ולחרדים הזדהות עמוקה עם המרכיב היהודי של מדינת ישראל לעומת הזדהות מוגבלת עם המרכיב הדמוקרטי-ליברלי שלה. החרדים מייחסים חשיבות גדולה למדינת ישראל כרפובליקת העם היהודי וחשיבות מועטה לשוויון זכויות מלא לכלל אזרחי המדינה. העיקרון הדמוקרטי

הבולט שרוב החרדים תומכים בו הוא של בחירות חופשיות והכרעת רוב⁷ ואולם "דמוקרטיה מהותית" כוללת עקרונות נוספים כמו הפרדת רשויות, חופש דת וחופש מדת וכן שוויון זכויות לכלל האזרחים. בסוגיות אלו החרדים אינם מקבלים את העקרונות הדמוקרטיים וסבורים שעליהם להידחק אל מול מה שהם רואים בו את ערכי מדינת ישראל היהודית.

ממצאים אלו מחזקים את ההבחנה שערכנו בין מידת ההזדהות של חרדים עם מדינת ישראל ובין התפיסות הדמוקרטיות במגזר החרדי. אף שאפשר להצביע על זיקה בין מידת המודרניות או בין תעסוקה במקום עבודה מעורב ובין עמדות מכילות ותחושת שייכות למדינת ישראל, בכל הנוגע לקשר בין מאפיינים אלו ובין תפיסות דמוקרטיות אי אפשר להצביע על קשר דומה. התפיסה המינימליסטית של הדמוקרטיה ומוסדותיה רווחת בקבוצות המודרניות במידה דומה לזו שבקרב החרדים האולטרה שמרנים. כמו כן אין הבדל ניכר בשאלות אלו בין החרדיות והחרדים העובדים בסביבה מעורבת ובין אלו העובדים בסביבה חרדית הומוגנית. לעת עתה המודרנה או הממשק עם אוכלוסיות שונות אינם גורמים לחרדים לאמץ עמדות דמוקרטיות-ליברליות.

7 במדד הדמוקרטיה לשנת 2011 רוב של 58% מהחרדים השיבו שדמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר, אף שמדובר בירידה בהשוואה לשנים 2003-2004.

פרק 13

קריאה להמשך

—

מסמך זה עוסק בשאלת האזרחות החרדית ויחסה של הקהילה החרדית למדינת ישראל ולדמוקרטיה הישראלית. עוד ביקשנו במסמך לבחון לעומק את יחסן של הקבוצות החרדיות לסוגיות אלו. מהממצאים עולה שאף שיחסם הפרקטי של החרדים למדינת ישראל ולשייכות אליה חיובי, בכל הנוגע לעמדותיהם כלפי הדמוקרטיה התמונה העולה היא של אזרחות לעומתית בהשוואה לתפיסותיהם של הרוב היהודי הלא־חרדי.

לפני עשרים שנה ויותר התריעו שורה של מחקרים על היקף התעסוקה וההשכלה הנמוכים של האוכלוסייה החרדית בישראל (ברמן, 2000; גונן, 2000; דהן, 2000; צמרת ואח', 2000). כמה מחקרים גם הצביעו על כך שבראייה צופה פני עתיד דפוסי ההשכלה והתעסוקה של המגזר החרדי ישפיעו השפעה דרמטית על

שגשוגה של מדינת ישראל. מחקרים אלו ואחרים היו המסד לקידום של מדיניות ציבורית ופלטפורמות ייעודיות שפעלו בהצלחה לשילובם של חרדים בתחומים אלו.

בדומה לכך, גם מסמך זה מבקש להעלות אל השיח הציבורי את שאלת הזיקה של המגזר החרדי למדינת ישראל, ואף יותר מכך – את מידת מחויבותו לדמוקרטיה מהותית. שיעורי התמיכה הנמוכים בקרב החרדיות והחרדים במוסדות השלטון ובשוויון זכויות לכול והירידה שנצפתה בתחומים אלו בעשורים האחרונים מציבים אתגר חברתי ופוליטי ניכר בפניה של החברה הישראלית. כשלפני עשרים שנה הביעו חרדים הסתייגות משוויון הזכויות לכלל האוכלוסייה, היה שיעורם בחברה הישראלית 6%; כשהם מביעים עמדה דומה כיום, שיעורם הוא יותר מ-12%. כל חברה דמוקרטית מחויבת להכיל קבוצות בעלות דעות שונות, אך כאשר קבוצה שגדלה במהירות איננה מקבלת את כללי המשחק הדמוקרטיים במלואם, ההשלכות הפנים-חברתיות והפיחות המתמשך בתחושת הסולידריות עלולים להיות קשים.

החברה החרדית הולכת וגדלה ואף הולכת ומתגוונת, אבל שינוי בתפיסות הדמוקרטיות שלה ובשאלת תפקידם האזרחי של החרדים כפרטים וכקהילה טרם התחולל. כפי שראינו, החברה החרדית רואה עצמה שייכת לקבוצה חזקה ומשפיעה אף יותר מבעבר, והמשך המגמות שתוארו בסקר עלול להביא לידי פגיעה מהותית באופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל כולה.

ייתכן שכחלק מתהליך השילוב, בעתיד קבוצות מסוימות יפנימו באופן טבעי ערכים דמוקרטיים ושוויוניים. עם זאת דרושה גם פעילות אקטיבית כמו הטמעת לימודי אזרחות במגזר החרדי, שכיום רובו ככולו איננו לומד. מקצוע האזרחות בישראל עוסק בשני מרכיבי היסוד של מדינת ישראל – היהודית והדמוקרטית, ומבאר את תפקידיה המגוונים של המדינה ואת האחריות הספציפית של המוסדות והאיוונים והבלמים ביניהם. תוכנית הלימודים מציגה גם סוגיות שנויות במחלוקת כגון מעמדם של ערביי ישראל או האקטיביזם השיפוטי, אך מבהירה את חיוניותם של מוסדות וערכים לקיומה ולשמירתה של המדינה היהודית-דמוקרטית. ההתנהלות האוטונומית של המגזר החרדי בתקופת הקורונה המחישה את הצורך בכללי משחק שמוסכמים על כלל החברה. לימוד אזרחות

נועד לקדם מכנה משותף זה וכן עמדות סובלניות כלפי קבוצות מגוונות בחברה הישראלית.

מחלוקות בין חרדים לחילונים בדבר אופייה של מדינת ישראל ימשיכו להתקיים גם בעתיד הנראה לעין. ואולם המודעות לאתגרים חיונית כדי לקדם הסכמה על כללי משחק בסוגיות טעונות אלו. רק כך ניתן יהיה להבטיח את חוסנה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

רשימת המקורות

- בראון, בנימין, 2004. "דוקטרינת 'דעת תורה': שלושה שלבים", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יט: 537-600.
- בראון, בנימין, 2011. החזון איש: הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים: מאגנס.
- בראון, בנימין, 2016. "החרדיות כתנועת תחייה דתית", מקור ראשון, מוסף שבת, ב' בתמוז תשע"ו, 9 ביולי.
- ברמן, אלי, 2000. "קורבן מסובסד: תמיכת המדינה בדת בישראל", רבעון לכלכלה 47 (2): 106-121.

גונן, עמירם, 2000. **מהשיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

דהן, מומי, 1998. **האוכלוסייה החרדית והרשות המקומית. חלק א: התחלקות ההכנסות בירושלים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

הרמן, תמר, אלה הלר, חנן כהן, דנה בובליל, ופאדי עומר, 2016. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, ירושלים: מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הרב שך (הרב אלעזר מנחם מן שך), תשמ"ג. **מכתבים ומאמרים**, בני ברק. זיכרון, חיים, ולי כהנר, 2012. **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כהנר, לי, 2020. **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלאך, גלעד, ולי כהנר, 2020. **שנתון החברה החרדית בישראל 2020**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ליאון, ניסים, 2009. **חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית**, ירושלים: יד בן צבי.

ליאון, ניסים, 2015. "התפילה לשלום חיילי צה"ל ומקומה בליטורגיה הלאומית בחרדיות המזרחית", **סוגיות חברתיות בישראל** 20: 10-27.

מלחי, אסף, 2017. **צבא התעסוקה לחרדים**, מחקר מדיניות 116, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידמן, מנחם, 1991. **החברה החרדית: מקורות מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

צמרת, צבי, אלה בלפר, יואל בן-נון, אבי בראלי, אריה ברנע, יוסף גורני, ויצחק בצלאל, 2001. **החינוך הלאומי בישראל (נייר עבודה לכנס הרצליה)**, הרצליה: המרכז הבינתחומי.

קפלן, קימי, 2003. "חקר החברה החרדית בישראל: מאפיינים, הישגים, ואתגרים", בתוך: עמנואל סיון וקימי קפלן (עורכים), **חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?**, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, עמ' 224-277.

רגב, איתן, וגבריאל גורדון, 2020. **שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל**, מחקר מדיניות 150, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Bogardus, Emory Stephen, 1933. "A Social Distance Scale," *Sociology & Social Research* 17: 265-271.

Mahmood, Saba, 2003. "Ethical Formation and Politics of Individual Autonomy in Contemporary Egypt," *Social Research: An International Quarterly* 70 (3): 837-866.

Jewish, Haredi, and Democratic

The State of Israel through Haredi Eyes

Yedidia Z. Stern | Nechumi Yaffe |
Gilad Malach | Asaf Malchi

Text Editor (Hebrew): Keren Gliklich
Series & Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Ronit Gilad
Printed by Graphos Print, Jerusalem

Cover photo: Ezra Landau

ISBN: 978-965-519-374-9

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2021 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-800

Website: <http://en.idi.org.il>

Online Book Store: en.idi.org.il/publications

E-mail: orders@idi.org.il

This study was made possible by the generous support of The Diane and Guilford Glazer Foundation, The Russell Berrie Foundation and The Rosalinde and Arthur Gilbert Foundation.

The views expressed in this book do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

Abstract

In the eighth decade of the State of Israel, the encounter between haredi society and the rest of the citizenry has become a central, vital issue for Israeli society. The ramifications of this encounter are evident in all the major arenas of the public agenda: politics, society, the economy, education, the media, and culture. This encounter has extensive, profound implications for the national resilience of the State of Israel, and some people maintain that Israel's future and socioeconomic strength depend on its outcome.

The citizenship of most haredi women and men in Israel can be viewed as “thin citizenship”—instrumental and minimal. They contribute to only a limited extent to the Israeli economy and society, and even less to military or other national service. The general public does not regard haredim as full partners in the collective Zionist ethos; rather, they are generally thought of as outside observers who enjoy the advantages of the Israeli welfare state.

The dramatic growth in the haredi community in recent decades, to the point that haredim currently account for about an eighth of the total population, is rapidly changing the face of Israel and presenting the state and society with values-related and practical challenges. Because the beliefs and way of life of the haredim are clearly different from those of other Israeli Jews, some people believe that the walls separating the haredi community from the outside world are becoming even higher. On the other hand, in the past two decades there has been some integration

of haredim into general society, especially in jobs and higher education. The scrupulous dedication of the haredim to their own unique set of values and their attitude toward certain fundamental democratic values (which differs from that of most of Israeli society) are affecting daily life and the nature of the Israeli space, and in the future this impact will only increase.

A tremendous amount has been written in the past three decades about haredi society, its relations with Israeli society, and the extent of its integration. But one important topic that is central to this scholarship has not been adequately or systematically addressed until now: the attitude of the haredim toward the State of Israel and its Jewish and democratic values. Naturally, the subject is not a blank slate. In recent years several scholars and research institutes, including the Israel Democracy Institute, have conducted surveys on a variety of aspects relevant to the national and civic values of haredim. The research presented here, however, is the most in-depth and comprehensive on the subject.

In order to have a good understanding of the present, we need to look at the recent past when relations between the haredim and the state and its institutions were shaped. The haredi community rebuilt itself after the Holocaust based on four pillars: The first is strict, long-term **self-segregation** from general society in all areas of life: residential areas and geographical space; state-funded educational autonomy; a cultural barrier manifested in dress, language, customs, separate media, and more; voting; and community relations. The second pillar is **obedience to the haredi rabbinical leadership**. Most haredim accept unquestioningly their leading rabbis' authority to decide and maneuver the community in all areas of life, which has helped haredi society to close ranks. The third pillar is the **spiritual significance and centrality of Torah study**. This aspect has given the community both collective and personal strength, since the entire community is focused on this spiritual and material

mission based on a powerful, cohesive, mobilizing ethos. The final pillar is the centrality of the **family** and having children without consideration of immediate material factors (housing, income, etc.). Large families are another achievement of the community: the average haredi family now has close to seven children, and this demographic situation is causing the haredi community to double every 16 years.

These strategies have given the haredim tremendous power in the political and public sphere, which is even now helping them maintain their way of life based on outside resources. Moreover, recently the haredim have become interested in influencing the general public realm instead of merely seeking to maintain and strengthen the internal affairs of their own community. This community poses a tremendous challenge to the state and to Israeli society.

This document seeks to reflect the current attitude of haredim toward fundamental, essential questions concerning coexistence in Israel. The research looked at the attitude of haredim toward the state and their sense of belonging to it from the ideological and pragmatic perspectives, their views on matters pertaining to democratic values in the Jewish state, their stances regarding the legitimate authority of the Knesset and other sources of authority, and their attitude toward minority groups. The bulk of the document—which is based on a survey conducted in December 2019 of 861 haredi women and men, who form a representative sample of the adult haredi population—provides a comprehensive snapshot of these issues and of the haredi mindset in the encounter with Israeliness. The findings and insights, whose main points will be listed below, reveal the tremendously complex attitude of most haredim toward the state and toward various groups that make up the Israeli mosaic.

- **Identification, belonging, and trust:** Only about half (56%) of the haredim feel a sense of belonging to the state, although most (70%) are

proud of being Israeli. At the same time they express blatant distrust in state institutions, namely, the courts, the Knesset, and the police (93%, 80%, and 79%, respectively).

- **National holidays and memorial days:** The attitude of most haredim toward national holidays and memorial days is ambivalent. Although most (about 80%) identify with Israelis on Memorial Day for Israel's Fallen Soldiers and Victims of Hostile Acts, a similar percentage (75%) **do not** regard Independence Day as a holiday.

- **Community strength:** Even though the haredi community is a distinctly peripheral group socioeconomically, most (70%) of its members feel that they belong to a strong group in Israeli society.

- **Maintaining a haredi way of life in Israel:** According to haredim, Israel is a comfortable, good place to live. Only a small minority (14%) believe that haredim are better off living elsewhere. However, about 40% of haredim report that the State of Israel does not allow them to maintain their way of life adequately. Most (82%) also feel that there is anti-religious coercion in Israel.

- **Authority and sovereignty:** To a large extent, the haredim reject the state's authority over matters relating to haredi society and want the rabbis to have greater power, especially in matters of religion and state but also in economic, social, and security affairs. For example, 83% of haredim do not believe that the Knesset is entitled to decide the issue of drafting yeshiva students. Similarly, most haredim (92%) believe that the Knesset has no right to ban gender segregation at public events intended for the haredi population.

- **Democratic values and the attitude toward the Other:** As a rule, haredi women and men are not in favor of the values of equality. About

three-quarters believe that Jews deserve many more rights than Arabs. Furthermore, 65% of them are not willing to have friendships with Arabs or with non-Jewish immigrants from the former Soviet Union. A smaller percentage, about half, do not believe that women can be full partners in public decision-making.

- **Social and spatial segregation:** Only a minority of haredim say they would not be bothered by having neighbors who are far removed from the haredi way of life: secular Jews, immigrants from the former Soviet Union, or Arabs (29%, 8%, and 6%, respectively).

These attitudes were also broken down by distinct intra-haredi groupings related to identity and affiliation, such as segments of haredi society (Mizrahi, “Lithuanian,” and hasidic), work environment (haredi, mixed, and non-haredi), and location on the spectrum from conservative to modern (conservative haredi, classical haredi, slightly modern, and modern haredi). In most cases we found that Mizrahi respondents, haredim working in mixed workplaces, and modern haredim expressed more moderate views than conservative or Lithuanian haredim. Members of the latter groups are noticeably more conservative, anti-state, anti-Zionist, and insular.

When we look at the main findings from a public and research perspective, it is clear that haredim identify with the Jewish component of the State of Israel but distance themselves from its democratic component. Some of them, both women and men, feel part of the state, are proud of it, and say that Israel is a good place for haredim to live, but at the same time they reject its formal democratic institutions such as the courts, the Knesset, and the police force, both in terms of trust and in terms of their very legitimacy. The survey found that other democratic characteristics of the state, such as equal rights for non-Jewish groups, acceptance of the Other, and women’s rights have not gained currency

among them. Furthermore, haredim feel like a strong group in Israel, but their first commitment is to Jewish law and their unique way of life, and they believe that the rabbis should have the authority to decide major issues in Israel, even those pertaining to foreign affairs, defense, and the economy.

This snapshot of haredi attitudes raises questions regarding the future that require a systematic, comparative look at the past. With respect to trends, we see that the sense of belonging to the State and sharing in its challenges has declined among haredim, but their pride in being Israeli has remained stable. Trust in Israeli national-governmental institutions has declined sharply among haredim, just as it has among the general population. However, of all sectors in the Jewish population, haredim express the lowest level of trust in these institutions. From a historical perspective, there has been an increase in the proportion of haredim who believe that Jews deserve more rights in Israel than Arabs, a change that likely reflects the haredi tendency to adopt right-wing and sometimes nationalist views.

We might have expected that in the past twenty years or so the views of haredim in all areas would have moved closer to the views of the non-haredi population, because in those years many haredi women and men enrolled in higher education and obtained jobs. However, the findings show that merely being employed is not correlated with more democratic views; such views are evident only among haredim who work in environments that are not exclusively haredi.

In order to predict future developments in the changing face of haredi society, we must track the substantial changes that have been taking place in this community in the past two decades. Haredi society is growing, and accordingly it is becoming more diverse. From a negligible minority community in the early years of the state, the haredim have become a

population numbering more than a million, and their sources of income are dwindling. The expanding needs of the haredi community in all areas of life—housing, health care, education, livelihood, and employment—are placing a burden and imposing tremendous costs on the Israeli economy, and there is no way to know how the country will cope in the coming years. The Torah study ideal of the haredi “society of scholars,” which directs most of its sons—and especially the elite—to intensive, mandatory, long-term religious studies, has suffered significantly from the rapid growth of the community. The widening gap between the ideal and the real, with thousands of haredi youths dropping out of the yeshiva world every year, has become a millstone around the necks of community leaders. The situation has also increased the illegitimacy of the enterprise as perceived by the rest of Israeli society, which bears the brunt of the cost of Torah study. The secret of the haredi community’s success is thus ultimately liable to harm itself and all of Israeli society, forcing the haredim and their leadership to change strategy.

In the absence of charismatic rabbinical-spiritual leaders accepted by all segments of the community—people like Rabbi Shach and Rabbi Ovadia Yosef—haredi society is splitting into subgroups and smaller communities. In these circumstances, the influence of radical forces and the “haredi street,” led by people with their own agendas, is liable to increase, as there is no leader who can rein them in and restrain them. The Covid-19 crisis has demonstrated emphatically that without widely accepted leadership that represents most of the community and with which agreements can be reached and negotiations conducted, there is real concern for public health and welfare.

Despite these dramatic shifts, there has not yet been any substantial change in democratic conceptions or in the civic role of haredim as individuals and as a community. Haredi society, as stated, sees itself as belonging to an even stronger and more influential group than in the

past, and if the trends described continue they may do major harm to the democratic character of Israel as a whole. Disagreements between haredim and secular Jews regarding the character of the State of Israel will continue to exist in the foreseeable future, but awareness of the challenges is crucial if we are to forge greater agreement about the rules governing these highly charged issues. Is this possible? In order to prevent a rift, we must recognize—and internalize—the snapshot described here in brief and take action to facilitate functional integration of the haredim in the Israeli narrative, without hoping to erase the unique identity of the minority group.

We are at a delicate, fragile, and dangerous moment in the relationship between the haredim and Israeli society. The strategy that has led the haredim from the past to the present and shaped their current views will not be able to survive the tremendous changes in the community's situation. Therefore both the public policy that the state adopts vis-à-vis the haredim and the new strategy that the haredim adopt in their encounter with the rest of Israeli society in the next generation and the coming years are critical. Only if we act correctly will it be possible to ensure the strength of Israel as a Jewish and democratic state.

פרופ' ידידיה צ' שטרן הוא נשיא המכון למדיניות העם היהודי (JPPI), פרופסור מן המניין למשפטים באוניברסיטת בר-אילן ובעבר עמית בכיר וסגן נשיא למחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר נחומי יפה היא חברת סגל במחלקה למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל אביב וסגנית נשיא במכון נתוני אמת. בעת כתיבת הספר הייתה חוקרת בתוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה.

ד"ר גלעד מלאך הוא ראש התוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן. עוסק במדיניות ציבורית ביחס לחברה החרדית בישראל.

ד"ר אסף מלחי הוא חוקר בתוכנית "חרדים בישראל" ו"צבא-חברה" שבמכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במסלול ללימודי מדינת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

13% מאזרחי המדינה הם חרדים. כמעט כולם נולדו בישראל, ורובם הם כבר דור שני, שלישי ורביעי של ילידי הארץ. האם עוברת זו משפיעה על יחסם לדמוקרטיה ולשאר אזרחי המדינה – יהודים, ערבים ואחרים? מי אמור, לדעתם, לקבל את ההחלטות החשובות במדינה, הרב או הריבון? מהו יחס החרדים אל המוסדות הדמוקרטיים? האם תהליכי השילוב בתעסוקה מביאים אותם לאמץ ערכים דמוקרטיים ושוויוניים, או שמא הגידול הדמוגרפי מביא אותם לשאוף לקדם ערכים לא דמוקרטיים במרחב הציבורי הישראלי? החברה החרדית חיה במדינת ישראל הדמוקרטית ופועלת לרוב בהתאם לכללי המשחק שלה. ספר זה מבקש אפוא לבחון את תפיסות העומק של בני ובנות חברה זו ביחס לסוגיות של אזרחות ודמוקרטיה. סקר שערכו מחברי הספר נותן מענה מקיף לשאלות אלו ואחרות.

הספר גם מציג ניתוח היסטורי של אסטרטגיית הבידול החרדית לאחר הקמת מדינת ישראל, בוחן את התמורות שחלו במרוצת השנים בעמדות החרדים כלפי המדינה וכלפי ערכים דמוקרטיים וסוקר את האתגרים שעיימו מתמודדת החברה החרדית היום.

תפיסת האזרחות החרדית קריטית לעתיד היחסים בין כלל הקבוצות המרכיבות את החברה הישראלית. הספר מצביע על חשיבות הדיון בסוגיית האזרחות של אוכלוסייה זו ומספק שלל נתונים ומצע רעיוני העשויים ליצור בסיס לדיון זה.

מחיר מומלץ: 82 ש"ח

דצמבר 2021

מסת"ב: 9-374-519-965-978

www.idi.org.il

0 4500001295 0

דאנאקוד 450-1295